

NATIONAAL PARK ZUID-KENNEMERLAND

Een inventarisatie van de bekende cultuurhistorische en aardkundige waarden aangevuld met kennis van diverse experts uit het gebied

Colofon

SCENH-rapport cultuurhistorie

Opdrachtgever: Overlegorgaan Nationaal Park Zuid-Kennemerland, mevr. F. van Diepen
Titel: Nationaal Park Zuid-Kennemerland. Een inventarisatie van de bekende cultuurhistorische en aardkundige waarden aangevuld met kennis van experts uit het gebied.
Status: Definitief
Datum: 18 januari 2008
Projectnummer: 06P085
Auteur: drs. M. Visser-Poldervaart
Illustraties: Stichting Cultureel Erfgoed Noord-Holland, tenzij anders vermeld

Met medewerking van: Dhr. C. Allan, dhr. W. Bosman, dhr. C. van Deursen, dhr. R. van Eerden, dhr. H. Grootegoed, dhr. B. Koene, dhr. A. Molenaar, dhr. J. Morren, dhr. T. Nieuwenhuizen, dhr. A. Numan, dhr. B. Oosterop, dhr. K. van Oostrum, dhr. R. Pols, dhr. W. Post, dhr. M. Purmer, dhr. P. Schevenhoven, dhr. T. van Spanje, dhr. K. Voskamp, mevr. M. Wilmink, dhr. H. Wijkhuizen en dhr. P. Zonneveld

Projectgroep: Mevr. L. Baron (Stichting Historisch Santpoort), Mevr. M. Kuipers (PWN/voorzitter), mevr. J. Patijn (Stichting Ons Bloemendaal), mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten), mevr. M. Visser-Poldervaart (Cultureel Erfgoed Noord-Holland)

© Stichting Cultureel Erfgoed Noord-Holland, Haarlem, 2008

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

Het Steunpunt aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Stichting Cultureel Erfgoed Noord-Holland
Postbus 205
2000 AE Haarlem

Telefoon 023 553 14 98
Email info@cultureelerfgoednh.nl
Internet www.cultureelerfgoednh.nl

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	5
Analyse	6
5000 voor Christus – 7 ^e eeuw na Christus	6
8 ^e – 15 ^e eeuw na Christus.....	6
16 ^e – 18 ^e eeuw na Christus.....	6
19 ^e eeuw – 1970.....	7
1970 – heden	7
Cultuurhistorische waarden in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland	9
Aardkundige waarden, invloed van de natuur / geologie.....	9
De eerste bewoning van het gebied en andere archeologische resten	10
Bewoning en gebruik vanaf de late ijzertijd tot de vroege middeleeuwen	11
Gebruik van het gebied in de middeleeuwen.....	12
Bestuur van het gebied	12
Jacht in de duinen	14
<i>Neolithicum</i>	14
<i>Vanaf de middeleeuwen</i>	14
Buitenplaatsen in de binnenduinrand.....	15
<i>Van buitenplaats naar villawijk</i>	16
Delfstoffen in de duinen	16
<i>Zanderij</i>	16
<i>Schelpenwinning</i>	17
<i>Waterwinning</i>	17
Bosbouw	18
Visserij	18
Ontginningen in de duinen	18
<i>Aardappelteelt</i>	19
Ziekenhuizen en sanatoria	20
De Zeeweg.....	20
Resten van militaire activiteiten.....	20
<i>Franse tijd</i>	21
1813 - 1940	21
<i>Tweede Wereldoorlog</i>	21
<i>Na 1945</i>	22
Natuurontwikkeling en cultuurhistorie.....	22
Aanbevelingen	24
<i>Onderzoek</i>	24
<i>Beheer</i>	24
<i>Beleving</i>	25
Lacunes en onderzoeksvragen	26
<i>Lacunes:</i>	26
<i>Onderzoeksvragen:</i>	26
Bijlagen	27
Bijlage 1: Bronnenlijst.....	28
<i>Literatuur en kaartmateriaal</i>	28
<i>Met medewerking van</i>	28
<i>Medewerking tijdens de workshops van:</i>	28
Bijlage 2: Matrix	30

Bijlage 3: Uitleg bij de Matrix	31
Bijlage 4: Achtergrond gegevens (extra literatuur per onderwerp)	32
Bijlage 5: Restanten van hofsteden/buitenplaatsen	39
<i>Santpoort-Zuid</i>	39
<i>Santpoort-Noord</i>	40
<i>Driehuis</i>	40
Bijlage 6: Kaart met cultuurhistorische waarden	44
Bijlage 7: Catalogus bij de kaart	45

INLEIDING

In opdracht van het Overlegorgaan van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland heeft het Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland in 2004 de bekende cultuurhistorische waarden¹ binnen de grenzen van het park verzameld. Op deze manier is een verzameling van gegevens ontstaan die specifiek betrekking had op het gebied van het Nationaal Park. Deze inventarisatie mondde uit in een rapportage met bijbehorend kaartmateriaal, dat in december 2004 beschikbaar kwam². De rapportage bestaat uit een beschrijving van de ontwikkelingsgeschiedenis van het park en een catalogus van bekende, nog bestaande cultuurhistorische waarden in het park. De catalogus correspondeert met het kaartmateriaal, waarop de waarden in het gebied gelokaliseerd zijn. Het Nationaal Park Zuid-Kennemerland is gelegen in het zuidwestelijke deel van de provincie Noord-Holland. Het park bestaat voornamelijk uit duinen en strekt zich uit van het zuidelijke deel van de gemeente Velsen (ten zuiden van de bebouwde kom van IJmuiden) tot het noordelijke deel van de duinen van Zandvoort (ten noorden van de bebouwde kom van Zandvoort). De oostelijke grens van het park ligt in de binnenduinrand.

Na de publicatie van de rapportage is voor het Nationaal Park een Werkgroep Cultuurhistorie opgericht. In deze werkgroep is nagedacht over het verder uitwerken van de rapportage. De rapportage bracht namelijk aan het licht dat nog lacunes in de kennis betreffende het gebied in de bestaande publicaties aanwezig was. In de Werkgroep is het plan ontstaan om inzichtelijk te maken welke lacunes er in de kennis zijn. Hiertoe is een matrix opgesteld, waarin functies zijn uitgezet tegen de tijd. Op deze manier is duidelijk geworden over welke functies en welke perioden veel informatie verzameld is en over welke onderwerpen en perioden nog nader onderzoek gewenst is.

In 2006 is in workshops vervolgens met diverse mensen met veel kennis over de lokale geschiedenis van het gebied gesproken om de matrix verder in te vullen en de kennis betreffende het gebied aan te vullen. Op basis van de workshops en de aangevulde matrix is nu een aanvulling van de eerste rapportage uit 2004 gemaakt.

In de voorliggende rapportage is niet alleen de eerste rapportage aangevuld met cultuurhistorische kennis, maar is ook de matrix opgenomen met een leeswijzer. Verder is een analyse gemaakt die betrekking heeft op de geschiedenis. Deze analyse verdeelt de geschiedenis van het gebied in vijf hoofdperiodes, met iedere keer een verschillende rol voor de mens en de natuur. Deze analyse moet voor de beheerders van het park inzage geven in de diverse cultuurhistorische waarden en de wijze waarop deze gewogen moeten worden. Tevens dient de rapportage als input voor de diverse gidsen die in het Nationaal Park excursies geven.

¹ Hieronder wordt verstaan de archeologische, historisch-geografische en historisch-bouwkundige waarden. De aardkundige waarden worden eveneens betrokken. Niet alleen is het Nationaal Park samen met de Amsterdamse Waterleiding duinen door de provincie Noord-Holland aangewezen als aardkundig monument, maar de diverse aardkundige processen zijn van invloed geweest op (het handelen van) de mens en de resten die hij in het landschap heeft achtergelaten.

² Visser-Poldervaart (2004)

ANALYSE

In de geschiedenis van het gebied van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland is een vijftal perioden te onderscheiden, waarin zich bepaalde ontwikkelingen voordeden. Hoewel voor deze verdeling in perioden een relatief scherpe begrenzing in de tijd is benoemd, zal in de werkelijkheid de overgang van de ene naar de andere fasen veelal geleidelijk zijn gegaan. In de onderstaande analyse is aangegeven welke menselijke activiteiten invloed hadden op het landschap en welke landschappelijke veranderingen invloed hadden op de menselijke activiteiten. In de beschrijving van de cultuurhistorische waarden wordt uitgebreider op de verschillende functies ingegaan.

5000 voor Christus – 7^e eeuw na Christus

(de mens leeft van de mogelijkheden die de natuur biedt)

De eerste te onderscheiden periode loopt van het neolithicum, dat rond 5300 voor Christus begon, tot en met de 7^e eeuw na Christus. Over deze periode is relatief weinig bekend. Dit is de periode waarin de strandwallen ontstonden met daarop de Oude Duinen. De strandwallen die in de eerste 1500 jaar ontstonden (tot ongeveer 4000 voor Christus) zijn overigens door de zee zelf opgeruimd. Sporen uit die tijd zijn dan ook niet meer te vinden. Deze strandwallen en duinen vormen de kustbarrière van Nederland. De inwoners jaagden in het gebied, legden vanaf ongeveer 4500 voor Christus een steeds duidelijker accent op de landbouw en woonden op de strandwallen en de Oude Duinen. De bevolkingsdruk fluctueerde in de loop van deze periode steeds. Aan het einde van deze periode nam de bevolkingsdruk toe. Archeologische sporen liggen onder de huidige duinen, soms meters diep, soms op slechts enkele decimeters.

8^e – 15^e eeuw na Christus

(de natuur laat zich gelden in verstuiwingen, de mens probeert een bestaan op te bouwen).

Vanaf de 8^e eeuw komt er voor het eerst wat meer zicht op de bestuurlijke macht in het gebied - de Karolingische koningen zijn aan de macht - en de kerstening van het gebied wordt begonnen. Vanaf de 10^e eeuw spelen de graven van Holland ook een belangrijke rol in het bestuur van het gebied. Aan de kust doen zich in deze 8^e eeuw de eerste tekenen van nieuwe duinvorming voor. Deze Jonge Duinvorming is vanaf 10^e / 11^e eeuw de belangrijkste factor in de landschapsgenese van het gebied. De verstuiwingen hebben een west-oostwaartse verschuiving, waarbij de verstuiwingen als een soort golven over het land bewegen. Bewoning en landbouw worden min of meer rond de verstuiwingen georganiseerd, waarbij boerderijen waarschijnlijk worden verplaatst van een gebied waar de verstuiwingen dreigen, naar een gebied waar deze verstuiwingen zich al hebben voorgedaan. In deze periode verplaatsen bewoners van het gebied zich ook naar het veengebied ten oosten van Haarlem.

Halverwege deze periode doet het geslacht Brederode zijn intrede in de bestuurlijke geschiedenis. Natuurlijk is de ruïne van Brederode een belangrijk bewaard gebleven element.

Verder doet de schelpenwinning zijn intrede in deze periode. Deze vorm van delfstoffenwinning blijft voortbestaan tot de eerste helft van de 20^e eeuw.

16^e – 18^e eeuw na Christus

(de mens lijkt meer grip op het gebied te krijgen en gebruikt het gebied relatief intensief)

Vanaf de 16^e tot en met de 18^e eeuw zijn veel meer activiteiten in het gebied bekend dan van de perioden ervoor. Ook gaat de mens steeds meer invloed uitoefenen op het landschap, terwijl de mens eerder door de mogelijkheden van het landschap werd gestuurd. De bewoning concentreert zich voornamelijk in de binnenduintrand, hoewel nog altijd kleinschalige ontginningen in het duingebied zelf te vinden zijn. Vanaf de 16^e eeuw worden delen van het gebied door rijke kooplieden voornamelijk uit Amsterdam in bezit genomen en ingericht als buitenplaats met

gebouwen, tuinen en parken. De trekschuit doet zijn intrede en brengt de mensen uit de stad op (relatief) snelle en comfortabele wijze naar hun buitenverblijven. Delfstoffenwinning en nijverheid krijgen ook een belangrijker rol. De blekerijen worden opgezet, die een belangrijke invloed op het aanzicht van het landschap hebben, maar ook wordt nu zand gewonnen, waardoor het landschap ook sterk wordt gewijzigd.

Halverwege deze periode verdwijnt het geslacht Brederode. Zij hadden in het begin van deze periode de duinen in eigendom en maakten via de duinmeijers een ware konijnenwarande van het duingebied. Dit was een oorzaak voor de verstuingen die zich ook in deze tijd voordeden. De verstuingen waren dus niet meer puur een natuurlijk verschijnsel, maar de mens speelde daarin een grotere rol.

19^e eeuw – 1970

(de mens brengt grote wijzigingen aan en zet de techniek in om de natuur te vormen)

Vanaf de 19^e eeuw wordt de invloed van de mens steeds groter in het gebied. De duinen worden gebruikt als exercitieterrein voor verschillende legeronderdelen, waterwinning voor het drinkwaterbedrijf doet zijn intrede en het strandtoerisme komt op. Voor dit toerisme worden tram-, trein- en later busverbindingen gerealiseerd. Ook de aanleg van de Zeeweg vindt in deze periode plaats, waarmee het strand beter bereikbaar wordt. In het algemeen wordt het gebied door steeds meer mensen gebruikt, zij het niet meer voor landbouw of levensonderhoud. Ook komen steeds meer mensen in de binnenduinstrand te wonen, bijvoorbeeld in de villaparken die in de parken van de bestaande buitenplaatsen worden gebouwd.

De mens probeert in deze periode het duingebied ook te benutten door met ontwikkelingsmaatschappijen het duingebied op een grootschaliger wijze te ontginnen. Stuk voor stuk lopen deze ontginningen uit op een mislukking. De kleinschalige aardappellandjes zijn wel een succes, dat vooral in de 19^e en het begin van de 20^e eeuw belangrijke opbrengsten voor de lokale bevolking brengt.

Na het einde van de Franse tijd wordt in Nederland het huidige staatsbestel opgezet, waarmee de bestuurlijke structuur steeds meer gaat lijken op de huidige situatie. In de 19^e eeuw zijn veel buitenplaatseigenaren ook eigenaar van delen van de duinen. Behalve het recht om te jagen kregen de eigenaren daarmee ook de plicht om zorg te dragen voor de duinen en het verstuingen tegen te gaan.

Bosbouw verandert het aanzien van de duinen in deze periode aanzienlijk. Van een vrij open vlakte met weinig opgaand hout verandert het gebied in een bebost gebied.

Ook defensie heeft in deze periode een belangrijke invloed. Na de aanleg van exercitieterreinen, volgen diverse verdedigingswerken van baksteen en later beton. De Atlantikwall is een ingreep die voor een korte periode gefunctioneerd heeft in de geschiedenis en een belangrijke invloed op het landschap heeft gehad. Mogelijk is 25% van het landschap door de aanleg van deze verdedigingslijn aangepast.

In de jaren 50 en 60 van de 20^e eeuw werden verschillende acties ondernomen om het gebied toegankelijk te maken voor recreatie en toerisme. Paden en duinmeren werden aangelegd en er werden campings en speelterreinen gerealiseerd.

1970 – heden

(de mens trekt zich terug en ondersteunt de natuur in haar eigen proces)

Aan het einde van de 20^e eeuw en het begin van de 21^e eeuw zijn PWN, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer de grote terreineigenaren van het gebied. Als Nationaal Park wordt de nadruk gelegd op de natuur in het gebied. In de jaren 70 en 80 werden de grote ingrepen uit de decennia ervoor zoveel mogelijk ongedaan gemaakt. De natuur werd op een passieve wijze beheerd.

Verstuinging van de duinen werd zoveel mogelijk tegengegaan. Vanaf de jaren 90 van de 20^e eeuw

wordt de natuur op een meer actieve wijze beheert, waartoe ook het opnieuw laten verstuiven van duinen behoort.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN IN HET NATIONAAL PARK ZUID-KENNEMERLAND

Aardkundige waarden, invloed van de natuur / geologie

De duinen in het huidige kustgebied zijn vrij recent ontstaan, namelijk vanaf de tiende eeuw na Christus. Voor die tijd waren er eveneens duinen in het gebied te vinden, maar deze waren minder hoog. Op dit moment wordt over het algemeen aangenomen dat de Oude Duinen tot ongeveer 10 meter + NAP³ reikten, terwijl de huidige duinen in Zuid-Kennemerland tot zo'n 30 meter hoog zijn. De Oude Duinen zijn ontstaan op de strandwallen die door de zee waren opgeworpen.

Ongeveer 10.000 jaar geleden eindigde de laatste ijstijd. De zeespiegel was in die tijd beduidend lager dan tegenwoordig, waardoor het Noordzeebekken grotendeels droog lag. Met het smelten van het landijs, steeg de zeespiegel weer en werd het bekken van de Noordzee ook weer gevuld met water. In de loop der tijd bereikte het water ook de huidige Nederlandse kust. De kustlijn verplaatste zich steeds verder oostwaarts. De zee zette steeds zandige wallen af, de zogenaamde strandwallen, die echter door het oostwaarts verschuiven van de kustlijn steeds weer door de zee werden opgeslokt.

Rond 6.000 jaar geleden kwam aan de oostwaartse verschuiving van de kustlijn een einde en werden westwaarts steeds nieuwe strandwallen geformeerd. De kustlijn lag in deze tijd tot zo'n 10 kilometer verder oostelijk dan het huidige strand. Er ontstond op deze wijze een complex van strandwallen met daartussen gelegen strandvlaktes⁴. Deze strandwallen en -vlaktes zijn gedeeltelijk nog in het landschap herkenbaar. De oudste nog bestaande strandwallen liggen het meest oostelijk. In Zuid-Kennemerland is zo de strandwal waarop Spaarnwoude gelegen is de oudste. Westelijk daarvan werd vervolgens de strandwal van Haarlem opgeworpen, wederom gevolgd door een nieuwe strandwal die nog bij Santpoort te herkennen is. Juist buiten het park is een pijlpunt gevonden die wijst op bewoning van het gebied rond 5.000 jaar geleden. De oudste bewoning in het Nationaal Park kan pas na deze tijd verwacht worden.

Op de strandwallen werden duinen gevormd, die Oude Duinen genoemd worden en ontstonden doordat de wind vat kreeg op het drooggevalen zand van de strandwallen en het deed verstuiwen. De Oude Duinen bestonden uit ruggen en kopjes met daartussen natte valleien, waarin zich veen vormde. Deze strandwallen en Oude Duinen werden door de mens in gebruik genomen (zie volgende paragrafen). Door het strandwallencomplex werd het land erachter afgesloten van de zee. Hier ontstond een lagune, waarin veen kon ontstaan. Ook in de strandvlaktes en in de duinvalleien ontstond vaak veen.

In de Romeinse tijd (12 voor Christus – 450 na Christus) groeide er veel bos en struikgewas in het gebied. Het bos strekte zich uit van de duinen tot in het achterland en wordt wel aangeduid als het Haarlemmerhout, maar kende een veel grotere omvang dan het tegenwoordige park⁵. In deze tijd draaide de kustuitbouw zich weer om in een oostwaartse verplaatsing van de kustlijn.

In de Vroege Middeleeuwen, waarschijnlijk de 9^e en 10^e eeuw na Christus, vond de eerste fase van de vorming van de Jonge Duinen plaats⁶. De duinvalleien werden hierbij gevuld met zand, waardoor een steeds groter "zandmassief" ontstond. Dit zandmassief vormde tevens een buffer voor regenwater. Bij de vorming van de duinen speelt de grondwaterstand en de groei van de waterbel onder het duinzand een belangrijke rol. Het zoete water drijft, vanwege het lagere

³ Bewoningssporen in de oude duinen zijn tot maximaal 6 meter NAP terug te vinden. Hoger zijn meer sporadisch sporen te verwachten.

⁴ Strandvlakte: een laagte tussen twee strandwallen. Vaak waren de strandvlaktes nat, waardoor veenvorming kon optreden.

⁵ De begrenzing van het Haarlemmerhout is onder andere beschreven door J. de Jong en A. Numan.

⁶ De vorming van de Jonge Duinen zoals we die nu kennen vond in verschillende fasen plaats. Let op: de eerste aanzet van de duinvorming vond steeds aan de kust plaats. Het duurde wel tot 3 eeuwen, voordat de processen de binnenduintrand bereikten.

soortelijk gewicht op het zoute water, dat eronder voorkomt. De zoetwaterbel is gegroeid door het regenwater dat in de loop der eeuwen in het zand gezakt is. Verstuiving van het zand vindt steeds plaats tot op het natte zand.

Een tweede ontwikkeling in deze tijd van duinvorming is de afzetting van uitgestrekte horizontale zandpakketten. In het gebied van de Amsterdamse Waterleidingduinen zijn deze zandpakketten onderzocht. Deze bleken afgewisseld te zijn met lagen organisch materiaal. Dit wijst erop dat de periodes van verstuiving werden afgewisseld met natte periodes, waarin planten konden groeien die vervolgens niet vergingen na het afsterven. Deze fase heeft de meeste invloed gehad op het gedeelte van de duinen dat aan de binnenduinrand grenst. In deze periode werd het duinfront aan de oostzijde van het Nationaal Park gevormd⁷. De Oude Duinen vormden de basis, waar overheen de Jonge Duinen zijn afgezet. De Oude Duinen zijn dus grotendeels onder de huidige Jonge Duinen bewaard gebleven. De diepte waarop de Oude Duinen onder de Jonge Duinen liggen kan sterk variëren. Soms liggen de Oude Duinen slechts een meter onder het zand.

In de 12^e eeuw begon de tweede fase van de Jonge Duinvorming, waarbij paraboolduinen werden gevormd. Deze fase heeft de grootste invloed gehad op het middenduingebied. In de 14^e eeuw volgde de derde fase van duinvorming, waarbij een twee kilometer brede strook van zeeduinen werd gevormd, ook met een paraboolvorm. Het middendeel van de duinen ten zuiden van de Zeeweg is in deze derde fase vervormd, waardoor deze duinen afwijken van het middendeel van de duinen ten noorden van de Zeeweg. De laatste fase van de Jonge Duinvorming duurde voort tot de 17^e eeuw. In Zuid-Kennemerland is de hoogste duin Het Kopje bij Bloemendaal. Voor de kust bij IJmuiden doet zich overigens nog een voor Noord-Holland uniek fenomeen voor, waarbij er nieuwe duinen worden gevormd.

De Provincie Noord-Holland heeft de duinen in het Nationaal Park aangewezen als aardkundig monument vanwege het voorkomen van Jonge Duinen, strandvlakte en strandwallen met Oude Duinen, kamduinreeksen⁸ en 'losse' loopduinen. Het gebied van het aardkundige monument strekt zich uit van het Nationaal Park tot in de Amsterdamse Waterleidingduinen, waarbij de infiltratiekanalen overigens buiten het aardkundige monument gelegen zijn. In het gebied komen enkele duinrellen voor. In 1998 en in 2003 is een aanzet gedaan om een paraboolduin te activeren. Beide keren met succes, waardoor in het gebied de natuurlijke ontwikkeling van een duingebied kan worden gezien.

Deze verstuivingsprojecten hebben aangetoond dat de top van de Oude Duinen – en daarmee de vroege bewoningssporen – niet vele meters onder de huidige duinen verborgen ligt, maar op sommige plaatsen slechts enkele decimeters onder het jonge duinzand verborgen ligt.

De eerste bewoning van het gebied en andere archeologische resten

De oudste sporen van bewoning in Zuid-Kennemerland zijn ongeveer 4.000 jaar oud (neolithicum). Aan de oostzijde van de strandwal van Bloemendaal zijn akkersporen aangetroffen die dateren van ongeveer 3.800 jaar geleden en aan de Driehuizerkerkweg in Velsen zijn meerdere boerderijen gevonden die dateren van rond 3.500 jaar geleden⁹. De toenmalige bewoners vestigden zich op de strandwallen en Oude Duinen. De overblijfselen van deze periode zijn alleen ondergronds bewaard gebleven. Archeologische sporen van vroege bewoning van het gebied zijn vooral in de binnenduinrand bekend, veelal gelegen juist buiten het gebied van het Nationaal Park, maar zijn bijvoorbeeld ook gevonden bij 't Wed. De oude binnenduinrand is de overgang van de strandwallen naar het lager gelegen veengebied erachter. Dit is een zeer aantrekkelijk gebied geweest voor

⁷ Nu bekend als binnenduinrand. In Zuid-Kennemerland veelal een steile overgang van het meer vlakke achterland naar de duinen.

⁸ Kamduin: aaneenschakeling van paraboolduinen. Paraboolduin: door de wind gevormde paraboolvormige duinrug.

⁹ Dit zijn enkele voorbeelden van vroege bewoning in het gebied.

vestiging sinds het ontstaan van dit gebied en de dorpen en steden van Zuid-Kennemerland liggen dan ook nog altijd in deze zone. De vindplaatsen in deze binnenduintrand zijn op de Cultuurhistorische Waardenkaart van de Provincie Noord-Holland weergegeven. Juist aan de binnenduintrand is archeologisch onderzoek van de oude strandwallen mogelijk, omdat deze hier aan de oppervlakte liggen. In de binnenduintrand verwacht men dan ook veel vondsten en er zijn in de loop der tijd ook vondsten gedaan. Ook in het gebied ten westen van de binnenduintrand zijn archeologische vondsten gedaan, maar hierover is slechts weinig gepubliceerd¹⁰. Er is over het Hollandse Duingebied relatief weinig bekend over de oudere bewoning. Belangrijkste reden hiervoor is de slechte toegankelijkheid van voornamelijk de oude landschappen door het overstuiven ervan met Jonge Duinen, waardoor het oude landschap soms onder meters zand verborgen ligt. Bovendien is niet bekend op welke diepte de top van de Oude Duinen gelegen is. Dit blijkt van plaats tot plaats te kunnen verschillen. Soms liggen de oude landschappen meters onder het jonge duinzand en soms slechts enkele decimeters. Er is dan ook weinig archeologisch onderzoek in de duinen gedaan¹¹. Wel zijn in ARCHIS diverse waarnemingen weergegeven¹².

Bewoning en gebruik vanaf de late ijzertijd tot de vroege middeleeuwen

Er zijn in het Nationaal Park archeologische vondsten gedaan uit diverse perioden. Gebaseerd op deze vondsten vermoedt men dat in het gebied tussen de ijzertijd en de late middeleeuwen mensen gewoond zullen hebben. Aan de noordoostelijke en oostelijke rand van 't Wed zijn bijvoorbeeld ploegsporen uit de dertiende eeuw aangetroffen. Aardewerkfragmenten uit onder andere de ijzertijd en een glazen kraal werden eveneens gevonden. Verwacht wordt dat de Oude Duinen een lappendeken van akkertjes, poelen, bosjes en bewoning geweest zijn.

In de Romeinse tijd is de bewoning van de Oude Duinen naar alle waarschijnlijkheid vrij intensief geweest. Na de geleidelijke instorting van de Romeinse Rijk in de 3^e eeuw na Christus raakte het gebied grotendeels ontvolkt, hoewel de bevolking niet geheel verdween. In deze periode van ontvolking breidde het Haarlemmerhout zich in het gebied uit. Rond Velsen bleef de omvang van het bos beperkt, wat wijst op een hogere bevolkingsdruk.

Hoe het gebied er precies heeft uitgezien en waar bewoning en andere sporen aanwezig zijn in de ondergrond is (grotendeels) onbekend. Vondsten in Noord-Kennemerland tonen aan dat het oude duinlandschap een goed woongebied was. Zo is er uit de periode van de 5^e tot de 7^e eeuw veel aardewerk gevonden. Dat veel van het aardewerk afkomstig is van andere gebieden en daarom is verhandeld, wijst op een grote economische kracht. De materiële cultuur¹³ vertoont een zeer sterk verband met de Angelsaksische cultuur.

Vanaf de 8^e / 9^e eeuw spelen ook de Vikingen een rol in de geschiedenis van (westelijk) Nederland. Zeer bekend zijn de verhalen over plunderingen, brandstichting en moord, maar waarschijnlijk kwamen deze mensen in de kuststreken niet alleen als vijanden. Er zijn veel aanwijzingen dat met dit volk werd samengewerkt en er zijn geen resten gevonden van brandstichting en moord op grote schaal. Bovendien is bekend dat Vikinghoofdmannen lenen kregen in het kustgebied. Het gebied werd bewoond door de Friezen. Mogelijk zijn daarom van zowel Friezen als van Scandinavische (Deense) achtergrond vondsten aanwezig in de ondergrond.

In deze tijd was er bij Velsen een dorpje (villa Adrichem), dat rond 1200 is ondergestoven en gelegen heeft op de rand van het Nationaal Park. In deze tijd was het gebied nog niet zo duidelijk verdeeld tussen de dorpsgemeenschappen. Grenzen waren nog niet nodig, omdat het gebied

¹⁰ Dhr. W. Bosman heeft een kaart in bezit waarop diverse vondsten in het duingebied zijn aangegeven.

¹¹ Gegevens gebaseerd op de Archeologiebalans 2002

¹² Deze waarnemingen zijn nu niet verder bekeken, omdat dit niet binnen het kader van deze opdracht paste. Wel zijn gegevens van opgravingen door verschillende lokale kenners van het gebied ter beschikking gesteld en verwerkt op de kaart, in de matrix en in de tekst. ARCHIS: landelijk archeologisch informatiesysteem dat wordt beheerd door de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten.

¹³ = de gevonden voorwerpen, die gezamenlijk een beeld geven van de cultuur.

dunbevolkt was en er voldoende ruimte was. De dorpen bestonden uit de huizen die er stonden, de akkergronden, de weiden en een stuk van de wildernis, in dit geval de duinen.

In 2003 is door PWN als beheerder van het gebied een vlakte geactiveerd in het Nationaal Park, Groot Olmen genaamd. Bij deze verstuingen zijn archeologische resten aan het oppervlak gekomen. Het betrof ongeveer tien vindplaatsen uit de vroege middeleeuwen en een enkele vondst uit de late ijzertijd en de Romeinse tijd (de periode van ongeveer 250 voor tot 450 na Christus). Door de gelaagdheid van de vondsten is het mogelijk een tijds kader te maken. De aangetroffen vondsten bestaan uit akkersporen, karrensporen, hoefafdrukken, aardewerk en huisplattegronden. Tijdens het onderzoek naar deze archeologische vondsten zijn zelfs sporen uit de tijd van de volksverhuizingen aangetroffen¹⁴, wat zeer bijzonder is in Nederland. Het terrein is dan ook van nationaal belang en biedt een bijzondere aanvulling op de verder tot schriftelijke bronnen beperkte kennis over de eerste bewoning in het gebied.

Gebruik van het gebied in de middeleeuwen

Bij de bespreking van de geologische ontwikkeling van het gebied is al aangegeven dat vanaf de 9^e en 10^e eeuw de ontwikkeling van de Jonge Duinen begon. Het verstuiwen van het zand in het gebied moet een redelijk massaal proces geweest zijn, waarbij het zand veel overlast gaf. Van die overlast zijn ook veel schriftelijke bronnen bekend, die met name uit de latere periode van verstuing dateren. Er werd ook veel geld uitgegeven aan het tegengaan van die verstuingen. In deze in de analyse als tweede periode onderscheiden periode, worden de activiteiten in het gebied rond de verstuingen georganiseerd.

Vermoedelijk is er in deze periode van verstuingen wel in het duin gewoond. Het zal echter op kleine schaal gebeurd zijn, waarbij individuele boerderijen met akkers in het gebied gelegen waren. De paraboolduinen trokken vermoedelijk als een soort golf over het landschap, waarbij men na het voorbijtrekken van de duin mogelijk een generatie lang een boerderij met akker kon exploiteren in het gebied. Het is onbekend op welke schaal zich deze ontginningen in het gebied voordeden. In ieder geval zijn in IJmuiden akkersporen waargenomen die gedateerd zijn als 11^e- of 12^e-eeuwen. In die tijd was de vorming van de Jonge Duinen in volle gang in het gebied.

De verstuingen van de duinen hebben ook mensen verdreven uit het gebied. Bekend is dat mensen vertrokken naar het gebied achter de duinen, waar inmiddels de ontginningen van het veen waren begonnen. Of men ook richting de zee werd verdreven en men zich vestigde op de plaats van de huidige dorpen aan zee is niet bekend. In ieder geval kon men zich in de duinen slechts vestigen op die plaatsen waar zoet water beschikbaar was.

De valleien van de paraboolduinen in het middenduingebied, waar de duinen voornamelijk tussen de 12^e en de 14^e eeuw werden gevormd, bleven na 1600 rustig liggen. Vanaf die tijd was bewoning en bewerking daarom eenvoudiger dan tijdens de verstuingen.

Bestuur van het gebied

In de loop der eeuwen hebben verschillende bestuurders over het gebied geheerst. Vooral van de oudere heersers over het gebied is weinig bekend over hun invloed op het landschap. Tot 1062 speelde het klooster van Echternach vermoedelijk een rol in het bestuur van het gebied. Daarnaast heeft ook de Friese koning Radbod (hij regeerde vanaf circa 680 tot in het eerste kwart van de 8^e eeuw) het gebied onder zijn goederen gerekend. In de 8^e eeuw hoorde het gebied onder het Frankische koninkrijk van de Karolingische vorsten¹⁵. Pas vanaf die tijd, dat is pas in de tweede

¹⁴ Holland, 2007, nr. 6 (archeologische Kroniek)

¹⁵ De Karolingische tijd duurde van 717 tot 886.

van de door ons in de analyse onderscheiden periode, komt er meer duidelijkheid over de opeenvolging van de bestuurders en de wijze waarop zij het gebied bestuurden. In het Karolingische rijk was vooral landbouw van belang. Het feodale stelsel was van groot belang in dit rijk, waarin landbouw de belangrijkste economische drager was. In dit stelsel kwamen domaniale goederen (koningsgoederen) voor, die door een elitegroep (ministerialen) werden beheerd en die ook wel bekend zijn als domeinhoven. Men kreeg een domeinhof, met de bijbehorende horige boeren, als men zich trouw aan de koning had betoond. Dit systeem bleef bestaan tot in de 13^e eeuw. In deze eeuwen, vanaf de 9^e eeuw, komt het gravenhuis van Holland op. De graven van Holland bezaten een groot stuk van het kustgebied dat zich uitstrekte van de omgeving van Petten tot en met (delen van) Zeeland. In eerste instantie bevond het centrum van deze machthebbers zich rond Egmond. Later (in de 10^e/11^e eeuw) verplaatste dit centrum zich naar de omgeving van Leiden.

Tijdens de achteruitgang van het Karolingische rijk speelden de Vikingen een belangrijke rol in de geschiedenis van het gebied. Zoals in de voorgaande paragraaf al aangehaald kwamen deze groepen niet alleen om te plunderen, maar werd hen ook een deel van de kuststrook in leen aangeboden¹⁶. Aan het einde van de 10^e eeuw, toen de Vikingen weer verdwenen uit het gebied, stortte ook het Karolingische rijk definitief in. In Kennemerland spelen na het verdwijnen van het Karolingische rijk de Hollandse graven een belangrijke rol. Zij hadden het gebied in leen gekregen van de Karolingische vorsten en eigenden zich in de loop der tijd steeds meer macht toe ten koste van de koningen.

Aan de Zomerzorglerlaan heeft men gezocht naar sporen van het grafelijk hof Aelbertsberg. Rooms-Koning Willem II bouwde hier al een hof in de 12^e eeuw, waarvan alleen waterputten zijn teruggevonden, waarin overigens materialen werden gevonden die verwijzen naar het gebruik van de plaats door de welgestelden van die tijd. Naast de waterputten zijn ook funderingsresten, aardewerk en glas aangetroffen. De funderingsresten dateren van later datum dan de waterputten. Halverwege de 13^e eeuw dragen de Hollandse graven het gebied over aan (onder andere) de Brederodes een rol spelen in het bestuur van Zuid-Kennemerland. De oudste kern van de heerlijkheid van Brederode bestond uit Santpoort, Bloemendaal en Overveen. In die tijd zijn Ambachtsheerlijkheden juridische eenheden waarbinnen de lagere rechtsmacht gevestigd is. De Brederodes verkregen in de loop der tijd diverse ambachtsheerlijkheden in Zuid-Kennemerland. In een baljuwschap was de hogere rechtsmacht vertegenwoordigd. Door het grote aantal ambachtsheerlijkheden, dat de Brederodes bezat, ontvingen zij ook het Baljuwschap. Het verkrijgen van deze ambachtsheerlijkheden en het baljuwschap hing samen met het in leen krijgen van gebieden. De duinen vielen niet onder het Baljuwschap en waren als apart leen uitgegeven aan de Brederodes. Zij hadden daar verschillende rechten en claimden ook rechten die zij niet expliciet gekregen hadden.

In de 16^e eeuw ging het Hoogheemraadschap Rijnland als bestuurder ook meespelen in het gebied. Dit hoogheemraadschap breidde in de loop der tijd haar taken geleidelijk uit.

In 1679 overleed de laatste telg uit het geslacht Van Brederode. De eigendommen van het geslacht vervielen daarom aan de Staten van Holland en West-Friesland. In 1722 werden de Ambachtsheerlijkheden verkocht door de Staten van Holland, waaronder ook de duinen.

Albrechtsberg, Tetterode, Bloemendaal en Overveen werden aan Haarlem verkocht, terwijl Zandvoort wordt verkocht aan Loot. De heren Kops en Korver kochten Velsen en Santpoort. Vanaf 1795 (Franse tijd) werd Domeinen eigenaar van het duingebied.

Van de invloed die de verschillende bestuurders in de loop van de tijd op de ontwikkeling van het landschap hadden is maar weinig bekend. In archiefstukken is terug te vinden dat zij opdracht gaven voor het aanplanten van helm en bos, wat zeker invloed heeft gehad op de vorming van de

¹⁶ Zie voor uitgebreide beschrijving Van der Tuuk en Winter, 2007. In de 9^e eeuw hebben Rorik en Godfried, beide Denen Kennemerland in leen gehad van de Frankische koning.

duinen. Ook een naam als Brederode, waarvan het laatste deel verwijst naar het rooien van bos, zegt iets over de invloed op het landschap.

Jacht in de duinen

Neolithicum

De oudste vondst juist ten oosten van het Nationaal Park dateert van zo'n 5.000 jaar voor heden. Het betreft een pijlpunt die erop wijst dat de bewoners in het gebied jaagden. Een paar honderd jaar later was het accent van de voedselvoorziening verschoven van jacht naar een gemengd landbouwbedrijf. Dit hield overigens niet in dat in het gebied niet meer gejaagd werd door de bevolking. Waarschijnlijk is lange tijd naast het agrarische bedrijf gejaagd.

Vanaf de middeleeuwen

In eerste instantie werden de duinen gebruikt door de bevolking van het gebied om er het vee te laten grazen. Dit gebeurde al op de Oude Duinen, maar ook toen de verstuingen optraden waardoor de Jonge Duinen ontstonden bestond nog altijd het recht voor de bevolking om het vee te laten grazen. In de loop van de Middeleeuwen eisten de graven van Holland het recht op de duinen op. Zij claimden een regaal recht, dat de heer van het gebied aanspraak mocht maken op de woeste gronden¹⁷. Later claimden ook hun leenmannen dit recht. Zo zullen de heren van Brederode¹⁸ - van het kasteel van Brederode, waarvan de ruïne net buiten het Nationaal Park gelegen is - regelmatig gejaagd hebben in de duinen.

In de 16^e eeuw was het duingebied bekend als de 'wildernis van Brederode'. In deze eeuwen bestond er discrepantie tussen de formele rechten van de graaf (en zijn leenmannen) op de duinen en het gebruik in de praktijk door de dorpsgemeenschappen. Er was dan ook voortdurend spanning tussen de graaf, de leenmannen en de dorpsgemeenschappen over het gebruiksrecht van de duinen.

Voor de 13^e eeuw waren in de duinen hazen te vinden. Daarna werd gejaagd op konijnen, die door duinmeiers in de duinen waren uitgezet. In de rekening van de heren van Blois wordt gemeld dat konijnen werden uitgezet in de duinen van Wijk aan Zee en Noordwijk in 1356¹⁹. De duinmeiers moesten de konijnenstand op peil houden, maar vingen ook konijnen om deze aan belangrijke personen in het gebied te geven en om de pacht te kunnen betalen. De duinmeiers werden betaald naar het aantal gevangen konijnen. In de duinen van Brederode moest een duinmeier 16.000 konijnen in het jaar vangen om rond te komen. Zij zullen zich dan ook hebben ingezet om zoveel mogelijk konijnen in de duinen te hebben. Een naam als Konijnenberg is een verwijzing naar de konijnenjacht. Er is nog weinig bekend over de bonthandel, maar vermoedelijk speelde de handel in konijnenvellen ook een rol.

In de loop der tijd kwam men er echter achter dat de konijnen schade aan de duinen aanrichtten, waarna men zich ging inzetten om konijnen uit de duinen te verwijderen en langzamerhand de konijnenstand afnam. De duinmeiers kregen overigens ook de opdracht helm te planten in de duinen. Ondanks dat leidde de ware konijnenwarande in de 17^e en 18^e eeuw weer tot grote verstuingen in het gebied. Ditmaal was de mens hieraan zelf debet door het uitzetten van de konijnen.

¹⁷ Woeste gronden: grond die niet gebruikt werd voor akkerbouw of bewoning, maar vaak wel extensief gebruikt werd door de bevolking, bijvoorbeeld voor het weiden van het vee of het verzamelen van brandhout

¹⁸ Zij maakten als leenmannen van de graven van Holland van het jachtrecht gebruik.

¹⁹ Scholtens, 1968, p. 50

Een andere vorm van jacht vormde de jacht op vogels. De graaf had in de middeleeuwen het recht op de jacht op vogels. De Brederodes kregen dat recht in eerste instantie niet. Later werden vinkenbanen aangelegd, waarvan nog overblijfselen in het nationale park liggen. Op deze vinkenbanen werden met behulp van vogelzaad en lokvogels (vastgebonden en blind gemaakte vinken) vogels gelokt. Als er genoeg vogels op de baan waren neergestreken trok men vanuit het vinkenhuisje naast de baan met een touw een net over de vogels. Daarna werden de vogels gedood en opgegeten. Vinkenbanen worden genoemd in de Kennemerballade van 1450. In eerste instantie was de vinkenvangst een onderdeel van de broodwinning van inwoners van het gebied. Later legden ook buitenplaatseigenaren vinkenbanen aan²⁰.

In 1795 werden alle heerlijke rechten op de duinen opgeheven en vanaf die tijd mocht men er alleen jagen als men over een jachtvergunning beschikte. De bewoners van het gebied bleven echter in de duinen jagen, dat vanaf die tijd dus officieel als stropen te boek stond. Uit delen van de duinen verdwenen vanaf die tijd de konijnen. Eerder hadden de duinmeiers nog toezicht op de duinen, maar dat toezicht verdween grotendeels. Na 1815 kwam het jachtrecht weer tijdelijk terug, maar de nieuwe Jachtwet van 1857 maakte hier definitief een einde aan. Vanaf die tijd mocht de eigenaar van de grond op zijn eigen grondgebied jagen.

Buitenplaatsen in de binnenduinrand²¹

Dat de binnenduinrand een aantrekkelijke vestigingsplaats was, merkten ook de regenten en rijk geworden kooplieden in de 17^e eeuw. Zij woonden veelal in de stad, maar verbleven tijdens de zomermaanden buiten de stad, zowel om de stankoverlast in de stad te ontlopen als om hun verworven rijkdom en status te tonen. Daartoe lieten zij buitenhuizen bouwen, onder andere in de binnenduinrand van Zuid-Kennemerland. Elswout werd vanaf de 17e eeuw gebouwd. Rond deze buitenplaats liggen de buitenplaatsen Vaart en Duin, Koningshof, Belvédère, Brouwerskolk, Duinvliet en Duinlust. Noordelijker liggen in Bloemendaal de buitenplaatsen Lindenheuvel, De Beek, De Rijk, Caprera en Schapenduinen.

Ook bij Velsen ligt een belangrijke concentratie van buitenplaatsen, te weten Beeckensteijn, Waterland, Duin- en Kruidberg, Schoonenberg, Hoogergeest en Velserbeek²².

De meeste van de buitenplaatsen rond Bloemendaal en Velsen liggen overigens buiten het Nationaal Park. De buitenplaatsen in de aaneengesloten landgoederenreeks rond Elswout zijn (vrijwel) allemaal ontstaan uit een zanderij (zie verderop in de beschrijving). Al bij het afgraven van het zand werd nagedacht over de invulling van de buitenplaats. Ook na het bouwen van het huis en de aanleg van de tuinen werd veelal nog zand afgegraven in de omgeving. Er zijn ook buitenplaatsen op oude blekerijen ontstaan en vanuit boerderijen²³.

Een buitenplaats bestond uit een (groot) huis met uitgestrekte tuinen, die werden aangelegd volgens de mode van de tijd. In eerste instantie was een strakke geometrische stijl in zwang, waarvan geen voorbeelden bewaard zijn gebleven in het Nationaal Park²⁴. Vanaf het einde van de 18^e eeuw kwam de landschapstijl op. In deze stijl richtte men de tuin in met hoogteverschillen, kronkelende paden en bosjes. Men wilde daarmee de natuur nabootsen. Huis en tuin dienden om

²⁰ Rolle, S. 1985, p. 35

²¹ Een landgoed is een groot stuk grond van meerdere hectares met landerijen en tuinen en daarop een buitenplaats, landhuis, grote boerderij, kerk of kasteel. Een buitenplaats werd in de 15^e tot de 20^e eeuw aangelegd als een buitenverblijf voor de rijke stedelingen, bestaand uit een representatief gebouw met daaromheen pleziertuinen. (bron: Wikipedia)

²² In bijlage 6 is een overzicht van de restanten van hofsteden en buitenplaatsen opgenomen.

²³ Zie ook bijlage 6 met het overzicht van hofsteden en buitenplaatsen.

²⁴ Alleen in de patronen van Elswout zijn nog onderdelen van de geometrische tuinaanleg terug te vinden. Men heeft deze tuin na de eerste aanleg (halverwege de 17^e eeuw) in de 19^e eeuw aangepast aan de eisen van de tijd.

uitdrukking te geven aan de klassieke idealen²⁵ die men nastreefde, maar waren evenzeer van belang als statussymbool. Er werden vaak grote ontvangsten georganiseerd, waarbij de gasten onderhouden moesten worden. Het huis en de tuin moesten een prestigieuze aanblik hebben om een goede indruk op de gasten te maken. Hiervoor werden bekende architecten en landschapsarchitecten aangetrokken. Alle grote Nederlandse tuinarchitecten hebben hun sporen verdiend in Zuid-Kennemerland.

Met de aanleg van de tuinen werden niet alleen de structuren bepaald, maar ook werd nagedacht over de invulling met beplanting. Veelal werd gezocht naar exotische plantensoorten die eveneens de status van de buitenplaats eigenaren moest aangeven, de zogenaamde stinzenplanten. In de 17^e en 18^e eeuw werden op de buitenplaatsen ook oranje- en gele geïntroduceerd met de daarbij behorende planten.

Van buitenplaats naar villawijk

Aan het einde van de 19^e eeuw wilden steeds meer mensen buiten de stad gaan wonen. Dit was mogelijk geworden door de verbeterde verbindingen, zoals de spoorlijn tussen Amsterdam en Haarlem die in 1839 was aangelegd. Overigens was eerder de trekvaart tussen Haarlem en Amsterdam een goede verbinding die werd gebruikt door de bewoners van de buitenplaatsen. Aan het einde van de 19^e eeuw werden echter nauwelijks meer buitenplaatsen aangelegd²⁶. Nu werd gekozen voor een villapark, waarin villas bij elkaar in een parkachtige omgeving werden gebouwd. In eerste instantie werden de villaparken overigens als kleine uitbreidingen in of bij de stad gebouwd. Pas in 1882 werd het eerste villapark in het landelijk gebied aangelegd, Het Bloemendaalsche Park (bij Bloemendaal). Aan de oostzijde grenst het Nationaal Park Zuid-Kennemerland aan een aantal villaparken. Deze zijn als rijksbeschermd dorpsgezicht aangewezen.

Delfstoffen in de duinen

Zanderij

Vanaf de Middeleeuwen, omstreeks de 13^e eeuw, werd uit de duinen zand gewonnen. Dit gebeurde op verschillende plaatsen. In de 17^e en 18^e eeuw was de zandwinning in de duinen het meest omvangrijk²⁷. Het zand werd voor verschillende doeleinden gebruikt, afhankelijk van de kwaliteit en het soort zand dat gevonden werd. In het zuidelijke deel van het Nationaal Park zijn resten terug te vinden die verwijzen naar de afgraving van zand. Het zand dat in Middenduin gewonnen werd, werd naar Haarlem vervoerd om het te gebruiken voor het ophogen van nieuwe bouwlocaties en het dempen van de grachten. De afvoer van het zand verliep hier via een zandvaart, die nog altijd door het gebied loopt. De zandschippers voeren tot aan Schippersduin, dat naar hen is vernoemd, om vervolgens de boot te keren en naar Haarlem terug te varen. De zandvaart is gegraven nadat Elswout werd ingericht als buitenplaats en de Marcelisvaart-Molijnsvaart in onbruik raakte. Het zand uit deze zanderij werd vooral gebruikt om de 17^e-eeuwse grachtengordel van Amsterdam aan te kunnen leggen.

Op de gronden bij Duin en Kruidberg is zand gewonnen voor de kalkzandsteenfabriek in IJmuiden. De meren ten zuiden van IJmuiden zijn hier de restanten van. Ook op de gronden van de buitenplaatsen werd zand gewonnen. Niet alleen werd zand verplaatst en afgegraven voor de tuinaanleg, maar het werd ook verkocht om de buitenplaats kostendekkend en het liefst winstgevend te maken. Tussen Kruidberg en Westerveld is rond 1880 zand gewonnen voor het

²⁵ In deze tijd verheerlijkte men het buitenleven, wat ook in de literatuur uit de achttiende en negentiende eeuw terug te vinden is.

²⁶ Koningshof (1899) en Vaart en Duin (1904) vormen hierop een uitzondering.

²⁷ De zandwinning in de duinen begon al in de 2^e door ons onderscheiden, maar beleefde het hoogtepunt in de 3^e periode, waarin de mens wat meer grip leek te krijgen op het gebied.

Centraal Station van Amsterdam. Hierbij is de binnenduinrand geheel verdwenen. Meer recentelijk heeft de zandwinning in de duinen geleid tot de duinmeren 't Wed, Vogelmeer, Spartelmeer en Oosterdel.

Schelpenwinning

Al in de ijzertijd werd schelpengruis gebruikt als magering voor aardewerk. Schelpen werden dus reeds in de ijzertijd verzameld en gebruikt.

Vanaf de middeleeuwen tot in de 20^e eeuw werden langs de kust van Nederland schelpen gewonnen ten behoeve van de kalk. De schelpen werden in kalkovens tot kalk gebrand om het te gebruiken in de metselspecie die nodig was voor de bouw van een groeiend aantal stenen huizen. De schelpen werden naar kalkovens vervoerd via schulpwegen, -stetten (overlaad plaatsen) en -vaarten. In de duinen is een verwijzing naar de schelpenwinning terug te vinden in de naam Schelpengat.

Vanuit IJmuiden is bekend dat in de 19^e eeuw schelpenwinning een nevenactiviteit was op veel boerderijen.

Waterwinning

De vorming van de duinen hangt ook samen met de hydrologische situatie. Bij de eerste fase van de duinvorming daalde de grondwaterstand onder andere als gevolg van kustafslag, waardoor de bovenste lagen van het zand verdroogde en door de wind verstoven kon worden. In de nieuw gevormde duinen steeg het grondwater snel, waardoor de zoetwaterbel in de duinen gevormd werd. De gestegen grondwaterstand leidde ertoe dat het zand in het vervolg minder diep (t.o.v. NAP) kon worden verstoven, waardoor een groeiend reliëf ontstond²⁸. Het regenwater dat in de loop der eeuwen in het zand wegzakte deed de zoetwaterbel groeien. Tegelijkertijd stroomde deze ook weer leeg, zowel als kwelwater in de achter de duinen liggende polders als over het strand. Het drang- of kwelwater dat in de binnenduinrand via duinbeken in het lagere achterland stroomde, was een belangrijke bron van activiteiten. Het water uit de duinen staat nu bekend om de goede kwaliteit. In de 16^e eeuw was dat niet anders. Duinrellen voerden het water uit de duinen naar de strandvlaktes. Dit water werd voor diverse doeleinden gebruikt. Zo werden langs de duinrellen blekerijen en/of wasserijen gevestigd. Tussen Heemstede en Bloemendaal was een (vrijwel) aaneengesloten rij van blekerijen te vinden in de binnenduinrand. Naar het noorden toe werden dat er minder. De hoogtijdagen van de blekerijen lagen in de 17^e en 18^e eeuw. De blekerijen rond Haarlem hadden een goede naam doordat de stoffen mooi gebleekt waren. Naast het schone duinwater werd ook melk gebruikt in het bleekproces. Er waren rondom Haarlem dan ook voldoende melkkoeien om de melk hiervoor te kunnen gebruiken. In Vlaanderen bijvoorbeeld was de hoeveelheid melk beperkt en was het verboden het te gebruiken voor het bleekproces. Naast voldoende schoon water en melk, speelde ook de aanwezigheid van voldoende grasland, vlakke terreinen en droogbergen een rol in het voorkomen van veel blekerijen. In Bloemendaal, Overveen, Aerdenhout en Velsen-Noord hebben overigens ook blauwselmolens gestaan (in ieder dorp één), die blauwsel maalde voor de linnenblekerij. Het duinwater werd ook door de bierbrouwerijen in Haarlem gebruikt. In de Brouwerskolk voeren de waterschepen af en aan om het water naar de bierbrouwerijen te vervoeren. De blekerijen en de winning van het water voor de bierbrouwerijen bleek op den duur niet naast elkaar te kunnen blijven bestaan. De sloten van de blekerijen raakten vervuild met loog en melk, wat het water onbruikbaar maakte voor de bierbrouwerijen. Aangezien de brouwerijen stevig vertegenwoordigd waren in het stadsbestuur van Haarlem, werden de blekerijen steeds verder teruggedrongen in het gebied. Uiteindelijk maakte de industriële bleking een einde aan de blekerijen in de

²⁸ Roos, R., 1995, p. 30-32

binnenduinrand. Intussen was een aantal blekerijen overgegaan in wasserijen, met name voor Amsterdam.

Ook in de 20^e eeuw was het schone duinwater van belang. Papiermolens en wasserijen maakten niet langer gebruik van het water, maar in de duinen werd water gewonnen voor consumptie. De duinen hebben namelijk een voorraad zoet water. Doordat teveel water uit de duinen werd gewonnen verdroogden de duinen. Ten zuiden van Zandvoort zijn infiltratie kanalen gegraven om rivierwater in de duinen te brengen en zo waterwinning uit de duinen mogelijk te blijven maken. In het Nationaal Park heeft men echter de waterwinning stopgezet, waardoor het grondwater in de duinen stijgt. De putten zijn nog wel in het park te vinden.

Bosbouw

In de 18^e eeuw werden al experimenten gedaan om de stuivende duinen vast te leggen met sparren en dennen. Dit was echter zonder succes. De Kadastrale Minuutplans van het begin van de 19^e eeuw tonen slechts een klein aantal kleinere bossen ten zuiden van het huidige IJmuiden. Dr. W.C.H. Staring publiceerde in 1855 zijn eerste artikel over het planten van dennen in de duinen en omstreeks 1863 kreeg de geoloog dr. D.W. Staring opdracht van Nederlandse overheid om te experimenteren met bebossing in de duinen. In eerste instantie werden dennen gezaaid, maar dit bleek niet succesvol. Pas toen dennen met kluit werden gebruikt, had de aanplant van dennen succes wat te zien is aan de dennen op buitenplaats Duinlust, dat als een van de meest succesvolle aangeplante dennenbossen in Nederland geldt. Ook bij Schapenduinen werd rond 1791 een bos met succes aangeplant. Er werden vooral Oostenrijkse en Corsicaanse dennen geplant, waarvan de laatste met name werd geplant om de kracht van de zeewind te breken. Deze dennen werden dan ook vooral op de duintoppen en –ruggen geplant. Daarbij werd veel gebruik gemaakt van de aanplant in windsingels. Op advies van Jac. P. Thijsse werden ook dennen op de duintoppen geplant. In dit geval om het reliëf van de duinen te accentueren.

Er waren naast het doel om het zand van de duinen vast te leggen ook andere beweegredenen voor het aanleggen van de bossen. Deze meer economische doelen leidden tot het aanplanten van productiebos, zodat de anders ongebruikte grond toch iets zou opleveren. De ontginningen in het duingebied uit dezelfde periode hadden hetzelfde doel. Het hout werd gebruikt voor stuthout voor de mijnen en voor de papierindustrie. Daarnaast werd tijdens de crisis van de jaren '30 van de 20^e eeuw de bosbouw ingezet als werkgelegenheidsproject.

De oostzijde van de Kennemerduinen is vooral in de 19^e eeuw bebost.

Visserij

De zee werd uiteraard gebruikt voor handel en voor visvangst. Voor Zandvoort is de visserij van groot belang geweest. Het Visserspad, dat van Zandvoort naar Haarlem liep, diende om de vis uit Zandvoort naar Haarlem te vervoeren om het daar op de markt te brengen. Vanaf de 19^e eeuw verloor Zandvoort echter haar functie als vissershaven en werd de omschakeling gemaakt naar badplaats. Het strandtoerisme kwam in deze tijd in heel Nederland op en ook andere plaatsen werden visserij activiteiten vervangen door activiteiten die gerelateerd waren aan het toerisme.

Ontginningen in de duinen

Zoals al in de paragraaf over de eerste bewoning werd aangehaald werd het landschap van de Oude Duinen zeker gebruikt door de toenmalige bewoners van het gebied. Ook de Jonge Duinen waren in gebruik, hoewel de resten daarvan niet altijd even duidelijk te herkennen zijn. De duinen werden gebruikt voor het weiden van het vee, het trekken van helmgras, het hakken van hout en zelfs voor akkerbouw, hoewel van dit laatste vooral veel mislukte pogingen bekend zijn. Een

onderzoek waarbij zo'n 200 grondboringen werden verricht in een deel van het park, leidde tot de conclusie dat de bodem in het gebied overal door de mens is beïnvloed²⁹.

Vanaf de 17^e eeuw zijn hier en daar berichten bekend van kleinschalige ontginningen in de duinen. Het aantal berichten is gering en ze zijn vaak gekleurd en overdreven optimistisch. Vanaf het einde van de 18^e eeuw werden ook ontginningen op grote schaal ondernomen. Deze grootschalige ontginningspogingen in de duinen mislukten vrijwel altijd. In het Zwarte Veld, duinen bij Overveen, werden pogingen ondernomen om 'nutteloze woesternijen tot bronnen van arbeidszaamheid en overvloed, te doen hervormen'³⁰, en ook Middenduïn werd gebruikt als agrarische grond. Tot overvloed heeft dit echter niet geleid. Slechts een klein deel van de beoogde omvang van de duinontginning werd in cultuur gebracht. Al na drie jaar werden de eerste delen van de oorspronkelijk voor landbouw bedoelde gronden verkocht aan de Joodsche Gemeente te Amsterdam, die er een begraafplaats realiseerden (Tetterodeweg 15, juist buiten het Nationaal Park).

Over het zuidelijke deel van het gebied is het een en ander bekend over ontginningen in de duinen vanaf de 18^e eeuw, hoewel alleen van Middenduïn echt uitgebreide informatie bekend is. Van het noordelijke gedeelte van het gebied is niets bekend over grootschalige ontginningen in de duinen. In dit gebied hebben zeker kleine ontginningen plaatsgevonden in de 18^e eeuw, maar er is niets over bekend.

Aardappelteelt

Vanaf de tweede helft van de 18^e eeuw werden aardappels geteeld op kleine landjes in de duinen. Rond Zandvoort werden de duinen (vermoedelijk) al lange tijd gebruikt door de bewoners. Prenten van de omgeving van het dorp geven aan dat de duinen intensief gebruikt werden, onder andere voor het houden van schapen³¹. Aan de noordzijde is deze geschiedenis anders, doordat IJmuiden een veel jongere plaats is dan Zandvoort. De bevolking van het gebied rond Zandvoort ontgon zelf deze duinlandjes. De hoge graanprijs was de aanleiding om de goedkopere aardappel als hoofdbestanddeel van het voedsel te gaan gebruiken en de aardappel bleek goed te gedijen op de duingrond. In de Rijnlandse duinen (bij Zandvoort en Bloemendaal) leidde dit tot grote zorgen bij het Hoogheemraadschap vanwege de verstuingen. De wijze van bewerken van de grond, waarbij de akkers na twee jaar braak kwamen te liggen leidde namelijk plaatselijk tot verstuingen, waartegen men zich probeerde te weren door de aanplant van helmgras. De verstuingen hebben overigens wel geleid tot veranderingen in het aanzien van de duinen.

Halverwege de 19^e eeuw, toen de aardappelteelt in de duinen een hoge vlucht nam, werd niet langer een systeem met het braak liggen van de grond gehanteerd. De bovenlaag van de grond werd gekeerd, waardoor het zand ging stuiven. Men probeerde dit met mest vast te leggen, maar moest deze mest van buiten het gebied aanvoeren. De landjes werden in deze tijd naast met dierlijke mest ook bemest met zeewier en visafval. Als de bovenlaag van de grond uitgeput was, werd deze van de akker gehaald en terzijde geschoven, waarmee de kenmerkende walletjes om de akkers ontstonden.

Tussen 1935 en 1945 nam de hoeveelheid aardappellandjes duidelijk toe, wat aan de voedselschaarste van die periode te wijten is.

In het Nationaal Park hebben mensen vrijwel iedere vallei geprobeerd te gebruiken voor landbouwactiviteiten.

²⁹ Informatie verkregen van mevr. M. Kuipers.

³⁰ Uit de considerans van het octrooi voor de uitgifte van de grond van Middenduïn van 17 november 1795. (Bron: Vereniging Haarlem 1943, p. 71)

³¹ Op prenten zijn de duinen afgebeeld als kaal en naargeestig gebied dat duidelijke sporen van overbegrazing draagt.

Ziekenhuizen en sanatoria

In de duinen en in de binnenduinrand werden vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw sanatoria en ziekenhuizen gebouwd. De gezonde zeelucht, het gezonde klimaat en de mooie natuur konden bijdragen aan het herstel van zieken. Bij Santpoort-Zuid werd het provinciaal ziekenhuis Meer en Berg gebouwd aan het einde van de 19^e eeuw, dat als psychiatrisch ziekenhuis fungeerde. De bebouwing van het ziekenhuis is buiten het Nationaal Park gelegen, maar een deel van de bij het ziekenhuis behorende tuin ligt binnen de grenzen van het park.

Aan de Bergweg, achter het terrein van Meer & Berg staat nog een sanatorium met een houten lighal. Dit sanatorium werd gebruikt voor TBC-patiënten, die hier in de schone zeelucht konden herstellen.

De Zeeweg

Burgemeester en wethouders van de gemeente Bloemendaal ontwierpen al in het eerste decennium van de 20^e eeuw een Zeeweg, die Bloemendaal met de zee moest verbinden. De gemeenteraad en de duineigenaren waren echter niet zo ingenomen met de plannen. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de grote werkloosheid in deze tijd brachten echter langzamerhand verandering. De duineigenaren wilden wel meewerken om de werkloosheid te bestrijden, maar men bleef vasthouden aan een weg van maximaal 12 meter breed en zonder trambaan erlangs. De gemeente Bloemendaal wenste echter een weg van 50 - 66 meter breed met een trambaan erlangs. In 1917 werd de Wet ter bestrijding van de werkloosheid aangenomen, waarbij ook de onteigeningsprocedures versneld en vereenvoudigd werden. Hierdoor kon de weg toch aangelegd worden zoals de gemeente Bloemendaal wenste.

Voor de weg was inmiddels een nieuw ontwerp gemaakt door de landschapsarchitect Springer. Hij had niet alleen de weg ontworpen, maar ook de omgeving ervan. In 1919 werd de aanleg van de weg aanbesteed. In 1920 werd met veel blijdschap geconstateerd hoe het landschap gewijzigd werd. Er werd geschreven: "Er zijn bulten van maar eventjes 30.000, 35.000 ja van 40.000 m³ verplaatst in kuilen die in de buurt lagen. Men heeft de lijnen der hellingen en dalen uit elkaar geworpen, de kammen der toppen rechtgestreken, en nieuwe kammen opgebouwd, men heeft de trekken van het aangezicht der aarde uitgewischt en er nieuwe op vastgelegd"³². De aanleg van de Zeeweg had met andere woorden een ingrijpende wijziging van het landschap rond de weg tot gevolg.

Resten van militaire activiteiten

Hoewel duidelijk is dat vanaf de Romeinse tijd al militairen in het de omgeving aanwezig waren – in sommige tijden meer dan in andere tijden – is van deze vroege perioden niets bekend van resten van militaire activiteiten. Buiten het Nationaal Park heeft bij Velsen korte tijd een Romeins fort gelegen.

In de tijd van de Hollandse graven (vanaf de 10^e eeuw) is bekend dat oorlogvoering niet zozeer een treffen was van grote legers, maar bestond uit het belegeren, verdedigen en verwoesten van belangrijke versterkte punten in het landschap, zoals kastelen en ommuurde steden.

Het huis van Brederode is (vermoedelijk) rond 1285 een kasteel geworden. Daarvoor is het waarschijnlijk een versterkte boerderij geweest, die dus ook reeds verdedigbaar was. De rechthoekige vorm van het gebouw dateert uit de 13^e eeuw en wijst op het militaire karakter van het gebouw. Het kasteel, dat juist buiten het Nationaal Park gelegen is, is gebouwd op een uitloper

³² Uit: Ons Bloemendaal, 1991, p.9

van het oude duin. De grachten er omheen liepen vol met water door het vergraven van het omringende veen.

Tijdens de 80-jarige oorlog (1568-1648) werd er niet fysiek gevochten in het gebied van het Nationaal Park, maar het is wel mogelijk dat de Spanjaarden hun kampementen in de duinen opsloegen. Hierover is niets bekend. In deze oorlog werd Haarlem belegerd (1573), waarbij diverse gebouwen werden afgebroken, zoals de Quiriniuskapel in Bloemendaal, enerzijds om te voorkomen dat mensen zich hierin zouden verschuilen en anderzijds om de bouwmaterialen te gebruiken voor het beleg.

Franse tijd

Vanaf 1795 is bekend dat in de duinen exercitieterreinen werden aangelegd, waarbij vooral gemakkelijk te gebruiken terreinen tot exercitieterrein werden omgevormd, zoals droge duinvalleien. Op verschillende van deze terreinen zijn nog resten van kogelvangs (aarden werken) te herkennen³³. Er zijn bijvoorbeeld exercitieterreinen gebruikt op het terrein van Elswout (1803) en achter de Blinkert (1807). Achter Kraantje Lek waren in deze periode 700 Franse militairen in een legerkamp gelegerd. Bovendien hadden de Fransen een post liggen langs de doorgaande weg naar Haarlem met daar omheen schansjes.

1813 - 1940

Tussen 1813 en 1906 werd met paarden geëxerceerd in de duinen. Bij het Spartelmeer lag een exerceerveld van ruim een kilometer lang. Er werd juist hier in de duinen met de paarden geëxerceerd, omdat de afstand tot de stad niet meer dan een uur rijden was (ongeveer 6 kilometer), zodat de afstand tussen de stallen en het exercitieterrein beperkt was.

In deze periode werden de verdedigingswerken uit de Franse tijd verhoogd voor gebruik.

In 1870 brak de Frans-Duitse oorlog uit. Tijdens deze oorlog werd het Nederlandse leger voor het eerst gemobiliseerd. In de duinen werden aarden verdedigingswerken in de vorm van loopgraven en kleine aarden schansjes opgeworpen, die overigens nu niet meer herkenbaar zijn in het landschap.

Vanaf 1880 werd de Stelling van Amsterdam gerealiseerd. Aan het einde van de Velserszeeweg zijn ook Nederlandse kazematten van deze verdedigingsring aangetroffen. Tussen 1886 en 1893 was het 4^e Regiment Vestingartillerie actief voor de bescherming van het fort IJmuiden en de duinen en stranden tussen IJmuiden en Zandvoort.

In 1905 werden de militaire schietbanen onder leiding van Regimentscommandant Kolonel H.C.A. Neeteson aanzienlijk vergroot.

De Eerste Wereldoorlog en de mobilisatie van 1938-39 leidde tot het aanleggen van nieuwe verdedigingswerken in de duinen en het gebruik van exercitieterreinen. In deze periode werden niet alleen loopgraven in de duinen aangelegd en aarden verdedigingswerken, maar werden ook kazematten gebouwd, voornamelijk van baksteen, maar ook al van beton.

Tweede Wereldoorlog

Tijdens de Tweede Wereldoorlog nam de invloed van militaire verdedigingswerken en resten van militaire activiteiten een veel grotere omvang aan. Om het Duitse Rijk in het westen te beschermen tegen invallen liet Hitler de Atlantikwall aanleggen: een verdedigingslinie die zich uitstreckte langs de westkust van het Europese vasteland. De linie bestond uit 15.000 grote bunkers met daartussen kleinere bunkers en andere versterkingen. IJmuiden en Zandvoort waren in Zuid-Kennemerland strategische punten die men zwaar verdedigde. IJmuiden was een 'Festung', een zelfstandig verdedigbaar gebied. Hier moest bescherming geboden worden aan het sluiscomplex, de havens,

³³ Dhr. Grootegoed heeft kaartmateriaal met dateringen van de verschillende exercitieterreinen en informatie over schietbanen en legerkampen beschikbaar gesteld.

het Noordzeekanaal en de Hoogovens. Het Forteiland IJmuiden, dat al onderdeel uitmaakte van de Stelling van Amsterdam was de kern van de Festung, maar daaromheen werden complexen van bunkers, drakentandversperringen, tankgrachten en tankmuren aangelegd en duinen opgeworpen³⁴. Zandvoort was aangewezen als Stützpunktgruppe en werd daarmee ook extra verdedigd met complexen van bunkers, tankmuren en nieuw opgeworpen duinen.

Bijzondere resten van de Duitse versterkingen zijn twee Walzkörpersperren³⁵, waarvan er een ten zuiden van IJmuiden ligt aan het einde van een tankmuur en een in het duingebied van PWN ten noorden van Zandvoort. De sperren kwamen ook op andere plaatsen in de Atlantikwall voor, maar deze beide zijn de enige overgebleven sperren in Europa. Verder liggen in het Nationaal Park twee voormalige bunkerdorpen, te weten Het Schuitengat en Kostverloren. Van de bunkers in de zeereep is niet veel meer over, maar ook in de duinen achter de zeereep zijn bunkers aangelegd, alsmede betonwegen.

Andere restanten van de Tweede Wereldoorlog hebben te maken met de verzetstrijders en de plaatsen waar zij in de duinen zijn gefusilleerd en (soms) begraven. De plaatsen waar lichamen gevonden zijn, zijn door de gemeente Bloemendaal kort na de oorlog op een kaart vastgelegd, waarna er een gedenksteen is geplaatst. De meeste verzetstrijders zijn vervolgens op de Eerebegraafplaats Overveen herbegraven. De begraafplaats is sober aangelegd met eenvoudige gedenksteden die verwijzen naar de bezetting en de onderdrukking die Nederland in oorlogstijd gekend had. Op de graven zijn geen namen aangegeven. Dit werd gedaan om verheerlijking van de individuele mensen te voorkomen. Er werd natuursteen gebruikt voor de grafstenen en de ommuring die qua structuur en kleur aansluiten bij vegetatie en duinzand³⁶.

Na 1945

Tijdens de Koude Oorlog is vanaf de Zandwaaijer aan de overkant van de Zeeweg een BBbunker gebouwd, tegenover de watertoren. Na het opheffen van de BB werd de bunker in gebruik genomen door het Provinciaal Militair Commando Noord-Holland. Inmiddels is de bunker ingegraven onder het zand. Achter deze bunker lag een schietbaan, waarvan op dit moment niet duidelijk is wanneer deze voor het eerst in gebruik genomen is. Er is nog weinig bekend over deze bunkers, terwijl er wel veel militaire werken van deze oorlog zijn verwijderd.

Natuurontwikkeling en cultuurhistorie

Na de Tweede Wereldoorlog werden de duinen in eerste instantie vooral geschikt gemaakt voor de steeds verder toenemende recreatie. Vanaf de jaren '70 van de 20^e eeuw is een omslag te herkennen in het beheer van het gebied te herkennen. Werd er in het begin van de 20^e eeuw nog met veel bewondering gesproken over de ingrepen die de mens in het duinlandschap deed en waarbij duinvalleien werden omgevormd, zoals bijvoorbeeld bij de aanleg van de Zeeweg, vanaf de jaren '70 werd door de grote terreineigenaren in de duinen gekozen voor het ruimte geven aan de natuur.

In eerste instantie werd de natuur de ruimte gegeven door de recreatie uit de duinen te weren en werd daarnaast de verstuiving tegen gegaan. Vanaf de jaren '90 van de twintigste eeuw werd

³⁴ De website www.WN2000.nl geeft een mooi overzicht van de ring van versterkingen die hier gelegen heeft met daarbij een uitleg van de verschillende soorten werken die werden aangelegd. Een deel is verdwenen, maar een deel is nog terug te vinden.

³⁵ Letterlijk vertaald: Walslichaamversperring. Deze bestond uit twee betonnen blokken met daartussen een groter betonnen blok dat aan de onderkant rond was. Dit kwam aan twee kanten van een weg voor en door de middelste blokken naar beneden te rollen kon de weg worden versperd. Voor een nadere uitleg en plaatjes zie www.WWN2000.nl

³⁶ Van de 422 gevonden lichamen zijn er uiteindelijk 371 begraven op de Eerebegraafplaats. Een aantal van hen is overigens gecremeerd en hun as is in de grote urn op de begraafplaats bewaard.

Dynamisch Duinbeheer gevoerd, waarbij men trachtte de duinmobiliteit te herstellen. Tot nu toe is in twee gevallen met succes een verstuiwing in het gebied geactiveerd.

Daarnaast wordt nu ook de cultuurhistorie als belangrijke factor in het gebied erkend, waarmee ook de resten van menselijke activiteiten worden meegewogen. In sommige gevallen gaan natuurbeheer en het behoud van de cultuurhistorische waarden in het gebied hand in hand, maar soms betreft het ook tegengestelde belangen.

In het huidige Beheer- en Inrichtingsplan heeft het Overlegorgaan van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland de wens uitgesproken de cultuurhistorische waarden te beschermen en mee te nemen in het beheer. Uit de verschillende perioden zijn verschillende cultuurhistorische waarden bewaard gebleven, zichtbaar of onzichtbaar. Door middel van educatie en voorlichting kunnen de bezoekers van het park hiervan op de hoogte worden gesteld, maar kennis over de specifieke onderdelen kunnen ook handvatten bieden voor het beheer van specifieke onderdelen van het park.

AANBEVELINGEN

Op basis van de inventarisatie en de gesprekken met de verschillende kenners van het gebied is een aantal aanbevelingen te geven over het omgaan met de cultuurhistorie in het gebied. Deze aanbevelingen kunnen worden onderverdeeld in drie categorieën, namelijk beheer, onderzoek en beleving. Naast deze aanbevelingen zijn tijdens de workshops die gehouden werden in 2006 een aantal lacunes in de kennis en onderzoeksvragen geformuleerd. Deze worden ook bij de aanbevelingen opgenomen.

De belangrijkste aanbeveling die in het kader van deze inventarisatie wordt genoemd is de volgende:

Bij ingrepen in het landschap dient voorafgaand aan de ingreep een inventarisatie, waardering en selectie van de eventueel aanwezige cultuurhistorische waarden gemaakt te worden. Daarbij kan voorliggend rapport als eerste input dienen. Om deze trits van onderzoek structureel onderdeel van ingrepen in het landschap te maken is het noodzakelijk dit uitgangspunt in het beheerprogramma te verankeren.

Onderzoek

1. Het is niet duidelijk of er nog resten van Middenduin in het landschap te vinden zijn. Ten zuiden hiervan lag ook een duinontginning die op de kaart van rond 1900 staat aangegeven als Zwarte Veld. Een nader onderzoek, eventueel met veldverkenning, zal hier wellicht meer duidelijkheid in kunnen geven.
2. Er zijn vermoedelijk meer resten van duinontginningen terug te vinden in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland. In Middenduin bij Santpoort heeft men bijvoorbeeld ontginningen in de duinen ondernomen. De locaties van de duinontginningen zouden in een nader onderzoek op de kaart gezet kunnen worden.
3. Namen in het duingebied kunnen veel vertellen over de historie. Hier is echter een nader onderzoek gewenst. Op de kaarten van rond 1850 en rond 1900 wordt een exercitieveld aangegeven. Dit wijst op het gebruik van de duinen door het leger. Ook elders in de duinen werden oefeningen van het leger gehouden (bijvoorbeeld bij Schoorl). Daarnaast zijn er namen als Schapenkamp, Konijnenberg, Hazenberg, Ezelwei, Koevlak, Schuitegat, etc. Deze kunnen samenhangen met een vroeger gebruik van de duinen of gebeurtenissen in het gebied.
4. Over blekerijen is wel het een en ander bekend is, maar het is niet duidelijk waar resten van blekerijen in het landschap terug te vinden zijn. Nader onderzoek hiernaar kan een nieuwe kijk op het landschap geven.
5. Op de kaart zijn twee doorgaande wegen in het gebied aangegeven. Deze liepen van noord naar zuid en liggen in het grensgebied van het Nationaal Park. Er zijn ook oude wegen die met deze doorgaande wegen kruisen. Deze kunnen nader worden onderzocht en wellicht is het mogelijk hieraan verhalen te koppelen (in het verlengde van de verhalen rond het Visserspad van Zandvoort naar Haarlem)

Beheer

1. Bij recente verstuiwingsprojecten is aangetoond dat onder de duinen veel resten en sporen van de samenleving in het gebied van voor de tiende eeuw. Zolang er geen ingrepen in het landschap plaatsvinden, kunnen deze sporen (in situ) bewaard blijven. Ingrepen als het laten verstuiwen van de duinen kunnen echter de verwoesting van de resten en sporen tot gevolg hebben. Het is daarom vanuit archeologisch oogpunt niet altijd wenselijk de duinen weer te laten stuiven. Mocht hiertoe wel besloten worden dan is het noodzakelijk een archeologisch onderzoek uit te (laten) voeren dat ten minste bestaat uit een bureauonderzoek om vast te stellen of er archeologische waarden aanwezig kunnen zijn die schade zouden kunnen oplopen.

Daarnaast dient bij de bestaande verstuingen gemonitord te worden op archeologische waarden.

2. Vanaf het laatste deel van het neolithicum tot 1200 na Christus is van het echte kustgebied heel weinig bekend. Bovendien is er over de archeologie in het duingebied in het algemeen weinig bekend. De tijd van de Volksverhuizingen en de merovingische tijd zijn heel belangrijk (5^e – 7^e eeuw). Voor het gehele gebied geldt een hoge verwachting voor het aantreffen van vroegmiddeleeuwse vondsten.
3. De buitenplaatsen hebben (soms) in het verleden wijzigingen ondergaan, waarbij een nieuw huis werd gebouwd, oude buitens en huizen op het terrein verdwenen en de tuinaanleg werd aangepast aan de mode van de tijd. Te verwachten is dat er sporen van de oude gebouwen en tuinen in de grond bewaard zijn gebleven. Voorafgaande aan grond roerende werkzaamheden dient daarom een archeologisch vooronderzoek te worden uitgevoerd dat ten minste bestaat uit een bureauonderzoek.
4. In de catalogus is aangegeven welke waarden er een bescherming kennen. Een aantal met elkaar overeenkomende zaken zijn niet beschermd. Het betreft hier:
 - o Archeologische resten (codes: 2, 3, 4, 5, 6, 44)
 - o Parken van landgoederen, waarbij geen huis meer bewaard is, en van het ziekenhuis Meer en Berg (codes: 9, 15, 30, 47, 48) .
 - o Resten uit de Tweede Wereldoorlog (23, 24, 25, 26, 27, 28, 29)
 - o Resten van ontginningen in het duinen (7, 49, 58)
5. Er zijn verschillende manieren om deze zaken wel een zekere bescherming te bieden, zoals via ruimtelijke plannen of plannen die betrekking hebben op de natuur, maar ook door middel van een nieuwe gebruiksfunctie.
6. Over exercitieterreinen in de duinen is nog weinig bekend. Ook is nog onduidelijk in hoeverre ingrepen in het landschap aan de zichtbaarheid van de terreinen in de afgelopen jaren schade hebben toegebracht. Hiermee dient in de toekomst meer rekening gehouden te worden. PWN beschikt over een gedetailleerde kaart waarop de diverse exercitieterreinen zijn aangegeven.

Beleving

1. Hoewel er het een en ander bekend is over de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied, zijn niet veel cultuurhistorische waarden op kaart gezet. Met name bij de historische verenigingen is veel bekend, alsmede bij de boswachters in het gebied. Het verdient aanbeveling deze kennis centraal te verzamelen en vast te leggen³⁷. [CENTRAAL ARCHIEF]
2. In de binnenduintrand liggen diverse buitenplaatsen, waarvan er een aantal wel en een aantal niet binnen de grenzen van het Nationale Park gelegen zijn. Veel van de buitenplaatsen zijn beschermd als rijksmonument, waarbij ook het park en diverse gebouwen en bouwwerken op het terrein zijn beschermd (zie beschrijving in catalogus). De parken van de buitenplaatsen zijn veelal toegankelijk voor publiek en worden graag gebruikt als wandelgebied. Deze plaatsen kunnen benut worden als educatief centrum.
3. Aan het onderzoek van de duinontginningen (zie aanbeveling 2 onder Onderzoek) kunnen de bijpassende verhalen worden gekoppeld. Deze kunnen op diverse manieren worden verteld, bijvoorbeeld met een tentoonstelling in de Zandwaaier of in een excursie. Hetzelfde kan overigens gekoppeld worden aan het onderzoek naar namen (zie aanbeveling 3 onder Onderzoek).
4. Recent zijn door de heer De Waard en de heer Veer inventarisaties naar grenspalen in het gebied gedaan. Wellicht kan aan deze palen een route gekoppeld worden. Hetzelfde geldt overigens voor de blekerijen in het gebied (zie ook aanbeveling 4 onder Onderzoek)

³⁷ Over de ontwikkeling van het duingebied en de archeologische sporen is veel bekend bij dhr. W. Bosman

Lacunae en onderzoeksvragen

Lacunae:

- Er is weinig kennis over het uiterlijk van de duinen in de verschillende perioden van de geschiedenis.
- De precieze oorzaak voor de vorming van de Jonge Duinen is niet goed bekend.
- Over de archeologische resten onder de duinen en over de bewoningsgeschiedenis van het gebied is maar weinig bekend.
- Er zijn nauwelijks geschreven bronnen bekend over landbouw in de duinen van voor de ontginning van Middenduin
- Er is weinig kennis over grondgebruik. Dit moet wel in de archieven te vinden zijn, maar er is nog nooit op die wijze naar de archieven gekeken.
- Over periode voor Hollandse graven is weinig bekend, zeker op het gebied van militaire zaken. Wel zijn de resten van een Romeins fort bij Velsen aangetroffen en bestudeerd, maar verder is weinig bekend. Vermoedelijk hadden militaire activiteiten weinig echte invloed op landschap, omdat oorlogvoering in die tijd niet het treffen van grote legers was, maar belegeren, verwoesten en verdedigen van versterkte punten.
- Een systematisch onderzoek naar welke bouwwerken uit de Tweede Wereldoorlog nog aanwezig zijn is nog niet uitgevoerd. Er wordt wel aan gewerkt door de WOVIJ en WN2000.
- Van de werkelijke invloed van bestuurders op de landschapontwikkeling is maar weinig bekend. Ook hier is mogelijk in de archieven, door de stukken vanuit een andere invalshoek te bestuderen, nog het een en ander te leren.

Onderzoeksvragen:

- Welke invloed heeft de mens gehad op de vorming van de duinen, te beginnen bij de vraag: Welke invloed heeft Middenduin gehad op de vorming van de duinen in de tijd van de Bataafse Republiek?
- Waren er verschillen tussen de invloed van de mens in het noordelijke en het zuidelijke deel van het duingebied?
- Zijn de antropogene resten in de duinen zo jong als we nu veronderstellen (na 1800)?
- Welke invloed heeft het stuiven van de duinen gehad op het ontstaan van de zeedorpen (Katwijk, Zandvoort, Wijk aan Zee, Egmond aan Zee)?
- Zijn er vliegtuigwrakken in de duinen aanwezig?
- Hoe ga je om met de resten van de Atlantikwall? Bewaar je bijzondere typen of complexen?

BIJLAGEN

Bijlage 1: Literatuurlijst

Bijlage 2: Matrix

Bijlage 3: Uitleg bij de Matrix

Bijlage 4: deelnemers aan de workshops

Bijlage 5: Achtergrondgegevens (extra literatuur per onderwerp)

Bijlage 6: Overzicht van restanten van hofsteden/buitenplaatsen

Bijlage 7: Lacunes in de kennis en onderzoeksvragen

Bijlage 8: Kaart met cultuurhistorische waarden

Bijlage 9: Catalogus behorende bij de kaart

Bijlage 1: Bronnenlijst

Literatuur en kaartmateriaal

- Alcedo Communicatie (red.), *Tekens van toen*. Haarlem, 2002
- Alcedo Communicatie (red.), *Wandelen door de geschiedenis*. Haarlem, 2003
- Atlas van historische topografische kaarten Noord-Holland 1:25.000 (rond 1900)*. Landsmeer, 2003
- Backer, A.M. (red.), *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur. Deel West: Noord-Holland, Zuid-Holland*. Rotterdam 1998.
- Bureau Mattie & De Moor, *Gemeentelijke monumentenlijst Bloemendaal 2004*. Bloemendaal, 2004
- Duinen, A. van, *Archeologie in de Amsterdamse Waterleidingduinen*. Amsterdam, 1995
- Grote historische provincie atlas 1:25.000. Noord-Holland 1849-1859*. Groningen, 1992
- Grote provincie Atlas 1:25.000. Noord-Holland*. Groningen, 1988
- Haartsen, A., J. Lenten en C. ten Oever-van Dijk. *De cultuurhistorie van Kennemerland. Cultuurhistorische Waardenkaart Noord-Holland*. Haarlem, 2000
- Jong, J. de & A. Numan, Kennemerduinen 't Wed; geologisch en archeologisch onderzoek. In: *Haarlems Bodemonderzoek nr. 35*. Haarlem, 2001
- Jong, J. de, Hoe en wanneer zijn de duinen ontstaan. In: *Natura* 2005 nr. 5, p. 163-166
- Mesters, H. & H. van Halder (reds.), *Fietsen met de wind in je haren*. Haarlem, 2001
- Nieuwenhuizen, T. & J. Jalink, *Sporen van een ver verleden*. In: *Ons Bloemendaal*, Jaargang 25, nummer 1, p. 30 en 31. Bloemendaal 2001
- Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RACM), *Rijksmonumentenlijst* (CD-ROM, 2003)
- Rijksdienst voor het Bodemkundig Onderzoek (RACM), *Archeologische Monumentenkaart, ARCHIS 2*. Amersfoort, 2004
- Rolle, S. *Memoriaal van Velzen*. IJmuiden, 1985
- Roos, R. *Bewogen kustlandschap. Duinen en polders van Noord-Kennemerland*. Haarlem, 1995
- Scholtens, H.J.J., *Uit het verleden van Kennemerland*. Arnhem, 1968
- De Straat Milieu-adviseurs B. V., *Aardkundige monumenten in de provincie Noord-Holland. Bescherming en behoud van het aardkundig erfgoed*. Haarlem, 2004
- Vrijland, C.W. *Geschiedenis van Bloemendaal en Aerdenhout*. Haarlem, 1975

Met medewerking van

- Mevr. L. Baron, Stichting Santpoort
- Mevr. M. Brandsma, Nationaal Park Zuid-Kennemerland, Voorlichting en Educatie (IVN)
- Ing. G.A. Cense, Genootschap Oud Zandvoort
- Mevr. M. Dirkson, Staatsbosbeheer Gooi en Kennemerland
- Mevr. M. Kuipers, PWN
- Mevr. H. Mesters, Duincentrum De Zandwaaier
- Mevr. J. Patijn, Stichting Ons Bloemendaal
- Mevr. E. Romeijn, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
- Mevr. J. van der Vegte beheerteam Kennemerland, Vereniging Natuurmonumenten

Medewerking tijdens de workshops van:

- Dhr. C. Allan
- Dhr. W. Bosman
- Dhr. C. van Deursen
- Dhr. R. van Eerden

Dhr. H. Grootegoed
Dhr. B. Koene
Dhr. A. Molenaar
Dhr. J. Morren
Dhr. T. Nieuwenhuizen
Dhr. A. Numan
Dhr. B. Oosterop
Dhr. K. van Oostrum
Dhr. R. Pols
Dhr. W. Post
Dhr. M. Purmer
Dhr. P. Schevenhoven
Dhr. T. van Spanje
Dhr. K. Voskamp
Mevr. M. Wilmink
Dhr. H. Wijkhuizen
Dhr.P. Zonneveld

Bijlage 2: Matrix

Bijlage 3: Uitleg bij de Matrix

De bijgeleverde matrix is in eerste opzet gebaseerd op het eerste rapport “Nationaal Park Zuid-Kennemerland. Een inventarisatie van de bekende cultuurhistorische en aardkundige waarden”, dat in opdracht van het Overlegorgaan Nationaal Park Zuid-Kennemerland is vervaardigd. Vervolgens is de matrix aangevuld met informatie van mensen die het gebied en zijn geschiedenis zeer goed kennen en die deze kennis in de georganiseerde workshops met de Werkgroep Cultuurhistorie van het Nationaal Park hebben gedeeld.

Belangrijk uitgangspunt voor de matrix is dat het een (globaal) inzicht moet geven in de geschiedenis van het gehele gebied van het Nationaal Park. Eventueel zou voor een kleinere geografische eenheid binnen het park, voor een specifiek tijdvak of voor een bepaalde functie een matrix gemaakt kunnen worden die zeer gedetailleerde informatie bevat.

De informatie uit de matrix kan gebruikt worden voor diverse doeleinden. Het kan informatie bieden aan mensen die excursies verzorgen in het Nationaal Park, maar is ook bedoeld om de beheerders van het gebied inzage te geven in de cultuurhistorische rijkdom van het gebied en de zaken waarmee rekening gehouden kan/moet worden bij nieuwe ontwikkelingen in het gebied.

Op de horizontale as van de matrix zijn de diverse categorieën van functies uitgezet, die een rol speelden in het gebied in de loop van de geschiedenis. Op de verticale as is een onderverdeling gemaakt van de tijd in tijdvakken. Naarmate men in de tijd dichterbij het heden komt wordt de onderverdeling in tijdvakken steeds gedetailleerder.

De cellen van de matrix zijn gevuld met tekst. Dit zijn zeer globale beschrijvingen, die een indruk geven van de ontwikkelingen en de fysieke resten die daarvan nog bekend zijn in het gebied van het Nationaal Park. Het rapport waarbij deze matrix als bijlage wordt meegeleverd biedt een meer uitgebreide beschrijving van de gegevens in de matrix.

Het is onmogelijk een complete matrix te verkrijgen. Altijd zullen er leemtes in de kennis blijven bestaan. Deze kunnen wel naar voren komen uit de matrix. Een aantal van deze leemtes zijn tijdens de genoemde workshops ook expliciet naar voren gebracht als lacune of onderzoeksvraag. Deze punten zijn opgenomen in Bijlage 7.

Bijlage 4: Achtergrond gegevens (extra literatuur per onderwerp)

Algemeen

- Provincie Noord-Holland, *De cultuurhistorie van Kennemerland*, Haarlem, 2000.
Met cd-rom. Beschrijving van kenmerkende cultuurhistorische waarden in het zuidwestelijke deel van de Provincie Noord-Holland in het kader van het project Cultuurhistorische Waardenkaart Noord-Holland. Over algemene geschiedenis, historische kaarten, buitenplaatsen, gebruik van het duin.
- Post, W., Over de duinen en nog wat. In: *tijdschrift "Ons Bloemendaal"*, 1977
- Post, W., De Joodse begraafplaats te Overveen. In: *tijdschrift Ons Bloemendaal*, 1982
- Post, W., Binnenduinen en binnenduintrand. In: *tijdschrift Ons Bloemendaal*, 1989
- Venetien, J. van, *Hart van Kennemerland. Album van leven en werken in Midden-Kennemerland door de eeuwen heen*. IJmuiden, 1968.

Aardkunde

- Jelgersma, S., Een geologische kijk op de kust - uit 'Kustontwikkeling verleden, heden toekomst. Waterloopk. Lab., 1985
- Jelgersma, S., J. de Jong & W.H. Zagwijn, *The coastal dunes of the Western Netherlands; geology, vegetational history and archeology*. Mededelingen Rijks Geologische Dienst, N.S. 21, p. 93 – 167. 1970
- Jong, J. de, Hoe en wanneer zijn de duinen ontstaan. In: *Natura* 2005 nr. 5, p. 163-166
- Jong, J. de & A. Numan, Kennemerduinen 't Wed: Geologisch en archeologisch onderzoek. In: *Haarlems Bodemonderzoek* 35, 2002, p. 4-54
- Rentenaar, R., De Nederlandse duinen in de middeleeuwse bronnen tot omstreeks 1300. In: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, *Geografisch Tijdschrift XI*, nr. 5, p. 361-376
- Zagwijn, W.H. 1986. Nederland in het holoceen - Geologie van Nederland, deel 1. nieuwe versie in de Hoep. Staatsuitgeverij, Den Haag
- Zagwijn, W.H. 1984. The formation of the younger dunes on the west coast of the Netherlands (AD 1000-1600). *Geol. & Mijnb.* 63: 259-268.
- Zagwijn, W.H. 1969. Geologie en vegetatiegeschiedenis van de Nederlandse kustduinen. *Jaarb.Mij Diligentia* 1969: 167-176

Voor de periode tot 1200

- Calkoen, H.J., Een Merovingische akker onder Santpoort, In: *Westerheem*, jrg 6, 1957, blz 48-52
- Calkoen, H.J., Friese en middeleeuwse nederzettingen bij DuinenKruidberg te Santpoort, In: *Westerheem*, jrg 7, 1958, blz 82-87
- Cock, J.K. de, *De historische geografie van Kennemerland, Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de middeleeuwen op fysich-geografische grondslag*, Arnhem 1980.
Hoofdzakelijk ontwikkeling landschap en bewoning.
- Es, W.A. van e.a., *Archeologie in Nederland, De rijkdom van het bodemarchief*, Amsterdam 1988.
Ondermeer ontwikkeling kustgebied en bewoning van uit het Midden-en laat-paleolithicum 250.000 v Chr. Tot de late middeleeuwen 1500 na Chr.
- Halbertsma, H., *Frieslands oudheid, Het rijk van de Friese koningen, opkomst en ondergang*, Utrecht 2000.
Archeologie, geschiedenis en bestuur.

- Koene, B. e.a., *Midden-Kennemerland in de Vroege en Hoge Middeleeuwen, Het land, de bewoners en hun heren tussen 700 en 1300*, Hilversum, 2003.
Archeologie, geschiedenis, bestuur, bevolking en religie.
- Scholtens, H.J.J., *Uit het verleden van Midden Kennemerland*, Arnhem 1968.
Geschiedenis, bestuur, bevolking en religie.
- Vons, P. e.a., *Een kerk en een handvol huizen*, Velsen, 1975.
Dorp Velsen en directe omgeving, archeologie, geschiedenis en religie.

Ontginningen, landbouw, veeteelt en bosbouw

- Hoekstra, P., *Proeve ener streekgeschiedenis, Bloemendaal*. 1946
- Janssen, P. & M. van Benthem, *Historische bouselementen*. Zutphen.

Bestuur, jacht en waterschap

- Allan, A.J. , *Het Kennemerlandrecht van 1274 tot het begin van de republiek*, Amsterdam 2005.
Bestuur, bevolking en geschiedenis.
- Bas, F.P. de, *Opgave van eenige proeven, ten bewijze dienende, dat veelen der Hollandsche duinen, die gantsch nutloos ledig liggen, met weinige kosten tot grooter voordeel zouden kunnen verbeterd en gebezigd worden, dan tot nu toe plagt te geschieden*, 1775. In *Magazijn voor Landbouw en Kruidkunde* (J.C. Ballot), 2e reeks deel 7, 1867-1868
- Baster, J., *Welke Boomen, Graanen, Wortels, Peulvruchten en Planten ons noch bij aankweeking onbekend, zoude men met vrucht in ons Land kunnen invoeren? En welker van dezelve, en van de geenen, die wij bezitten kunnen naar de gesteldheid der Lucht en der Gronden, met het meeste voordeel tot voedsel van Menschen en Dieren in onze Gewesten geteeld worden?* Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, deel 19, 1e stuk, 1779
- Besanger, C.A., *De duincommissie 1847-1923*. In: *Die Haghe*, 1924 blz 442-473
- *De Bloembollenteelt in Haarlem's onmiddellijke omgeving en hare uitbreiding gedurende de 19e eeuw*, Haarlem, 1900
- Deursen, C. van, *Tussen trekbank en roerlijn : geschiedenis van vinkenbanen in de duinstreek*. In: *Noordhollands landschap : kwartaaluitgave van de Stichting Het Noordhollands Landschap*, in samenwerking met het N.V. PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland : 1990 ; p.92-95
- Gemeentearchief Bloemendaal. *Verlagen van den toestand der gemeente Bloemendaal over de jaren 1851-1875*.
- Gemeentearchief Zandvoort. *Verlagen van den toestand der gemeente Zandvoort over de jaren 1877-1880*
- Gevers. D.T. *Verhandeling over het toegangbaar maken van de duijnalleijen langs de kust van Holland*. Verhandelingen van de Maatschappij van Landbouw, deel 18, Amsterdam 1826.
- Harst, Cornelis van der, *Over de bebouwing van woeste Duingronden*, Verhandelingen van de Maatschappij van Landbouw, deel 5, 1e stuk, 1788
- Hoogheemraadschap Rijnland, afdeling voorlichting, *Wij en water*
- Kops, J., Bericht wegens eene schoone bouw-boerderij in het midden der Castricummer duinen aagelegd In: *Algemene Konst en Letterbode*, 1796, blz 77-79
- Kops, J., Verslag eenre Proeve te Bloemendaal genomen wegens het beplanten van schraale en zeer ongelijke Duingrond met Dennenboomen, In: *Algemeene Konst en Letterbode*, 27 nov. 1801, no. 48
- Lambooy, H., *Getekend land, Nieuwe beelden van Hollands Noorderkwartier*, Alkmaar, 1987
Hierin ondermeer historie van waterschappen

- Lorié, J., Duinvalleien en duinpannen, *Tijdschrift van het Nederlands Aardrijkskundig genootschap*, 2e serie, deel 27, 1910
- *Notulen van het verhandelde in de Vereenigde Vergadering van Rijnland in het jaar 1864*, blz 96-103; 1866, blz 53; 1888
- Nuys, J. van, *Beplanten van woeste duinen*, Verhandelingen der Maatschappij van Wetenschappen, no. 5, 1782
- Puissant, *Consideratien en middelen om de duinen te herstellen en door het depopuleeren der konijnen bekwaam te maaken tot het beweiden met schaapen, en daardoor een product van wol te bekomen tot maintainue der manufactures*, 1739
- Rietsema, C., *Rapport over de moeilijkheden in den Noordhollandschen tuinbouw*, 's Gravenhage, 1937
- Rijnland's archief. *Portefeuille consenten voor het betelen van duinen*
- Rijnland's archief. *Loquet no. 26/72, no. 26/78., no. 26/116, no. 26/118.*
- Rijnland's archief. *Archief ingenieur 450 t/m 454.*
- Staring, W.C.H., *Overzicht van den landbouw van Nederland*, Amsterdam, 1870
- Tielhof, M. van & P.J.E.M. van Dam, *Waterstaat in stedenland. Het Hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857*. Utrecht, 2006
- *Tijdschrift voor de Staatshuishoudkunde en Statistiek*, 18959. Oeconomische beschrijving van de badplaats Zandvoort, 18, blz 255-295
- Venetien, J. van, De Breesaap, de geschiedenis van een duinvlakte. In: *Noord-Holland*, 1967, blz 205-208.
- Vrijland, C.W.D., Middenduyn buiten Haarlem, een duinontginning tijdens de Bataafsche Republiek, In: *Haerlem* 1943, blz 69-75
- Verhoog, J.H., "*Onvoltooide Roem*", *De eerste negen Heeren van Brederode 1203-1473*, 1997.
- Waterschap Het Lange Rond, *Informatiebrochure*, 1987.
- Zonneveld, P.C., Duinmeiers in de Brederoder duinen te Velsen. *Velisena, ledenbulletin Historische Kring Velsen*, 2005, Jg. 14
- *De Heeren van Brederode in de Middeleeuwen, genealogische compilatie*. ISNB 90 75440 030/Nugi 641

Buitenplaatsen

- Aar, J. van der & S. Rolle, *Zegepralend Kennemerland, buitenverblijven langs de binnenduynrand*, Uitgave Museum Beeckestijn, Velsen Zuid, 1993.
Over buitenplaatsen, veel tekeningen, tuinaanleg.
- Albers, L.H., *Landgoederen van Zuid-Kennemerland*, Amsterdam, 1984.
- Albers, L.H., *Het gewichtloze gewogen, Cultuurhistorische betekenis van landgoederen*, Delft, 1987.
- Apon, J.M., *Sparrenheuvel, geschiedenis van een Bloemendaalse hofstede*, 1961.
- Apon, J.M., *De Gouden Eeuw van de Hollandse Tuinkunst*, 1988.
isbn 90-6868-015-3
- Belonje, J., Kraantje Lek. In: *Jaarboek "Haerlem"*, 1955, p. 48
- Bertram, C., *Noord-Hollands Arcadia*, Alphen aan de Rijn, 2005.
- Doorn, J.W.G. van, *Oosterduyn eigenaars en bewoners 1688 tot heden*, 2002
- Geest, J. van, e.a., *Verloren Uitzicht*, Amsterdam, 2002.
- Gonnet, C.J., Elswout. In: *Jaarboek "Haerlem"*, 1933, p. 42
- Gonnet, C.J., Nuyssenburg. In: *Jaarboek "Haerlem"*, 1934, p. 58
- Gonnet, C.J., Spiegelenburg, Distelberch, Grijpesteyn en Oosterduyn. In: *Jaarboek Haerlem*, 1934
- Groesbeek, J.W., *Middeleeuwse kastelen in Noord-Holland*, Haarlem, 1981.

- Hartendorf, G.E., J. Morren e.a., *Duin en Kruidberg*, Haarlem, 1998.
Aparte stukjes over de stropers en de jacht
- Koenheim, A.J.M., P. Brederoo, Chr. Will, J. Heniger, H.L.Ph. Leeuwenberg & T. den Hertog, *Johan Wolfert van Brederode, een Hollands edelman tussen Nassau en Oranje 1599-1655*
- Schulte, A.G. (red.), *"Ruines in Nederland"*, Waanders uitgevers, Zwolle en RDMZ, Zeist
- Morren, J., Hoogsichtenburg of Jachtlust en de Blauwetrappen, Stichting Santpoort, *De Zandpoort*, 1995.
Tekst en afbeeldingen reeds ingeleverd bij Natuurmonumenten.
- Morren, J., Ipenhage, een kleine hofstede en De Prinshof, een hofstede bij het Huis Brederode, Stichting Santpoort, *De Zandpoort*, 1996.
Tekst en afbeeldingen reeds ingeleverd bij Natuurmonumenten.
- Morren, J., *Kastelen en buitenplaatsen in Velsen*, deel I, Santpoort, Huizen, 2002. Deel II, Driehuis Velsbroek, Velsen, 2004. Deel III, IJmuiden, Velsen-Zuid en Noord, Velsen, 2005.
- Nidek, B.M., *Het Zegepralant Kennemerlant*, Amsterdam 1729.
- Nieuwenhuizen, Th., Een onderzoek naar de resten van de hofstede Nuysenburg. In: *Haarlems Bodemonderzoek* nr. 18, 1984
- Oldenburger-Ebbers, C.S., *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur*, deel west, Noord-Holland, Zuid-Holland, Rotterdam, 1998.
- Post, W., *De Tuinspiegel*, huisorgaan Tuinbouwvereniging Buytentwist, De Omval te Overveen.
- Post, w., Hofstede Dalenberg. In: *tijdschrift Ons Bloemendaal*, 1979
- Post, W., Jubileum theeschenkerij 't Brouwerskolkje. In: *tijdschrift Ons Bloemendaal*, 1985
- Steen, J. van, *Nuysenburg huis en geslacht*, 1985
- Sterck-Proot, J.M., Duin en Vaart. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1935, p.56
- Sterck-Proot, J.M., Leyduin. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1939, p.60
- Sterck-Proot, J.M., Duinvliet. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1940, p.117
- Sterck-Proot, J.M., Woestduin. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1944/45, p.135
- Vrijland, C.W.D., Sandenhoef. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1941, p.53
- Vrijland, C.W.D., Elswoutshoek. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1942, p.111
- Vrijland, C.W.D., Middenduin. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1943, p.69
- Vrijland, C.W.D., Duinlust. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1949, p.67
- Vrijland, C.W.D., Groenlust. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1950, p.59
- Vrijland, C.W.D., Bloemenheuvel. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1950, p.51
- Vrijland, C.W.D., Belvédère, Bijduin en Kweekduin. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1951, p.58
- Vrijland, C.W.D., Zanderij Elswout. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1953, p.64
- Vrijland, C.W.D., Koningshof. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1955, p.56
- Vrijland, C.W.D., Het Zwarte Veld. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1956, p.48
- Vrijland, C.W.D., Overbeek en Lindenheuvel. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1958, p.86
- Vrijland, C.W.D., Vaart en Duin. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1959, p.94
- Vrijland, C.W.D., De Rijp. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1960, p.58
- Vrijland, C.W.D., Elswout. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1963, p.136
- Vrijland, C.W.D., Buyten Twist. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1963, p.96
- Vrijland, C.W.D., Elswout. In: *"Jaarboek "Haerlem"*, 1965, p.68

Nijverheid:

- Post, W., *De blekersfamilie Bijvoet in Bloemendaal*, 1981.
- Post, W., *Hartenlust van buitenplaats tot woon- en winkelcentrum in Bloemendaal*, Haarlem, 1988.
- Post, W., *Buitenplaatsen van Bloemendaal*, Haarlem, 1992.
- Post, W., *Blekerijen en blauwselfabrieken in Bloemendaal*, In: *Ons Bloemendaal*, 1996.

- Post, W. en M. Bulte, *Bloeiende Bedrijvigheid, 400-jaar Bloembollenbedrijven in Zuid-Kennemerland: Bennbroek, Bloemendaal, Haarlem, Heemstede, Overveen, Santpoort, Vogelenzang*, Uitgeverij De Vrieseborgh, 2002.
- Regtdoorzee Greup Roldanus, S.C., *Geschiedenis der Haarlemmer bleekerijen*, 's Gravenhage, 1936.
- Regtdoorzee Greup Roldanus, S.C., *Brieven van lijnwaad- en garenblekers*, 1936.
- Walberg, F. e.a., *Haarlem ging op wollen sokken, hoofdstuk de befaamde Haarlemmerbleek*, Haarlem, 1995.

Delfstoffen:

- Calkoen, H.J., IJzervondst uit de eerste eeuw te Santpoort, In: *Westerheem*, jaargang 2, 1953.
- Morren, J., De hofstede Schulpen, *Ledenbulletin Historisch Genootschap Midden Kennemerland*, Beverwijk, 2000.
Schelpen, kalkbranderij
- Post, W., De duinen en ons drinkwater, In: *tijdschrift Ons Bloemendaal*, 1990
- Post, W., De Watertoren, In: *tijdschrift Ons Bloemendaal*, 1995

Militaire geschiedenis

Fransen tijd

- Post, W. In: *"Ons Bloemendaal"* 2004/nr.3 (1803: dreigende invasie Engelse troepen bij Zandvoort, legering Bataafs-Franse troepen Elswout/Kraantjelek)
- Hoeven, M. van der, e.a. *1799! Strijd achter de duinen. Brits-Russische invasie in N-H*,
- Gent, T. van, *De Engelse invasie van Walcheren in 1809*,
- Mijns, A. van der, *"Stroom, de geschiedenis van een blijvend wonder"*, (AEG-Telefunken NL N.V., 1978) opzet mechanisch-optische telegraaf o.a. fraaie tekening
- Post, W., Gemeente Bloemendaal in de Franse Tijd, In: *Tijdschrift Ons Bloemendaal*, p. 32 e.v., 1985
- diverse artikelen diverse systemen o.a. van Chappe (in bezit van dhr. K. Voskamp)

Nederlandse verdedigingswerken

- Kalkman, T. & H. Haver, *Luister, het Fort vertelt, Kustfort IJmuiden*
- Leeuwen, K. van, *Forteiland IJmuiden, een tweede leven*
- Morriën, A. en J. Sluis, *Fort IJmuiden en haar historische omgeving*
- Sluis, J., *Een tweede leven voor Forteiland IJmuiden*
- Tol, H. & G. van der Berg, *Wachter tussen de Pieren, Kustfort IJmuiden*
- Verhoog, J.H., *Onvoltooide roem, eerste 9 heren van Brederode 1203 – 1473*
- Visser, J.S., *De Ruïne van Brederode*, 1929
- Vrijland, C.W.D., *Elswout c.a. en de militairen sedert de Bataafse Republiek. Bijdragen tot bronnenonderzoek Elswout te Overveen*, 1983

Duitse bezetting

- 50 jaar bevrijding; themanummer *tijdschrift Ons Bloemendaal*, 19e jg nr 1, voorjaar 1995
- *Bloemendaal 40-45, een gemeente in oorlogstijd*; bijzondere uitgave stichting Ons Bloemendaal in opdracht van de gemeente Bloemendaal, voorjaar 1995
- Harff, P. & D. Harff, *IJmuiden – Den Haag Atlantikwall 1940 -1945*, 2005
- Heere, P.H. & A. Th. Vernooij, *De Eerebegraafplaats te Bloemendaal*, uitgave van Stichting De Eerebegraafplaats te Bloemendaal, Den Haag 2005
- Hoevens, H. & R. Pols, *Landfront IJmuiden, Duitse Bunkers in het Landfront van de Festung IJmuiden*

- *Kennemerland, hongerwinter 1944,45*. Uitgave Haarlems Dagblad, IJmuider en Beverwijkse Courant, ca. 1985
- Mierloo, J. van, *Jeugdherinneringen*, Gemeente Archief Bloemendaal, nu Archiefdienst Noord-Holland, 1948
- Nierhoff, A.M.G., *Bloemendaal, Kroniek 1939-1945*, uitgave gemeente Bloemendaal 2005
- Peeters, M. e.a., *De Atlantikwall, Omstreden erfgoed van Rijnmond tot IJmond*
- Post, W., *Verdedigingswerken*, In: *tijdschrift Ons Bloemendaal*, 2004
- Riesen, C. van, *Bloemendaal 1940-1945, Feiten en Verhalen*, Bloemendaal maart 1995
- Rolf, R., *Bunkers in Nederland*, Den Helder 1982
- Sakkers, H. & M. Machielse, *Festung IJmuiden. Een vestingbouwkundige wandeling langs bunkers van de Atlantikwall in het zuidwestelijke deel van de Festung IJmuiden*. 1999
- *Tour des Forts, Fietsen langs Velsense verdedigingswerken*
- *Verdedigingswerken*, themanummer tijdschrift Ons Bloemendaal, 28e jg, nr. 3, herfst 2004, uitgave stichting Ons Bloemendaal
- *Zeven magere maanden in de oorlogswinter*. Uitgaven van het PEN, 1946
- Expertisebronnen: St. WN2000 te IJmuiden (Atlantikwall), Steunpunt Cultureel Erfgoed N-H (voorstel totale inventarisatie Atlantikwall in N-H, WOVIJ te IJmuiden (Stelling van Amsterdam)

Kaartmateriaal

- Vernieuwde kaart van Noord-Holland en West-Friesland en het belangrijkste gedeelte van Rijnland.
Kopergravure, ingekleurd, door Jan van Jagen, 1778.
Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem.
Prov. Atlas N-H, kaartencoll., Noord-Holland 004 B
Deze kaart is een kopie naar de kaart van Joost Jansz. Beeldsnijder die een beeld geeft van de situatie in 1575. De grote inpolderingen zouden pas in de zeventiende eeuw plaatsvinden. Beeldsnijder zou deze kaart in opdracht van de Spanjaarden hebben vervaardigd om de Spaanse troepen de wegen door dit waterrijke gebied te tonen. De land- en waterwegen zijn nauwkeurig aangegeven. Wat betreft de overige details is de kaart minder betrouwbaar.
- Nieuwe kaart van het baljuwschap van Kennemerland.
Kopergravure, ingekleurd, uitgegeven door P. Schenk jr., 18de eeuw.
Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem.
Prov. Atlas N-H, kaartencoll., Kennemerland 001 B
- Fantasiegezicht op het nog niet bestaande Noordzeekanaal.
Anonieme kleurenlitho, uitgegeven door Emrik & Binger te Haarlem, ca. 1840.
Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem.
Prov. Atlas N-H, prentencoll., Velsen 159
- Het Noordzeekanaal, geopend op 1 november 1876.
Anonieme houtgravure op kunstdrukpapier, 1877.
Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem.
Prov. Atlas N-H, prentencoll., Velsen 172
Twee negentiende-eeuwse afbeeldingen van de haven van IJmuiden en de spoorbruggen bij Zaandam en Velsen. Met gedicht *De Nachtwacht*.
- De aanleg van het Noordzeekanaal.
Zes litho's in kleur door J.C. Greive, ca. 1872.
Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem.
Prov. Atlas N-H, prentencoll., Velsen 170 a-f
1. Noordelijk hoofd.
2. Blokwerf, nabij het strand.

3. Laatste duinrug, doorgestoken 1 november 1872, met zuidelijk hoofd.
 4. Sluizen (binnenfront).
 5. Gezicht op het kanaal, genomen van Velsen (westwaarts).
 6. Spoorwegbrug bij Zaandam.
- Vereenvoudigde Geologische Kaart van Haarlem en omgeving resp. Geologische Fietstocht Haarlem e.o. (v.h. Rijks Geologische Dienst)

Websites

www.verreverwanten.nl

www.kunstgids.nl

www.digitalegemeentegidsbloemendaal.nl

Bijlage 5: Restanten van hofsteden/buitenplaatsen

J. Morren, mei 2006

Santpoort-Zuid

Meer en Berg aan de Brederodelaan.

Restant Brederodemeer, herenhuis, koetshuis, aanleg J.D. Zocher jr. Ontwatering via de Brederodebeek.

Het was oorspronkelijk blekerij Cloeckendael. Er lag een hele strook meertjes vanaf de Lage Duinendaalseweg naar het noorden. Vanaf ongeveer 1600 was het moeras met meertjes dat ontwaterde via de Schipbroeken. Er bestaat een vermoeden dat dit deel teruggaat op de stroom van Kinheim.

Zinneveld aan de Bloemendaalsestraatweg.

Boerderij met herbouwd herenhuis gedeelte. Ten zuiden hiervan stroomt de nog de Scheislout tussen Bloemendaal en Santpoort.

Velserend aan de Velserenderlaan.

Velserend was van oorsprong een klein hofstede. De Velserenderlaan maakte eerst onderdeel uit van de buitenplaats. Het huis is verdwenen.

Hoog Sichtenburg of Jachtlust aan de Velserenderlaan.

Lanen van een sterrenbos, aanleg jaren 80 van de 18^e eeuw. Een van de lanen is een zichtlaan op Brederode. Een laan is deels nog beplant met de oorspronkelijke bomen van het sterrenbos. Puinsporen van het herenhuis zijn nog aanwezig bij de centrum van het sterrenbos. Blauwetrappen of Brederodeberg, van oudsher uitzichtpunt met koepel richting zee, Wijkermeer, Haarlem en Haarlemmermeer. De Blauwe trappen hebben vermoedelijk vlak langs het huis gelopen. Uitzicht herstellen richting Haarlem door verwijdering begroeiing!!!!!!!

Ruïne van Brederode aan de Velserenderlaan.

Slotgracht deel van Brederodebeek.

Blekerijen en voormalige hofstede Watervloed of Duinlust aan de Bloemendaalsestraatweg.

Nog functionerende afwatering sloten/beken op de Jan Gijsenvaart. Er zijn archeologische vondsten aangetroffen (van fundamenten en gootjes). Uit de blekerij die in de 16^e eeuw werd gesticht is een buitenplaats ontstaan. Er heeft ook zandwinning plaatsgevonden.

Spaarnberg en Burgemeester Rijkenspark aan de Wustelaan.

In het begin van de 17^e eeuw werd hier een blekerij gevestigd. Voormalige welsloten voor blekerijen werden in de 19^e eeuw vergraven tot vijvers. Waterpartijen en park. Alles ontwerp J.D. Zocher Jr. De molenduinen zijn als landschappelijk element opgenomen.

Deels zijn de fundamenten van het herenhuis nog aanwezig. Chalet ontwerp J.D. Zocher jr.

Prinshof nabij Brederoodseweg.

Brederodebeek, oude perceelgrenzen van voor 1670. Een van de oudste landschappen in Velsen. Het betreft een kleine hofstede die bewoond werd door de baljuw van Brederode.

Casteleijnhofstede of Middenduin aan de Middenduinerweg.

Boerderij, herenhuis gedeelte, oudste bouwdeel eind 17^e eeuw. Unieke kapbergen. Oude perceelgrenzen van voor 1670 en 1832. Er staan unieke kapbergen. De Casterleijnshofstede hoorde bij het Kasteel van Brederode.

Santpoort-Noord

Duin en Berg of Duin en Kruidberg aan de Duin en Kruidbergerweg.

Sterrenbos aangelegd kort na 1683 als onderdeel van de Kruidberg. De buitenplaats is ontstaan uit een boerderij. Groen contouren van rozentuin en croquetveld, ontwerp Springer. Vijveraanleg, aanleg oorspronkelijk formeel in de 18^e eeuw, dan landschapsvijver. Park en lanen aanleg, ontwerp H.B. Hitchcock met wijzigingen van Springer.

Fundament vinkensalon bij vijver. Heuvel met dierenkerkhof van familie Cremer, voorheen stond hier een koepel op. Herenhuis 1908. Woningen en bijgebouwen uit de 19^e en 20^e eeuw. Op het terrein zijn nog een ijskelder en de muur van een moestuin bewaard gebleven. Het koepelduin ten westen van het herenhuis met uitzicht op zee.

Na 1842, Floris Adriaan van Hall breidt het buiten uit tot dat het strekt van de Hagelingerweg in Santpoort tot aan zee. Daarna toenemende beplanting in de duinen met bomen, waaronder veel dennen.

Kennemergaarde aan de Kennemergaardeweg.

Laan van sterrenbos van de hofstede de Kruidberg, aanleg kort na 1683. Later werd het onderdeel van Duin en Berg en nog weer later van Duin en Kruidberg. Het park bevat nog onderdelen van het ontwerp van Springer. Herenhuis uit begin 20^e eeuw.

De Kruidberg aan de Duin en Kruidbergerweg.

Boerderij, het woongedeelte is een restant van het herenhuis. Het herenhuis dateert uit de 16^e eeuw. Restant van waterpartij uit 17^e eeuw, ligt in het weiland. Het huis kwam later in eigendom van de Oranjes en werd toen als jachthuis gebruikt. Later werd het terrein samengevoegd met Duin en Berg tot Duin en Kruidberg.

Bosbeek en Zorgvrij aan de Wustelaan en Hoofdstraat.

Blekersschuur uit 1734. Waterpartij ontwerp J.D. Zocher jr. Bosbeek en restant Brederodebeek. Woning Bosbeek uit 1837-1838, het geheel had iets van een buitenplaatsje. Ontwerp J.D. Zocher jr. Schuur uit 19^e eeuw.

Driehuis

Westerveld aan de Duin en Kruidbergerweg.

Op duintop het fundament van het torentje van Blaauw uit de 18^e eeuw. Gaf uitzicht op het Wijkermeer en de zee. Villa uit 1866. Restant van vijver die lag in het voormalig overbos van Middeloo dat bij Westerveld werd gevoegd. Te zien van af de spoorbaan. Bosbeplanting van uit de 18^e eeuw op de hofstede en de duinen. De buitenplaats komt voort uit een boerderij die zeker dateerde uit de 16^e eeuw.

De villa uit 1866 staat er nog. Het terrein is in 1888 in gebruik genomen als begraafplaats. Plaats waar de Alenbeek ontsprong die naar Beeckesteijn stroomde. En ten zuiden daarvan ontsprong de Lievendaalsebeek die naar Schoonenberg en Velserbeek stroomde.

Midden Herenduinen aan de Duin en Kruidbergerweg

Behoort sinds 1853 aan Lucien van Hoorn gemeente ontvanger te Amsterdam. Eigenaar van de voormalige hofsteden Biesenveld en Hageveld tussen Driehuis en Santpoort sinds 1862. Mede eigenaar was Hermina Schimmelpenninck. Na 1853 toenemende beplanting met bos. Er lag geen buitenplaats in de Midden Herenduinen en in de late 19^e eeuw zijn er geen agrarische percelen geweest.

IJmuiden

Plackersbosch en Heerenduinen aan de Heerenduinweg.

Nog bestaande delen van de Beek of Kikkersloot. Diende als ontwatering van de Soersaap.

Stroomde naar de hofstede Tolsduijn en monde uit in de Lievendaalsebeek.

Puinsporen van het herenhuis Plackersbosch uit 1788. Gelegen ten westen van huidig zwembad van IJmuiden. Het herenhuis is gebouwd op de plaats van een eerdere boerderij. Plackersbosch, eerste bosaanplant in de eerste helft van de 18^e eeuw. Daarmee is het een van de oudste bossen tegen de duinrand aan. Plackersbosch in 1839 verkocht aan Willem Boreel van Hogelanden later via vrouwelijke erflijn naar familie Tuijll van Serooskerken. Wonend op Waterland in Velsen-Zuid. Heerenduinen van voor 1832 in bezit van Lucas Boreel. 1853 verkoop aan Willem Boreel van Hogelanden. Sindsdien toenemende bebossing van de duinen. Er heeft een landhuis gestaan met tuinmanswoning.

(W. Post & M. Wilmink, 2006)

Bloemendaal

Huis Aalbrechtsberg/Huis Bloemendaal. Hoewel dit vermoedelijk een grafelijke hof geweest is, is het huis waarschijnlijk niet echt verdedigbaar geweest.

Velserenderlaan en Bergweg hadden van oorsprong de naam Herenweg. Deze liepen door tot Aalbrechtsberg. Aalbrechtsberg had stallen en bijgebouwen. Het Meer van Caprera hoorde erbij en was een zeer visrijk water.

Caprera werd in de 19^e eeuw een zelfstandig landgoed.

Schapenduin is de oude benaming van de Molenduinen. Deze benaming heeft met name te maken met Willem Kops, die er aan het einde van de 19^e eeuw experimenteerde met het houden van schapen. Daarvoor bestond het landgoed wel.

Caprera, Schapenduin en Aalbertsberg lag echt aan de binnenduinrand en had niets met woeste duinen.

Jachtduin was in bezit van de familie Van Pallant uit Haarlem. Dit bestond vooral uit duin met wat bos eromheen en wat aardappelland en verder ook bos en plantsoen. De vinkenbaan hoorde erbij. Deze is van na 1832.

De noordelijke duinstrook van Kennemerduinen was nog eigendom van heer van Boreel (eigenaar van Westerhout in Beverwijk).

De erven Willem Borski waren eigenaren van Elswout. Deze familie bezat ook Middenduin, dat bestond uit bos en veel aardappelland.

Duin en Daal is ook onderdeel geweest van het landgoed. In eerste instantie was hier een blekerij gevestigd. Daarna werd het een buitenplaats en eind 19^e eeuw villapark. Duin en Daal is het tweede villapark van Nederland, ontstaan na het villapark Bloemendaalse Park (1885). Het herenhuis van Duin en Daal staat nog altijd aan de Lage Duinendaalseweg.

In de buurt van Duin en Daal lagen aan het einde van de 16^e eeuw nog meer blekerijen: De Rijp en Grote en Kleine Mol.

Lindenheuvel-Overbeek is duinbezit geweest van de Borski's. Dit deel bestond uit twee buitenplaatsen die naast elkaar lagen. Overbeek was de eerste. Lindenheuvel bestaat nog.

Zomerzorg bestond uit bos, aardappelland, huis, aanleg tot vermaak, duin en weiland. Nu staat er een appartementencomplex. Het Kopje van Bloemendaal heeft er ook bij gehoord.

Sparrenheuvel is nu een herenhuis met een voorgevel van Zocher. Het huis erachter is ouder.

Wildhoef was ook een behoorlijk buiten en was eigendom van de heer Kops die met schapen experimenteerde in het gebied van Schapenduinen. Het herenhuis is nog aanwezig. Het is vrij groot geweest en een gedeelte van de duinen behoorde ook tot het eigendom. Er was een koetshuis, ijskelder en een vijver ontworpen door Georg Michael. Schapenduin hoorde bij Wildhoef.

Klerk en Beek was in de 17^e eeuw een buiten. Families Klerk en Beek waren beide eigenaar. Zij handelden in potas, dat gebruikt werd in het bleekproces.

Veen en Duin was ook een periode een landgoed. Hiervan is niets meer over.

Hartelust was een groot buiten, met een overbos aan de andere zijde van de Hereweg.

De Nagtegaal was een buiten en ook nog het voormalig raadhuis (1933-1966). Op de plaats van die buiten staat nu een luxe appartementengebouw.

Bloemenheuvel is gesloopt. De voorgevel is als replica gebouwd in de jaren '60 van de 20^e eeuw.

Belvedere was in eerste instantie eigendom van de Borski's, maar is in de 18^e eeuw door een andere familie gekocht. Nu staat er een tuinmanswoning. Het terrein is niet toegankelijk en wordt bewoond door verschillende families. Deze buitenplaats heeft een rol gespeeld bij de aanleg van de Haarlem/Zandvoort spoorlijn. De familie liet de lijn rond hun landgoed aanleggen en had een eigen opstapplaats. Deze opstapplaats is nog altijd herkenbaar aan het hekje.

Vaart en duin, Brouwerskolk. Aan de Bloemendaalseweg. Dit landgoed heeft een mooie oranjerie, mogelijk uit de tijd van Zocher. Het wordt nog altijd door een familie bewoond. Het herenhuis van Vaart en Duin is begin 20^e eeuw gebouwd. De paardenstallen stammen uit de jaren '40 van de 20^e eeuw. Vaart en duin heeft veel verschillende namen gehad. De tuinaanleg van Springer is nog waarneembaar.

Verschillende van de hierboven genoemde buitenplaatsen zijn te jong voor gebruik van duinen als jachtgebied.

Elswoutshoek is een afsplitsing van Elswout. Het huis staat er nog. Abraham van der Hart was de architect. Op de plaats van de huidige kamelenboerderij hebben de druivenkassen van Duinlust gestaan. Een ex-personeelslid van Elswout is gaan wonen in de druivenkassen.

Duinlust is ook een afsplitsing van Elswout. Het is eerst een losse buitenplaats geweest, daarna is het bij Elswout gevoegd om later weer onder de kinderen van de Borski's verdeeld te worden. Duinlust heeft nog steeds een oud gebouw (19^e eeuw). Het eerste huis van Duinlust was iets verder zuidelijk gelegen en had een overtuin in het gebied van Elswout. Het eerste huis was ontworpen door Zocher. Duinlust eindigt abrupt op de verdiepte ligging van de Duinlustweg. Aan

de beuken in de tuin van Elswoutshoek is de oorspronkelijke loop van de Duinlustweg te herkennen.

Koningshof

Aardenhout is een verbastering van "anderenhout", het andere hout in tegenstelling tot het Haarlemmerhout.

Oosterduin is nu alleen nog te kennen aan de Oosterduinweg. Het heeft nog net voor de Zandvoortselaan aan de westkant gelegen. Voorafgaand aan Oosterduin hebben hier de buitenplaatsen Distelberch en Grijpesteyn gestaan. Samen met Oosterduin bestrijkt dit de periode tussen 1600 en 1837.

Nuisenburg-Spiegelenburg was gelegen tussen de randweg en de burgemeester Tekslaan. Net als Oosterduin lag het tegen de Leidsevaart aan. Nuysenburg was een 16^e-eeuwse hofstede die ten noorden van De Waal Malefijtlaan lag. In de 17^e eeuw werd de hofstede Spiegelenburg gebouwd te noorden van de Oosterduinweg en de Burgemeester Tekslaan.

Elswout is in eerste instantie gebouwd in opdracht van Carel du Moulin (Karel Molijn), die van 1634 – 1654 eigenaar was. Aangenomen wordt dat dit eerste huis is ontworpen door architect Jacob van Campen. In 1654 werd het half afgebouwde huis verkocht aan Gabriël van Marselis die de bouw voltooide en het landgoed de naam gaf. Rond 1790 werd het huis verbouwd door Abraham van der Hart in opdracht van Jacob Boreel. Hij liet het park aanleggen door J. Georg Michaël in de nog bestaande Engelse landschapsstijl. De zoon van Jacob Boreel verkocht het huis aan Willem Borski die het weer liet verbouwen door B.W.H. Ziesenis. De derde generatie van de familie Borski liet het gehele huis afbreken en op de oude fundering het huidige huis bouwen (1882-1883) dat werd ontworpen door architect Constantijn Muysken. De bouw werd niet voltooid door het overlijden van de opdrachtgever in 1884. In opdracht van de familie Borski zijn wijzigingen in de tuinaanleg door J.D. Zocher jr. aangebracht.

Bijlage 6: Kaart met cultuurhistorische waarden

Bijlage 7: Catalogus bij de kaart

Waar in de catalogus de RACM als bron wordt vermeld bij bouwkundige zaken, is de Objecten Databank van de RACM geraadpleegd. De beschrijving ervan is letterlijk uit deze databank gekopieerd.

Code	01
Toponiem	Duinen van Nationaal Park Zuid-Kennemerland
Typering	Aardkundige waarden: Jonge Duinen, strandvlakten en strandwallen met Oude Duinen, kamduinreeksen en 'losse' loopduinen
Periode van ontstaan	Vanaf 6000 jaar geleden tot heden
Beschrijving	<p>Strandwallen en strandvlakten, recente paraboolduinen en gedeeltelijk verwaaide kamduinreeksen en een hoge binnenduintrand (loopduin) kunnen worden aangetroffen. In de ondergrond bevinden zich onthoofde bodems en veenlenzen. Op sommige strandwallen zijn Oude Duinen zichtbaar, onder de strandvlaktes bevindt zich vaak veen. Sommige hiervan zijn later weer bedekt geraakt met een dunne laag IJ-klei.</p> <p>In het gebied is in 1998 een paraboolduin met succes geactiveerd; het complex koopt met een snelheid van circa vier meter per jaar. In 2003 is een tweede paraboolduin geactiveerd. Naast secundaire of tertiaire duinvorming komt ook primaire duinvorming voor. Op het strand ter hoogte van Duin en Kruidberg richting IJmuiden bevindt zich een groenstrand en rijen van kleine primaire duintjes, westelijk van de zeereep.</p>
Waardering	Zeer waardevol (waardering aardkundige waarden provincie Noord-Holland), aardkundig monument
Motivering	Het gebied is redelijk gaaf en heeft representatieve kamduincomplexen. Ook is primaire duinvorming aanwezig en dat is zeer zeldzaam in heel Europa. De oorzaak is wel een kunstmatige, namelijk door de aanleg van de pier in IJmuiden. Gebied met grote verscheidenheid aan vormen die in een hoge mate intact zijn, met een grote educatieve en wetenschappelijke waarde. Aan het gebied is een nationale waardering toegekend: Nationaal Park Zuid-Kennemerland.
Bescherming	Provinciaal aardkundig monument.
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	Aardkundig gebied: 59A Bodembeschermingsgebied nummers 1992/1994: 49/133-134
Bron	De Straat Milieu-Adviseurs B.V., 2004

Code	02
Toponiem	Diverse sporen Driehuis en Santpoort
Typering	1. Sporen van bewoning; 2. Percelering/verkaveling; 3. Sporen van landbouw
Periode van ontstaan	1. midden en laat neolithicum – nieuwe tijd; 2. ijzertijd – nieuwe tijd; 3. midden en laat neolithicum – nieuwe tijd
Beschrijving	Binnen deze zone, die zich voor het grootste deel buiten het Nationaal Park bevindt, bevinden zich sporen en resten van complete cultuurlandschappen uit de prehistorie, Romeinse tijd en historische tijden. Het betreft een uitzonderlijk omvangrijke stapeling van voormalige cultuurlandschappen, genetisch nauw verwezen met de geologische en landschappelijke evolutie.
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)

Motivering	Dit bodemarchief – opgebouwd uit oude en jonge duinzanden, veen, zavel en klei (Oer-IJestuarium) – is kenmerkend en representatief voor de bewoningsgeschiedenis van het West-Nederlandse kustgebied. De veelal hoge kwaliteit (gaafheid) van objecten en structuren is het gevolg van de frequente bedekking en de gestegen grondwaterstand (een nadere specificatie van de vele tientallen vindplaatsen, met talrijke boerderijfundamenten, wegen, kavelpatronen enzovoorts, is in voorbereiding)
Bescherming	Groene contourengebied, natuurgebied/aankoopwaardig
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN396A RACM: 25A-A37 (14909)
Bron	Haartsen e.a., 2000

Code	03
Toponiem	Strandwal
Typering	Sporen van bewoning (vermoedelijk)
Periode van ontstaan	Laat neolithicum – Romeinse tijd
Beschrijving	De begrenzing van dit gebied – dat zich grotendeels buiten het Nationaal Park bevindt – is vastgesteld door de gemeentelijk archeoloog van Haarlem op grond van vondsten en geologische ondergrond (strandwal).
Waardering	Van waarden (CHW-kaart)
Motivering	Verwacht wordt dat zich hier sporen van bewoning zullen bevinden daterend vanaf het laat neolithicum tot en met de Romeinse tijd
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN354A RACM: 25C-A02 (13921)
Bron	Haartsen e.a., 2000
Aanbevelingen	Behouden van de mogelijke sporen in situ. Nader onderzoek indien grondroerende werkzaamheden worden uitgevoerd.

Code	04
Toponiem	Netverzwaring t.b.v. visvangst
Typering	Sporen van visvangst
Periode van ontstaan	ijzertijd
Beschrijving	De netverzwaring is gemaakt van gebakken klei en gevonden bij de buitenplaats Duinvliet
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-	-

kaart, RACM of aardkundig gebied	
Bron	Nieuwenhuizen en Jalink, 2001. Vrijland, C.W. 1975 LET OP: plaats onbekend, dus niet op de kaart aangeven

Code	05
Toponiem	Landgoed Caprera, Huis te Bloemendaalpad
Typering	1. Aardewerk en waterputten; 2. Funderingsresten Grafelijke hof Aelbertsberg en Huis te Bloemendaalpad en aardewerk (scherven); 3. Glas
Periode van ontstaan	1. 12 ^e eeuw; 2. 13 ^e eeuw; 3. 14 ^e eeuw
Beschrijving	In de 12 ^e eeuw werd in de buurt van Bloemendaal een grafelijke hof gebouwd, dat bewoond is geweest door Rooms-koning Willem II. Tijdens opgravingen zijn op het terrein van de grafelijke residentie sporen van waterputten gevonden met een grote hoeveelheid importaardewerk (Pingsdorf, Andenne en Paffrath). De grond is tot op een meter diepte omgewoeld, zodat alleen de diep gelegen sporen bewaard zullen zijn gebleven.
Waardering	Van waarden (CHW-kaart)
Motivering	Waardering op grond van geringe gaafheid.
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN345A RACML 25A-A04 (5847)
Bron	Haartsen e.a., 2000

Code	06
Toponiem	't Wed
Typering	1. ploegsporen; 2. Aardewerkfragmenten en glazen kraal
Periode van ontstaan	1. 13 ^e eeuw; 2. ijzertijd – late middeleeuwen
Beschrijving	OP diverse locaties aan de noordoostelijke en oostelijke rand van het meer zijn sporen van akkerbouw gevonden. Tevens zijn aardewerkfragmenten gevonden en een glazen kraal. De vondsten doen vermoeden dat hier in de nabijheid in de ijzertijd en in de late middeleeuwen gewoond zal zijn.
Waardering	- (<i>De opgraving is uitgevoerd door de Archeologische Werkgroep Haarlem. Het terrein is niet gewaardeerd door de RACM</i>)
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Nieuwenhuizen & Jalink. 2001; Van Duinen, 1995; Jong, J. de & A. Numan, 2001

Code	07
Toponiem	Aardappellandjes
Typering	Akkertjes in de duinen
Periode van ontstaan	Vanaf de 18 ^e eeuw
Beschrijving	In de duinen zijn zowel op grote als op kleine schaal ontginningen opgezet. De aardappellandjes, ook wel duinlandjes genoemd, waren kleine individuele ontginningen in de duinen, die veelal als bijverdienste door vissers en hun gezinnen werden opgezet. De hoge graanprijs was de aanleiding om de goedkopere aardappel als hoofdbestanddeel van eht voedsel te gaan gebruiken en de aardappel bleek goed te gedijen op de duingrond. In de Rijnlandse duinen (bij Zandvoort en Bloemendaal) leidde dit tot grote zorgen bij het Hoogheemraadschap. De wijze van bewerken van de grond, waarbij de akkers na twee jaar braak kwamen te liggen om daarna te overgroeien om voldoende voedingsstoffen in de grond te laten terugkomen, leidden namelijk plaatselijk tot verstuiwingen, waartegen met zich probeerde te weren door de aanplant van helmgras. Halverwege de 19 ^e eeuw, toen de aardappelteelt in de duinen een hoge vlucht nam, werd niet langer een systeem met het braak liggen van de grond gehanteerd. De landjes werden in deze tijd bemest met naast de gebruikelijke dierlijke mest ook zeewier en visafval. Als de bovenlaag van de grond uitgeput was, werd deze van de akker gehaald en terzijde geschoven, waarmee de kenmerkende walletjes om de akkers ontstonden.
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)
Motivering	Een deel van de duinakkertjes is nog in de duinen terug te vinden. Zij zijn te herkennen aan de aarden walletjes om de akkertjes heen. Deze kleinschalige duinontginningen zijn zeldzaam. Wel werd ook getracht om op grotere schaal de duinen te ontginnen. Dit heeft echter geen succes gehad. Een groot deel van het zeedorpenlandschap rond Zandvoort is verdwenen door zandafgraving en dorpsuitbreiding.
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN335G
Bron	Haartsen e.s., 2000
Aanbevelingen	Behouden van deze akkertjes en eventueel in gebruik laten als volkstuinen

Code	08
Toponiem	Elswout, Duinlust, Duinvliet, Koningshof, Vaart en Duin
Typering	Aaneengesloten reeks van landgoederen / buitenplaatsen
Periode van ontstaan	Vanaf de 17 ^e eeuw
Beschrijving	In de binnenduintrand zijn vanaf de 17 ^e eeuw door rijke regenten en kooplieden landgoederen of buitenplaatsen aangelegd. Deze fraaie gebouwen, veelal met een fraai aangelegde tuin in de stijl van de tijd werden in de zomer als verblijf buiten de stad gebruikt. De zone is ook te splitsen in losse landgoederen die in de volgende nummers besproken zullen worden. In deze landgoederenzone zijn de meeste delen aangelegd in (voormalige) zanderijen. Bij het afgraven van het zand werd soms al op voorhand rekening gehouden met de aanleg van een buitenplaats.
Waardering	Zeer hoge waarden (CHW-kaart bouwkunde); hoge waarden (CHW-kaart historische geografie); hoge verwachtingswaarden voor archeologische sporen
Motivering	Gaaf bewaard en representatief voorbeeld van een aaneengesloten reeks landgoederen /

	buitenplaatsen, waarbinnen een variëteit aan architectuur samen met de landschappelijke aanleg kenmerkend is voor de ontwikkeling van landgoederen, voornamelijk in de periode 1850-1940. Diverse van de landgoederen zijn echter al ouder. Hoewel vaak de gebouwen zijn vervangen is te verwachten dat verspreid over het gebied resten van tuinaanleg of gebouwen zichtbaar of in de bodem gewaard gebleven zijn.
Bescherming	Diverse onderdelen zijn als rijksmonument beschermd. (zie beschrijving individuele landgoederen)
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN298G, KEN059B LET OP: KEN298G en KEN059B hebben een verschillende begrenzing. Op deze kaart zijn de vlakken samengevoegd. RACM: diverse losse nummers, zie beschrijving individuele landgoederen
Bron	Haartsen e.a., 2000
Aanbevelingen	Een aantal van de buitenplaatsen is niet beschermd. Over deze buitenplaatsen is vrij weinig bekend

Code	09
Toponiem	Brouwerskolkpark
Typering	Park
Periode van ontstaan	1915
Beschrijving	De Brouwerskolk is een in de 17 ^e eeuw gegraven watergang, waaruit door de bierbrouwers van Haarlem het schone duinwater werd gehaald dat werd gebruikt voor het bier. In het park is een uitzichtpunt aangelegd, de Belvedere, dat is voorzien van een theehuis. Het park is aangelegd naar ontwerp van de landschapsarchitect L.A. Springer
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	Brouwerskolkweg
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Backer e.a., 1998
Aanbevelingen	Parkkarakter behouden, nader onderzoek naar de aanleg vna het park, de Belvedere en het theehuis

Code	10
Toponiem	Brouwerskolk – Brouwersvaart
Typering	Duinbeek, vaart
Periode van ontstaan	-
Beschrijving	Uit de beek werd duinwater gewonnen door de brouwers van Haarlem om bier te brouwen. Het water werd uit de Brouwerskolk ingenomen door dekschuiten, die vervolgens via de Brouwersvaart naar Haarlem voeren om het water te gebruiken voor het brouwen van bier.
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)
Motivering	In de binnenduinrand kwamen veel duinbeken voor. Vaak werden deze ook ge- of vergraven. De Brouwerskolk is hiermee niet zeldzaam, maar wel belangrijk als herkenbaar onderdeel van de

	ontwikkelingsgeschiedenis van Zuid-Kennemerland.
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN292G
Bron	Haartsen e.a., 2000
Aanbevelingen	Behouden van de kolk, mogelijk zijn archeologische sporen te vinden. Nader onderzoek hiernaar is noodzakelijk bij ingrepen in het landschap, met name voor bodemroerende ingrepen.

Code	11
Toponiem	Elswout
Typering	Buitenplaats
Periode van ontstaan	Gesticht in 1630, daarna regelmatig aangepast. Het huidige gebouw dateert van 1883.
Beschrijving	<p>Elswout behoort tot de groep van grote Kennemer buitens. Het gehele complex, bestaande uit een hoofdgebouw met terrasstelstels, poort- en bijgebouwen, dienstwoningen en boerderij en een parkaanleg met bruggen, sluis, oranjerie, ijskelder, tuinhuizen en andere tuinsieraden, is beschermd als rijksmonument. Elswout behoort tot de vroegste door stadsburgers gestichte buitenplaatsen en is ontstaan uit een zanderij. Al vanaf het begin van de afgravingen werd de mogelijkheid gezien (en werd deze benut) om een door grote niveauverschillen gekenmerkte, Italiaans geïnspireerde aanleg tot stand te brengen. Vermoedelijk was Jacob van Campen als architect bij de aanleg betrokken. Van de formele tuinaanleg die in eerste instantie werd gekozen zijn de hoofdvormen nog herkenbaar. Drie belangrijke daarbij behorende bijgebouwen zijn bewaard gebleven. Ook na de aanleg van de buitenplaats ging de zanderij hier voort tot in de 19^e eeuw, waarvan is geprofiteerd bij de aanleg van het park in landschapsstijl dat later werd gerealiseerd en dat uitzonderlijke karaktertrekken kent. De meeste houten tuinhuizen en andere voor die tijd karakteristieke bouwsels zijn behouden gebleven. Het huidige hoofdgebouw is met zijn terrassen opgetrokken na 1880 en vertoont een opmerkelijke monumenteliteit.</p> <p>Bij de tuinaanleg zijn diverse ontwerpers betrokken geweest. De eerste tuinaanleg wordt toegeschreven aan Jacob van Campen. Daarna hebben de volgende ontwerpers de hand gehad in de aanleg van de tuin: J.G. Michaël (1781), J.D. Zocher jr. (ca. 1840), C.E.A.Petzold (1883), G. Bleeker (1948), J.T.P. Bijhouwer (ca. 1960), H. Duo (ca. 1960), Bureau B+B stedenbouwen landschapsarchitectuur BV (ca. 1991)</p>
Waardering	-
Motivering	Hoewel op sommige punten nooit van een geprononceerde aanleg voorzien en op veel plaatsen, mede ten gevolge van een lang verwilderingsproces, in zijn aanleg vervaard en wat sommige gebouwen en parkonderdelen betreft aan verminkingen onderworpen, is het onderhavig geheel niet alleen de belangwekkendste en uitzonderlijkste onder de grote buitenplaatsen rondom Haarlem, maar een der belangrijkste van Nederland en daarmee van groot algemeen belang door de prominente plaats die zij inneemt in de geschiedenis van de architectuur en de tuinkunst in Nederland.
Bescherming	Rijksmonument, in verschillende onderdelen, ook de historische tuinaanleg is tot beschermd monument verklaard
Adres	Elswoutslaan 2, 4, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24, Overveen
Nummer CHW-kaart, RACM of	RdMz: complex nummer 339207, daaronder verschillende nummers voor onderdelen van het landgoed: 339217 (hoofdgebouw), 339227 (parkaanleg), 339311 (keermuren van het aardkundig

aardkundig gebied	gebied voorplein), 339318 (terrassen ten westen van het hoofdgebouw met "haven"), 339323 (terrassen ten oosten van het hoofdgebouw), 339328 (brug naar het voorplein), 339333 (oranjerie), 339338 (blokhut), 339343 (tuinhuis bij de Elswoutslaan), 339352 (sluis), 339357 (sluiswachtershuis), 339362 (brug voor poortgebouw), 339367 (poortgebouw), 339372 (oostelijke stal en koetshuis), 339377 (westelijke stal en koetshuis), 339382 (brug naar het grote stuk), 339389 (platte brug), 339394 (ijskelder), 339433 (pontjesbrug), 339442 (kleine Zwitserse brug), 339447 (beeldengroep "halali"), 339638 (fazantenhuis), 339452 (derde Zwitserse brug), 339457 (brug over de zanderijvaart naar de sluis), 339462 (huisje van kabuur), 339467 (kettingbrug), 339472 (gele brug), 339477 (tuinhuis in de kamp), 339482 (hoofdgebouw van de boerderij), 339487 (aardappel kelder), 339493 (grenspaal), 339498 (glazen koepel), 339503 (tuinhuis bij de grote Zwitserse brug), 339508 (huis Elswoutshoek), 339513 (dienstwoningen), 339520 (brug over de zanderijvaart bij Elswoutshoek), 339525 (brug over de zanderijvaart in de Duinlustweg)
Bron	Rijksdienst Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten
Aanbevelingen	Behouden van het geheel. Bij eventuele grondroerende werkzaamheden is een archeologisch onderzoek gewenst.

Code	12
Toponiem	Dienstwoningen en schuur bij Elswout
Typering	Dienstwoningen
Periode van Ontstaan	1885
Beschrijving	Complex van drie "dienstwoningen met schuur aan de Duinlustweg bij buitenplaats Elswout", bestaande uit drie dienstwoningen onder één kap (monumentnr. 511069) met bijbehorende schuur (monumentnr. 511070), in 1885 gebouwd op een terrein dat behoorde bij de buitenplaats Elswout. De dienstwoningen zijn beeldbepalend gesitueerd in een natuurrijke omgeving op de kruising van de Duinlustweg en de Brouwerskolkweg. De dienstwoningen liggen temidden van historische buitenplaatsen: Vaart en Duin aan de noordoostzijde, Elswout met Elswoutshoek aan de zuidwestzijde en Duinlust aan de westzijde. In de 19de eeuw was dit gehele gebied in eigendom van de Familie Borski. Elswout, aangelegd vanaf de 17de eeuw, is ontstaan uit zanderijen in de duinen waarvan diverse daarbij behorende zanderijvaarten het gebied doorkruisen. De laatste zanderij die door de eigenaren van Elswout werd geëxploiteerd lag ten westen van de Duinlustweg. Vanaf 1840 tot 1940 is hier zand afgegraven. De bijbehorende vaart staat in directe verbinding met de vaarten door Elswout en Elswoutshoek. De dienstwoningen zijn ten oosten van deze vaart gebouwd, naar alle waarschijnlijkheid in opdracht van Willem Borski III die door de architect C. Muysken in 1882 een nieuw huis op Duinlust en in 1883 een nieuw huis op Elswout liet bouwen. Ook de veeboerderij en de oranjerie werden op zijn initiatief door Muysken ontworpen en uitgevoerd. Borski is evenwel in 1884 overleden, zodat de overige grootscheepse plannen die hij met de buitenplaats had nooit zijn uitgevoerd. Erfgename werd zijn zuster mevrouw J.J. van der Vliet- Borski die in 1881 van hem al de buitenplaats Duinlust in bezit had gekregen. De dienstwoningen zijn gebouwd in een stijl die kenmerkend is voor bij buitenplaatsen behorende dienstwoningen; door de toepassing van decoratief houtwerk is getracht de woningen in overeenstemming te brengen met de omringende natuur. In 1969, 1973 en in 1981 is aan de achterzijde een kleine uitbouw geplaatst, respectievelijk twee maal vergroot met onder meer entree en doucheruimte voor nummer 6 en 4. In 1975 is aan de achterzijde in het midden het dak vergroot en in 1981 is in de oostelijke zijgevel (van nummer 4) een negenruitsraam toegevoegd. Door deze verbouwingen is de monumentale waarde van de woningen evenwel niet geschaad. De schuur linksachter (zuidwest) is gelijktijdig met de dienst- woningen gebouwd en valt mede onder de bescherming.
Waardering	-

Motivering	Het complex van drie "dienstwoningen met schuur aan de Duinlustweg bij buitenplaats Elswout" is van algemeen belang uit architectuurhistorisch oogpunt: als representatief en goed voorbeeld van bij een buitenplaats behorende dienstwoningen uit het eind van de 19de eeuw; vanwege de gaafheid van hoofdvorm, detaillering en het toegepaste materiaal; vanwege de beeldbepalende situering op de hoek van de Duinlustweg en de Brouwerskolkweg en de ligging in een omgeving welke in het Monumenten Inventarisatie Project is gekenmerkt als "gebied met bijzondere waarde", namelijk een aaneengesloten groengebied van buitenplaatsen waarvan zowel de bebouwing als de parkaanleg inmiddels is beschermd (Elswout met Elswoutshoek) of voor bescherming in aanmerking komt. De dienstwoningen met schuur zijn van cultuurhistorische betekenis als element uit de geschiedenis van het wonen en werken in Nederland, in het bijzonder op buitenplaatsen in Zuid-Kennemerland (Noord-Holland).
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Duinlustweg 4, 8 Overveen
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	Complexnummer: 511068. Onderdelen van het complex zijn: 511069 (dienstwoningen), RdMz, R 511070 (schuur)
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	13
Toponiem	Duinlust
Typering	Buitenplaats
Periode van Ontstaan	1814-1820, 1882 nieuwe tuinaanleg
Beschrijving	<p>De tussen 1814 en 1820 gestichte historische buitenplaats Duinlust werd in de jaren 1880-1882 ingrijpend gewijzigd in opdracht van D. van der Vliet en zijn echtgenote J.J. van der Vliet-Borski. Het oude hoofdgebouw werd door nieuwbouw vervangen en aan de Duinlustweg verrees een monumentale toegangspartij met aangrenzende portierswoning. Hoofdgebouw, toegangspartij en portierswoning werden ontworpen door C. Muysken. In de duinrug ten zuiden van de Zanderijvaart werd in 1882 een gasoline berging gebouwd voor de opslag van brandstof voor de verlichting van de gebouwen. Toen de gebouwen kort na 1900 elektrisch werden verlicht, werd er ten zuiden van het hoofdgebouw een transformatorhuisje gebouwd. Het landgoed heeft voorts een in 1912 gebouwde garage met chauffeurswoning aan de Zanderijvaart ten noordwesten van de portierswoning en een rond open waterreservoir op een duintop ten zuiden van de Zanderijvaart. Dit reservoir was onderdeel van een verdwenen hydraulisch systeem ten behoeve van een lift in het hoofdgebouw.</p> <p>De begrenzing in het noorden ligt bij de Middenduinseweg. Aan de oostzijde vormt de Duinlustweg de begrenzing inclusief het terrein van de voormalige moestuin ten oosten van deze weg tot en met de zichtas op Elswout. De waterloop om dit terrein vormt de grens alhier. De opstallen op dit terrein vallen buiten de bescherming. In het zuiden vormt de onverharde weg tussen Duinlust en Kraantje lek de grens. De alhier gelegen bebouwing t.b.v. een scoutinghuis, valt buiten de bescherming. In het westen wordt de grens bepaald door de gemeentegrens met Zandvoort.</p> <p>Het terrein bij Duinlust bestaat uit twee delen. Het hoge duingebied, "de bovenplaats", aan de noordwestzijde dat tot de aanleg in de jaren 1880 in gebruik was als zanderij. Voor deze activiteit werd dan ook de Zanderijvaart gegraven. Het hoogste duin alhier werd aangeduid als "de Berg". Het zuidoostelijke deel, de "benedenplaats" is laag gelegen en hier bevinden zich de sier- en nutsgronden. De aanleg bij het eerste huis Duinlust uit de periode 1814-1820 is bescheiden van</p>

opzet geweest. Bij het huis bevond zich behalve een klein siergedeelte ook nutsgroonden met aardappel- en bouwland. De sieraanleg is ongetwijfeld ook al in landschappelijke stijl gerealiseerd, maar veel is hiervan niet gehandhaafd. Wel resteert de oranjerie uit deze periode. Aanvankelijk werden ook de stallen annex koetshuis en de koetsierswoning gehandhaafd, maar deze werden in 1939 afgebroken. Mogelijk dateert ook de folly in de duinrand ten westen van de oranjerie van vóór 1880. Omstreeks 1960 werd de iepenlaan die naar de stallen leidde geheel geroid. Even voordat het nieuwe huis Duinlust' gebouwd is, werd over het terrein aan de westzijde de spoorlijn Haarlem-Zandvoort aangelegd. Bij het nieuwe huis uit 1882 werd door E.C.A. Petzold een tuinaanleg gerealiseerd. Het lage deel is in een weidse, schilderachtige landschappelijke stijl aangelegd. Opmerkelijk is dat een waterpartij hierbij ontbreekt. Een opvallend detail in de parkaanleg vormt de holronde tuinmuur waarvoor in oorsprong een holronde witte tuinbank was geplaatst. Vanaf de ingangspartij aan de Duinlustweg leidt een gebogen laan naar de hoofdingang, waarvoor een rond gazon met omgaande laan ligt. De aanleg aan weerszijde van de laan is nagenoeg verdwenen. Verder ten zuidoosten en zuidwesten van het huis een aanleg van onregelmatig gevormde gazons omzoomd door schilderachtige boomgroepen. Oorspronkelijk waren er twee zichtassen. De zuidwestelijke, gericht op Kraantje lek is dichtgegroeid. De zuidoostelijke as bestaat nog en biedt een ver uitzicht naar Elswout, dat evenals Duinlust in het bezit van de familie Van der Vliet-Borski was. Deze as wordt in verband gebracht met het zogeheten klaverstuk op Elswout. De oorspronkelijk aangelegde bloemperken en de rozentuin zijn verdwenen. De moestuin met bloemisterij, boomgaard en kassen werd aan de overzijde van de Duinlustweg, toen nog Dodeweg geheten, gesitueerd. Deze tuinen werden geheel ommuurd. De muur is inmiddels verdwenen, maar de open ruimte als zodanig is nog steeds goed herkenbaar. De opstallen die zich hier thans bevinden vallen buiten de bescherming. In de tuin werden "nutsvoorzieningen" aangelegd zoals de ijskelder (gebouwd in 1895), het waterbassin dat het hydraulische liftsysteem in het huis van de nodige druk voorzag en later het elektriciteitshuisje. Een tweede fundament van een koepel of muziektent is te vinden even ten zuiden van het voetbalveld. Oorspronkelijk bevonden zich drie koepels op het terrein. In 1912 werd even voorbij de portierswoning nog een garage en een chauffeur-woning gebouwd. In tegenstelling tot het meer gecultiveerde deel rondom het huis werd het achterliggende duingebied "woest" gehouden. De zandgrond werd beplant met een groot aantal dennen. Hierin werd een structuur van wandelpaden aangelegd.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het Rijk huurder van Duinlust en vervolgens werd het Centraal Instituut voor de Opleiding van Sportleiders (CIOS) erin gevestigd. Ten behoeve van deze functie werden in de tuin een 400m. baan en een voetbalveld aangelegd. Twee nieuwe gebouwen verrezen één direct ten noordwesten van het hoofdgebouwen een tweede op het voormalige fazantenweijtje ten oosten van het hoofdgebouw. Deze gebouwen vallen buiten de bescherming. In 1997 is het huis met de grond in de directe omgeving verkocht. Het CIOS heeft het pand verlaten.

De bebouwing van de historische buitenplaats staat verspreid over het geaccidenteerde terrein dat aan de noordoost-, en westzijde voornamelijk bestaat uit met volwassen loofbos beplant duinterrein en aan de zuidwest- en zuidzijde een open karakter heeft door toepassing van gazons. Het aan de voet van een opgaande duinrug gesitueerde hoofdgebouw vormt derhalve vanaf de zijde van de Duinlustweg de noordwestelijke afsluiting van een geleidelijk oplopend gazon. In het gazon ten zuiden van het hoofdgebouw staat de oranjerie. De folly staat tegen een opgaande en beboste duinrug ten westen van dit tuinhuis. De portierswoning en de toegangspartij bevinden zich aan de Duinlustweg, aan het begin van een gebogen oprijlaan die voert naar een voorplein aan de noordoostzijde van het hoofdgebouw, alwaar zich de hoofdingang bevindt. Het tuinhuis staat teruggerooid aan de westzijde van het voorplein en daarmee ten noordwesten van het hoofdgebouw. De holronde tuinmuur staat ten zuiden van het hoofdgebouw, tussen het hoofdgebouwen de oranjerie. De ijskelder staat op geruime afstand ten noorden van het hoofdgebouw in de door afgraving ontstane heuvelrug ten zuiden van en evenwijdig aan de

	Zanderijvaart, die thans de noordelijke begrenzing vormt van de buitenplaats.
Waardering	-
Motivering	De historische buitenplaats Duinlust is van algemeen belang uit cultuurhistorisch en architectuurhistorisch oogpunt als grotendeels gaaf bewaard landgoed dat in de huidige vorm dateert uit de late 19de eeuw. De tot het complex behorende bebouwing en de parkaanleg hebben met elkaar een grote ensemblewaarde. De ligging temidden van de landgoederen Vaart en Duin, Elswout en Koningshof, waarvan het huidige karakter eveneens voor een groot deel in de late 19de eeuw werd bepaald, geeft de buitenplaats Duinlust ook in groter verband een ensemblewaarde als onderdeel van deze aaneengesloten Overveense landgoederenreeks.
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Duinlustweg 10, 16, Overveen
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	RdMz: Complex nummer: 514779. Beschermd onderdelen van het complex zijn: 514781 of (toegangspartij met portierswoning), 514778 (hoofdgebouw), 514783 (oranjerie), 514784 (folly), 514785 (tuinhuis), 514786 (tuinmuur), 514787 (ijskelder) en (514780) park. N.B. Het gasolinehuisje, het waterbassin, de garage met chauffeurswoning en het transformatorhuisje vallen buiten de bescherming.
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	14
Toponiem	Voormalige buinteplaats Duinvliet
Typering	Tuinmanswoning, hekpalen
Periode van Ontstaan	De buitenplaats Duinvliet is gesticht in de 18 ^e eeuw.
Beschrijving	Het hoofdgebouw van de buitenplaats is niet bewaard gebleven. Wat resteert, is slechts de tuinmanswoning en de hekpalen van het toegangshek.
Waardering	Zeer hoge waarde (op basis van aanwijzing als rijksmonument)
Motivering	De tuinmanswoning heeft een bescheiden architectuur, maar het is van oudheidkundige waarde. Hetzelfde geldt voor de hekpalen.
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Duinvlietpad 9 en bij 4, Haarlem
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	RACM: 19045 (tuinmanswoning), 19046 (hekpalen), 9681 (Gemetselde hekpijlers)
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	15
Toponiem	Parkbos Duinvliet
Typering	Weiland en tuinbouwgrond
Periode van Ontstaan	-
Beschrijving	Dit deel van de voormalige buitenplaats Duinvliet vervult een essentiële rol als drager van de zichtas tussen het hoofdgebouw van Elswout en de St. Bavokerk aan de Grote Markt van Haarlem.
Waardering	Hoge waarden (CHW-kaart)
Motivering	Zichtassen waren belangrijk in de tuinaanleg van de buitenplaatsen. Ze waren veelal gericht

	op kerktorens of andere buitenplaatsen. Binnen de parken waren ook zichtassen aangelegd op gebouwtjes in het park zelf. Deze zichtassen behoren tot de Engelse landschapsstijl. Vaak zijn zichtassen verdwenen, met name als het gaat om een langere afstand.
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN007B
Bron	Haartsen e.a., 2000
Aanbevelingen	Openhouden van dit gebied, zodat het zicht op de St. Bavokerk behouden blijft.

Code	16
Toponiem	Koningshof
Typering	Buitenplaats
Periode van Ontstaan	Vanaf 1898
Beschrijving	<p>De uitgestrekt historische buitenplaats Koningshof, gelegen in het jonge duingebied tussen Overveen en Aerdenhout, is het meest zuidelijke in de aaneengesloten reeks Overveense landgoederen: Vaart en Duin, Duinlust en Elswout. Opdrachtgever was J. Luden die het merendeel van de bebouwing op het landgoed vanaf 1898 liet ontwerpen door de architect A. Salm. De parkaanleg in gemengde stijl werd ontworpen door de tuinarchitect L.A. Springer. In 1919 werd naar ontwerp van tuinarchitect D.F. Tersteeg een inmiddels verdwenen rosarium toegevoegd. De buitenplaats bleef particulier bewoond tot 1962, daarna ging hij over in handen van de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten die het landgoed tot op heden in bezit heeft.</p> <p>De bebouwing van de historische buitenplaats staat op geruime onderlinge afstand in het oostelijk deel van het terrein, min of meer aan de voet van de Jonge Duinen. Het hoofdgebouwen het koetshuis staan op ruime afstand van de Duinlustweg en worden bereikt via een gebogen oprijlaan die eindigt bij het hoofdgebouw. De dienstwoningen staan bijna allemaal aan de Duinlustweg. Een uitzondering hierop wordt gevormd door de dubbele dienstwoning aan de Westerduinweg, in de zuidwestelijke hoek van het landgoed. Deze afgelegen dienstwoning wijkt behalve in situering ook af in materiaalgebruik, want in tegenstelling tot alle rond 1900 tot stand gekomen gebouwen van het landgoed, heeft dit object geen muurwerk in een hardgebakken orangerode baksteen, maar in gewone rode baksteen.</p>
Waardering	-
Motivering	De historische buitenplaats Koningshof is in totaliteit van algemeen belang uit cultuurhistorisch en architectuurhistorisch oogpunt als goed ontworpen, compleet en herkenbaar bewaard gebleven vroeg 20ste-eeuwse buitenplaats in de duinen van Kennemerland. De samenhangen tussen de architectuur van hoofdgebouw, koetshuis en dienstwoningen is tevens van architectuurhistorisch belang als onderdeel uit het oeuvre van de architect A. Salm.
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Duinlustweg 24, 26, 28, 36, 38, 44 en Westerduinweg 7, Overveen
Nummer CHW-kaart, RACM of	Complexnummer: 511081. Onderdelen van het complex zijn: 511082 (dienstwoning), 511083 RdMz, ROB of (portierswoning), 511084 (koetshuis), 511085 (hoofdgebouw), 511086 (rijwielstalling), 511087 (toegangshek), 511088 (dubbele dienstwoning), 511089 (dubbele

aardkundig gebied	dienstwoning). Buiten de bescherming blijven een ten westen van het koetshuis staande autogarage (circa 1915) en een ten noorden van het hoofgebouw gesitueerde open autostalling die bestaat uit een op pijlers rustend zadeldak (circa 1930). De parkaanleg maakt een onlosmakelijk onderdeel uit van de buitenplaats. Het landgoed omvat(te) ook oudere dienstgebouwen dan uit de periode rond 1900, maar deze zijn al ten dele beschermd en blijven in het kader van de jongere bouwkunst buiten beschouwing.
Bron	Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten)

Code	17
Toponiem	Resten van een watermolen en -tank op Koningshof
Typering	-
Periode van Ontstaan	Begin 20 ^e eeuw
Beschrijving	De villa Koningshof had een eigen watervoorziening met een pomp die door een Amerikaans type windmolen werd aangedreven. Het water stroomde onder vrij verval naar de villa. De waterberg is hiernaar vernoemd. De watertank is nog ondergronds aanwezig, en een stuk spoorstaaf dat als verankeringspunt diende voor de tuidraden van de windmolen.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	Korte Zijlweg
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten)

Code	18
Toponiem	Vaart en Duin
Typering	Buitenplaats
Periode van Ontstaan	1904, terwijl zich op het terrein ook enkele 18e-eeuwse elementen bevinden.
Beschrijving	De historische buitenplaats "Vaart en Duin" is in 1904 ontstaan door samenvoeging van de landgoederen Vaart en Duin en Duinzigt. De circa 9 hectare grote buitenplaats maakt deel uit van de Overveense landgoederenreeks van Belvédère, Vaart en Duin, Duinlust, Elswoutshoek, Elswout, Koningshof en Duinvliet en is direct ten westen van de Korte Zijlweg gelegen. De historische buitenplaats grenst ten noorden aan het landgoed Belvédère, ten westen aan het Brouwerskolkpark en ten zuiden aan de Duinlustweg. Het stalgebouw met de koetsierswoning is tegenover het terrein gelegen, aan de oostzijde van de Korte Zijlweg. Het oude landgoed Vaart en Duin met de 18de-eeuwse landschappelijke parkaanleg was sinds 1805 in eigendom van mevrouw M.J. Hooft-Warin. Zij liet in 1836 de oranjerie bouwen. In 1846 wordt mejuffrouw M.S.A. Borski - een dochter van Willem Borski, eigenaar van het landgoed Elswout - eigenaresse van zowel Vaart en Duin als Duinzigt. Mejuffrouw Borski laat in 1861 een tuinmanswoning op het voormalige landgoed Vaart en

	<p>Duin bouwen. In 1870 na het overlijden van mejuffrouw M.S.A. Borski komen de beide landgoederen in eigendom bij mevrouw A.C.J. Staats Boonen-Borski, een zuster van mejuffrouw Borski. In 1879 overlijdt mevrouw A.C.J. Staats Boonen-Borski en komen de landgoederen in handen van een neef van haar, de heer C.D. van der Vliet. De heer C.D. van der Vliet gaat met zijn vrouw jonkvrouwe A.E.J. Goll van Franckenstein op Vaart en Duin wonen, terwijl zijn zoon G.J. van der Vliet met zijn vrouw E.A. Wickevoort Crommelin Duinzigt betreft. In 1880 wordt er op Duinzigt ter vervanging van het oude buitenhuis een nieuw hoofdgebouw gebouwd naar ontwerp van de Haarlemse architect D.E.L. van den Arend. In 1903 wordt dit huis vergroot met een aanbouw, vermoedelijk naar ontwerp van de Haarlemse architect S. Roog. Rond 1890 verrijst er aan de overzijde van Vaart en Duin ten oosten van de Korte Zijlweg, een stalgebouw. De tegen het stalgebouw aanleunende koetsierswoning is vermoedelijk ouder (derde kwart 19de eeuw). In 1894 sterft C.D. van der Vliet en blijft zijn vrouw jonkvrouwe A.E.J. Goll van Franckenstein achter op Vaart en Duin. Als ook zij in 1904 sterft komen beide landgoederen in eigendom van de enige zoon, G.J. van der Vliet. Hij voegt beide landgoederen nu samen tot één, de historische buitenplaats Vaart en Duin, en laat het buitenhuis van het oude Vaart en Duin amoveren. Het in 1880 gebouwde buitenhuis van Duinzigt wordt nu het hoofdgebouw van het nieuwe Vaart en Duin. In 1916 wordt, in opdracht van Van der Vliet, door de landschapsarchitect L.A. Springer een tuinaanleg ontworpen voor het terrein rondom het hoofdgebouw. Deze tuinaanleg resteert nog grotendeels.</p> <p>De objecten op de historische buitenplaats Vaart en Duin zijn door hun verscheidene bouwdata niet in een zelfde stijl gebouwd. Het aan de oostzijde van het terrein gelegen hoofdgebouw, in 1880 gebouwd naar ontwerp van de architect D.E.L. van den Arend, heeft invloeden van het eclecticisme. De uit 1861 daterende tuinmanswoning ligt aan de zuidzijde van het terrein, ten zuidwesten van het hoofdgebouw, en is gebouwd in neogotische trant. Het aan de oostzijde van de Korte Zijl weg buiten het terrein gelegen stalgebouw met koetsierswoning dateert van rond 1890. De koetsierswoning is vermoedelijk ouder (derde kwart 19de eeuw). De orangerie dateert uit 1836 en ligt evenals de tuinmanswoning in het zuidelijk deel van de buitenplaats, ten zuidwesten van het hoofdgebouw. De twee toegangshekken tot Vaart en Duin dateren vermoedelijk van rond 1916 en liggen aan de westzijde van de Korte Zijlweg. Het noordelijke toegangshek ligt schuin tegenover Korte Zijlweg 3 en het zuidelijke toegangshek ligt schuin tegenover het stalgebouw met koetsierswoning, Korte Zijlweg 1 7/1 9. De tuin- en parkaanleg van de historische buitenplaats Vaart en Duin met bijbehorende onderdelen is in verschillende perioden tot stand gekomen. De zuidzijde van het terrein herbergt nog resten van een in aanleg 18de-eeuwse landschappelijke parkaanleg. Aan de noordzijde van het terrein, rondom het hoofdgebouw, bevindt zich een tuin welke in 1916 naar ontwerp van L.A. Springer is aangelegd.</p>
Waardering	-
Motivering	<p>De historische buitenplaats Vaart en Duin, bestaande uit de zeven afzonderlijk te beschermen onderdelen: hoofdgebouw, tuinmanswoning, orangerie, stalgebouw met koetsierswoning, twee toegangshekken alsmede de parkaanleg met bijbehorende onderdelen, is van algemeen belang uit cultuurhistorisch en architectuurhistorisch oogpunt. De tot de buitenplaats behorende bebouwing en parkaanleg hebben onderling een grote ensemblewaarde en de buitenplaats zelf heeft in groter verband een ensemblewaarde als onderdeel van de aaneengesloten Overveense landgoederenreeks. Daarnaast is de buitenplaats door zijn ligging direct aan de weg, in de bocht van de Korte Zijlweg/Duinlustweg, een beeldbepalend onderdeel in het dorp Overveen.</p>
Bescherming	Rijksmonument

Adres	Korte Zijlweg 12, 14 en 17, Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	Complexnummer: 511090. Beschermd onderdelen zijn: 511091 (hoofdgebouw), 511092 (tuinmanswoning), 511093 (oranjerie), 511094 (toegangshek), 511095 (toegangshek), 511096 (tuin- en parkaanleg met bijbehorende onderdelen) en 511097 (stalgebouw met koetsierswoning) .
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	19
Toponiem	Wustelaan - Bloemendaalsestraatweg - Kennemerweg - Elswoutslaan - Boekenrodeweg - Vogelenzangseweg
Typering	Doorgaande weg(structuur)
Periode van Ontstaan	Late middeleeuwen
Beschrijving	In Kennemerland gebruikte men vanaf de middeleeuwen de strandwallen om te reizen,. Deze waren over het algemeen het best begaanbaar.
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)
Motivering	Wegen over de strandwallen en langs de binnenduinrand zijn kenmerkend voor Kennemerland. Deze doorgaande weg vormde een aftakking van de belangrijkste noord-zuid weg, de Hereweg- Kennemerstraatweg-Beverwijkstraatweg- Alkmaarderweg-Rijksstraatweg-Koningsweg. De ligging van de weg komt nog sterk overeen met die in de Middeleeuwen. In de loop der tijd is het uiterlijk van de weg echter veranderd. In de Middeleeuwen zal de weg niet meer dan een zand of graspad geweest zijn, terwijl deze weg in de loop van de 19 ^e eeuw is verhard.
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN348G
Bron	Haartsen e.a., 2000

Code	20
Toponiem	Driehuizerkerkweg - Duin- en Kruidbergerweg - Bergweg
Typering	Doorgaande weg(structuur)
Periode van Ontstaan	Vroege middeleeuwen
Beschrijving	In Kennemerland gebruikte men vanaf de Middeleeuwen de strandwallen om te reizen. Deze waren over het algemeen het best begaanbaar.
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)
Motivering	Wegen over de strandwallen en langs de binnenduinrand zijn kenmerkend voor Kennemerland. Deze doorgaande weg vormde een aftakking van de belangrijkste noord-zuid weg, de Hereweg-Kennemerstraatweg-Beverwijkstraatweg- Alkmaarderweg-Rijksstraatweg-Koningsweg. De ligging van de weg komt nog sterk overeen met die in de Middeleeuwen. In de loop der tijd is het uiterlijk van de weg echter veranderd. In de Middeleeuwen zal de weg niet meer dan een zand of graspad geweest zijn, terwijl deze weg in de loop van de 19 ^e eeuw is verhard.
Bescherming	-

Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN347G
Bron	Haartsen e.a., 2000

Code	21
Toponiem	Zandvaart Middenduin
Typering	Zandvaart
Periode van Ontstaan	Nieuwe tijd
Beschrijving	Aan de oostzijde van het duingebied van Zuid-Kennemerland is veel zand afgegraven. Het zand werd gebruikt voor de demping van grachten en de aanleg van nieuwe wijken in Haarlem en Amsterdam. Ook elders in de duinen is zand afgegraven, waarmee et een veel voorkomend fenomeen is. De vaarten werden gegraven om de afvoer van zand mogelijk te maken.
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)
Motivering	Niet alle zanderijvaarten zijn behouden gebleven. Door de nog herkenbare structuren van de zanderij is een ensemble bewaard gebleven.
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN297G
Bron	Haartsen e.a., 2000

Code	22
Toponiem	Zanderij Middenduin
Typering	Zandwinning
Periode van Ontstaan	Nieuwe tijd
Beschrijving	Aan de oostzijde van het duingebied van Zuid-Kennemerland is veel zand afgegraven. Het zand werd gebruikt voor de demping van grachten en de aanleg van nieuwe wijken in Haarlem en Amsterdam. Ook elders in de duinen is zand afgegraven, waarmee het een veel voorkomend fenomeen is. In dit gebied is veel zand afgegraven. De buitenplaatsen die rond Middenduin gelegen zijn, zijn vrijwel allemaal aangelegd in een voormalige zanderij. Veelal werd zelfs nog zand in de gronden behorende bij de buitenplaats afgegraven nadat het huis al gebouwd was.
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)
Motivering	Zanderijen komen veel voor in Kennemerland. Niet overal zijn de kenmerken ervan nog duidelijk te herkennen. Door de nog aanwezige zandvaart is een mooi ensemble bewaard gebleven.
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of	CHW: KEN296G

aardkundig gebied	
Bron	Haartsen e.a., 2000

Code	23
Toponiem	Tankgracht
Typering	Verdedigingswerk
Periode van Ontstaan	1940-45
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werd aan de westzijde van het Europese vasteland de Atlantikwall aangelegd. IJmuiden was hierin een extra bewapend en zelfstandig verdedigbaar gebied, een 'Festung'. Rond IJmuiden werden diverse verdedigingswerken aangelegd, waarvan de tankgracht er een is.
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)
Motivering	Tankgrachten zijn zeldzaam in Nederland. Door de vrij jonge geschiedenis worden deze overblijfselen echter (nog) niet erg hoog gewaardeerd.
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN259G
Bron	Haartsen e.a., 2000, Mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten)

Code	24
Toponiem	Tankwal IJmuiden
Typering	Verdedigingswerk
Periode van Ontstaan	1940-45
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werd aan de westzijde van het Europese vasteland de Atlantikwall aangelegd. IJmuiden was hierin een extra bewapend en zelfstandig verdedigbaar gebied, een 'Festung'. Rond IJmuiden werden diverse verdedigingswerken aangelegd, waarvan de tankwal er een is.
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)
Motivering	Tankwallen zijn zeldzaam in Nederland. Door de vrij jonge geschiedenis worden deze overblijfselen echter (nog) niet erg hoog gewaardeerd.
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW-kaart: KEN336G
Bron	Haartsen e.a., 2000

Code	25
------	----

Toponiem	Tankmuur
Typering	Verdedigingswerk
Periode van Ontstaan	1940-45
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werd aan de westzijde van het Europese vaste land de Atlantikwall aangelegd. Zandvoort was hierin extra bewapend, een 'Stützpunktgruppe'. Rond Zandvoort werden diverse verdedigingswerken aangelegd, waarvan de tankmuur er een is.
Waardering	-
Motivering	Tankmuren zijn zeldzaam in Nederland. Door de vrij jonge geschiedenis worden deze overblijfselen echter (nog) niet erg hoog gewaardeerd.
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten)

Code	26
Toponiem	Complex van bunkers
Typering	Verdedigingswerk
Periode van Ontstaan	1940-45
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werd aan de westzijde van het Europese vasteland de Atlantikwall aangelegd. IJmuiden was hierin een extra bewapend en zelfstandig verdedigbaar gebied, een 'Festung'. Groepen bunkers maakten onderdeel uit van dit verdedigingswerk.
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)
Motivering	Verspreid langs de Nederlandse kust zijn nog veel bunkers en complexen van bunkers te vinden.
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN258G
Bron	Haartsen e.a., 2000

Code	27
Toponiem	Complex van bunkers
Typering	Verdedigingswerk
Periode van Ontstaan	1940-45
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werd aan de westzijde van het Europese vasteland de Atlantikwall aangelegd. IJmuiden was hierin een extra bewapend en zelfstandig verdedigbaar gebied, een 'Festung'. Groepen bunkers maakten onderdeel uit van dit verdedigingswerk.
Waardering	-

Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten)

Code	28
Toponiem	Walzkörpersperre
Typering	Verdedigingswerk
Periode van Ontstaan	1940-45
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werd aan de westzijde van het Europese vasteland de Atlantikwall aangelegd. IJmuiden was hierin een extra bewapend en zelfstandig verdedigbaar gebied, een 'Festung'. Dit is één van de twee in Europa overgebleven sperres
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten)

Code	29
Toponiem	Complex van bunkers
Typering	Verdedigingswerk
Periode van Ontstaan	1940-45
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werd aan de westzijde van het Europese vasteland de Atlantikwall aangelegd. IJmuiden was hierin een extra bewapend en zelfstandig verdedigbaar gebied, een 'Festung'. Groepen bunkers maakten onderdeel uit van dit verdedigingswerk.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten)

Code	30
Toponiem	Meer en Berg
Typering	Tuin van het ziekenhuiscomplex
Periode van Ontstaan	19 ^e eeuw, begin 20 ^e eeuw
Beschrijving	Vanaf de tweede helft van de 19 ^e eeuw werden in de duinen in Nedelrand sanatoria en ziekenhuizen gebouwd. Met de mooie natuur en het gezonde klimaat aan de kust wilde men de geestelijke en lichamelijke gezondheid van de zieken verbeteren. Meer en Berg was een ziekenhuis voor geesteszieken, zoals het in die tijd werd genoemd.
Waardering	Hoge waarde (CHW-kaart)
Motivering	Het complex is een representatief voorbeeld van een laat 19 ^e -eeuws complex ten behoeve van de verpleging van geesteszieken. Het complex heeft een duidelijke stedenbouwkundige en architectonische samenhang.
Bescherming	-
Adres	Brederodelaan, Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN055B
Bron	Haartsen e.a., 2000

Code	31
Toponiem	Waterwincomplex "Waterleiding Zuid-Kennemerland"
Typering	Waterwincomplex
Periode van Ontstaan	1897-1898
Beschrijving	In de duinen bij Overveen gelegen waterwincomplex "Waterleiding Zuid-Kennemerland". Het complex dat in 1897-1898 werd gebouwd in opdracht van de Gemeente Waterleiding Haarlem, in verband met de ingebruikstelling van een eigen gemeentelijke waterwinplaats en een waterleidingnet. Voor de winning van het water werd een duingebied ten noorden van de rond 1925 geopende Zeeweg in gebruik genomen. Het te beschermen complex wordt aan de noordzijde begrensd door de Zeeweg, aan de zuidzijde door het aan de Brouwerskolk gelegen complex van Publieke Werken van de gemeente Bloemendaal, aan de zuidzijde door de Tetterodeweg en aan de westzijde door een uitgestrekt duingebied. Het complex werd rond 1935, 1950 en 1965 uitgebreid en gemoderniseerd. De belangrijkste laat 19 ^e -eeuwse onderdelen en de onderdelen van rond 1935 vallen onder de complexbescherming. Het meest markante object is de watertoren, gesitueerd op een duintop ten zuiden van het min of meer driehoekige complex. Ten westen van deze duintop staan op een relatief vlak terrein de overige objecten. Min of meer in de as van de voormalige hoofdingang aan de Tetterodeweg staat het machinegebouw, waarvan de aangrenzende kolenbunker via een (verdwenen) aftakking van de spoorlijn Overveen-Zandvoort werd voorzien van kolen ten behoeve van de stoommachines. Rechts van deze ingang staat de voormalige directeurswoning. Links van de ingang stond het door J. Schotel ontworpen ontijzeringsgebouw (1897-1898) dat deel uitmaakte van de bebouwing in de stijl van de neorenaissance. Dit ontijzeringsgebouw maakte rond 1968 plaats voor de huidige bebouwing, nadat de functie van ontijzering en voorfiltering reeds in 1936 was overgenomen door het toen in gebruik genomen voorfiltergebouw. Een centraal onderdeel is een groot rond filtergebouw, een in oorsprong open bassin rond een gesloten kern die respectievelijk

	functioneerden als nafilteer en reinwaterkelder. Het ronde filtergebouw werd in 1948 overdekt. Ten zuiden van dit filtergebouw staat het eerder genoemde filtergebouw uit 1936 met reinwaterkelder 11. Ten westen van deze reinwaterkelder staat bij de westelijke toegang tot het terrein de enkele dienstwoning; bij de noordelijke ingang aan de Zeeweg staat de dubbele dienstwoning.
Waardering	-
Motivering	Het waterwincomplex "Waterleiding Zuid-Kennemerland", met de zeven afzonderlijk te beschermen onderdelen: watertoren, directeurswoning, machinegebouw, enkele dienstwoning, dubbele dienstwoning, rond nafilteergebouw met reinwaterkelder I, voorfiltergebouw met reinwaterkelder 11, is van algemeen belang uit cultuurhistorisch en architectuurhistorisch oogpunt als grotendeels gaaf bewaard gebleven voorbeeld van een laat 19de-eeuws waterleidingbedrijf met toevoe in en uit de eerste helft van de 20ste eeuw.
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Tetterodeweg 23, 25, 27, 31 en Zeeweg 15 Overveen
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	RACM Complexnummer: 511098. Beschermd onderdelen van het complex zijn: 511099 (watertoren), 511100 (directeurswoning), 511101 (machinegebouw), 511102 (dienstwoning), 511103 (voorfiltergebouw met reinwaterkelder 11), 511104 (rond nafilteergebouw met reinwaterkelder 1), 511105 (dubbele dienstwoning). NB. De rond 1950 gerealiseerde reinwaterkelder 111, gelegen ten zuiden van de Tetterodeweg, valt buiten de bescherming. Het waterwincomplex ressorteert thans onder de regionale Waterleiding Zuid Kennemerland.
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	32
Toponiem	Middenduyn (huis)
Typering	Woning
Periode van Ontstaan	18 ^e eeuw
Beschrijving	Lage woning met mansardedak. Vroeger een boerenwoning met stalling. Deze woning was onderdeel van de ontginning Middenduyn die in 1795 ter hand genomen werd. Er werden schapen gehouden en de wolopbrengst werd gebruikt in de Leidse weverijen. De roggeteelt leverde echter niet veel op, omdat konijnen de oogst verorberden.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Zeeweg 27, 2051 EB Overveen
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	RACM: 9735
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	33
Toponiem	Schapenduinen
Typering	Landhuis met toegangspartij
Periode van Ontstaan	1930-32

<p>Beschrijving</p>	<p>Naar ontwerp van W. Hamdorff gebouwd landhuis 'Schapenduinen' met bijbehorende toegangspartij in een verstrakte, latere, vorm van de romantisch expressionistische bouwstijl die kenmerkend is voor het werk van de architect gedurende de jaren' 920-1930. Opdrachtgever van dit omvangrijke landhuis was Jacob Bierens de Haan. De bouw had plaats in de jaren 1930-1932. Het landhuis staat omringd door een gazon in een bosrijk terrein waarvan de hoofdtoegang ligt aan de Brederodelaan en een dienstingang aan de Schultzlaan. Het landhuis is na verkoop door de familie van de opdrachtgever tussen 1 960 en 1992 onder meer in gebruik geweest als jongensinternaat en tehuis voor geestelijk gehandicapte kinderen. Sinds 1992 is het landhuis weer particulier bewoond. Rond 1963 verdween bij een verbouwing een zware rechthoekige schoorsteen in de noklijn van de zuidelijke vleugel. Op vrij, doch in hoofdvorm op L-vormig grondplan gebouwd landhuis in noord-zuidelijke hoofd richting met aangebouwde dienstvleugel op het noorden. Het ten dele onderkelderde landhuis bestaat overwegend uit twee bouwlagen met kapverdieping. De kapverdieping bevindt zich in een uit zadel- en schilddaken samengestelde kap met gevarieerde kapvoet- en nokhoogte. De bedekking is uitgevoerd in een rode leipan. De nokken worden op twee punten (was drie) door zware rechthoekige schoorstenen doorbroken. In de diverse dakschilden bevinden zich dakkapellen, waarvan de meerdelige kapellen door glooiende killen worden afgesloten en de individuele kapellen door halve schilddaken. Naast deze kapvorm kenmerkt het landhuis zich door de toepassing van diverse in- en uitspringende - en soms diagonaal op de hoofdrichting geplaatste bouwvolumes met puntgevels. De westzijde van het landhuis bevat de in portiek geplaatste hoofdingang. Aan deze zijde liggen op de parterre vooral de circulatieruimten en een aantal dienstvertrekken. De dienstvleugel aan de noordzijde bevat onder meer een garage en een voormalige chauffeurswoning. De onder zadeldak geplaatste chauffeurswoning bestaat uit parterre en kapverdieping en heeft een eigen toegangsdeur aan de noordzijde. De zuid - en in mindere mate ook de oostzijde van het landhuis bevatten op de parterre vooral woonvertrekken. De hoofdingang geeft via een evenwijdig aan de westelijke muur lopende gang toegang tot de hal met trappenhuis. Hal en trappenhuis worden samen met de direct hieraan grenzende vertrekken afgesloten door een hoger opgaand schilddak waarvan de noklijn geheel in beslag wordt genomen door de grootste van de eerder genoemde rechthoekige schoorstenen. Haaks op dit schilddak staat een zadeldak ter afdekking van de brede puntgevel die hal en trappenhuis aan de westzijde begrenst. Het muurwerk is opgetrokken uit rode diepgevoegde baksteen op donkerder trasraam. Ook de lekdorpels en lateien zijn uitgevoerd in dit rode metselwerk. De parterre heeft boven de vensters ontlastingsbogen met metselmozaïk in de spaarvelden. De grote verticale vensters van ha! en trappenhuis hebben gebosseerd muurwerk in de omlijsting. Op een beperkt aantal punten, zoals in de zware ontlastingsboog boven de portiek, bij de grote verticale vensters van het trappenhuis en aan de bovenzijde van sommige pijlers, is gebruik gemaakt van zware blokken natuursteen. De in 1942 geplaatste sluitsteen in de ontlastingsboog boven de portiek bevat de naam Schapenduinen en een gesculptureerde voorstelling van bomen, schaapskooi, schapen en herder (beeldhouwster Nel Bakema). De vensters hebben verscheidene kozijnvormen, zowel met individueel draalraam als met twee of meer draairamen gekoppeld. In de langsgevels zijn de vensters van de verdieping steeds direct onder de overkragende gootlijst geplaatst. Gemeenschappelijk in de venstervorm is het aan twee zijden buiten de verticale stijlen uitspringen van onder- en bovendorpel. In het materiaalgebruik is een gemeenschappelijk kenmerk het toepassen van (geel geschilderd) hout voor de kozijnen en (wit geschilderd) staal voor de meerruits draairamen. Op de parterre bevindt zich een aantal grote vensters waar onderramen en bovenlichten worden gescheiden door een brede, buiten de verticale delen van het kozijn uitspringende latei. Op de parterre zijn de (onder)ramen veelal voorzien van luiken. Hal en</p>
---------------------	---

	<p>trappenhuis worden op de parterre verlicht door drie gekoppelde verticale vensters. Na de overgang via een zware natuurstenen latei wordt deze verlichtingsfunctie vervuld door twee gekoppelde verticale vensters. De ramen in de vensterpartij van hal en trappenhuis hebben geel glas-in-lood. Hal en trappenhuis hebben in het muurwerk ten noorden van de grote vensterpartij nog een driezijdig stalen venster met oriel-achtig karakter. Aan weerszijden van de hoofdingang bevinden zich rechthoekige vensters waarvan de onderramen half rond zijn uitgebouwd. Deze uitgebouwde partijen rusten op natuurstenen consoles. De hoofdtoegangsdeur bestaat uit een getoogde paneeldeur, de garage heeft twee half getoogde schuifdeuren. De woonvertrekken aan de oost- en zuidzijde hebben een op de tuin gericht karakter wat onder meer tot uiting komt in het door de kapvoet overdekte terras in de zuidoosthoek, het boven de erker gelegen dakterras met loggia aan de oostzijde en de dubbele terrasdeuren aan de zuidzijde.</p> <p>Het interieur is grotendeels gaaf bewaard gebleven en bevat tal van vaste betimmeringen. Opmerkelijk zijn de gekleurde kozijntegels, de in gekleurde tegels uitgevoerde schouw van de salon en de geheel gaaf bewaard gebleven keukeninrichting. De aan de Brederodelaan gelegen hoofdtoegang tot het terrein bestaat uit een houten hekwerk dat wordt ingeleid door twee gebogen lage muren in rode baksteen. In elk van dit uit twee gebogen muren bestaande muurwerk zijn blokken natuursteen opgenomen met in het noordelijke blok het woord "Schapen" en in het zuidelijke blok het woord "Duinen".</p>
Waardering	-
Motivering	Het landhuis Schapenduinen met bijbehorende toegangspartij is van algemeen belang uit cultuur- en architectuurhistorisch oogpunt als goed en gaaf bewaard voorbeeld van een groot landhuis in romantisch expressionistische stijl uit het Interbellum. Het landhuis is voorts van belang als onderdeel uit het oeuvre van de architect W. Hamdorff.
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Brederodelaan 135, Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	Het park hoort niet onder de bescherming van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, maar is wel belangrijk als context voor het landhuis.
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	34
Toponiem	Boerderij
Typering	Boerderij
Periode van Ontstaan	18 ^e eeuw
Beschrijving	Laag gebouw met topgevels, kleine roeden ramen met luiken.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Bergweg 3, Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	RACM: 9647
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	35
Toponiem	Diensthuisje aan Vinkenbaan
Typering	Huisje
Periode van Ontstaan	19 ^e eeuw
Beschrijving	Huisje met topgevel aan de achterzijde van de Vinkenbaan. Achterzijde werd helaas deels verbouwd. Eerste steen "de terp Boudt 1831". <i>(bij het huisje heeft een vinkenbaan gelegen, die mogelijk nu nog te herkennen is).</i>
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Bergweg 20, Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	RACM: 9648
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	36
Toponiem	Dienstwoning in de duinen
Typering	Dienstwoning
Periode van Ontstaan	18 ^e eeuw
Beschrijving	Witgepleisterde woning met topgevel en met riet gedekt. Terzijde staat een bakhuisje.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Bergweg 30, Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	RACM: 9649
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	37
Toponiem	Dienstwoningen Elswoutslaan
Typering	Dienstwoningen
Periode van Ontstaan	18 ^e eeuw
Beschrijving	Lage dienstwoningen met oude roedenvensters
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Elswoutslaan 5, Bloemendaal
Nummer CHW-	RACM: 9685

kaart, RACM of aardkundig gebied	
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	38
Toponiem	Caprera 2
Typering	Bouwfragmenten, grens- of stoeppalen
Periode van Ontstaan	-
Beschrijving	Bouwfragmenten, grens- of stoeppalen
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Brederodelaan 145, Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	RACM: 9674
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	39
Toponiem	Grenspaal
Typering	Grenspaal
Periode van Ontstaan	-
Beschrijving	Grenspaal 'B.G.' (Brouwersgilde)
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Brouwerskolkweg bij 5, Overveen
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	RACM: 9675
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Code	40
Toponiem	Grenspaal
Typering	Grenspaal
Periode van Ontstaan	1851
Beschrijving	-
Waardering	Hoge waarde (CHW-kaart)
Motivering	-

Bescherming	Provinciaal monument
Adres	Brederoodseberg ongenummerd, Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN048B
Bron	Haartsen, e.a., 2000

Code	41
Toponiem	Grenspaal
Typering	Grenspaal
Periode van Ontstaan	1851
Beschrijving	-
Waardering	Hoge waarde (CHW-kaart)
Motivering	-
Bescherming	Provinciaal monument
Adres	Midden Herenduin ongenummerd
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN051B
Bron	Haartsen e.a., 2000

Code	42
Toponiem	Boerderij Duin & Kruidberg
Typering	Boerderij
Periode van Ontstaan	-
Beschrijving	Boerderij met rechte kroonlijst en met pannen gedekt dak. De boerderij is gebouwd in 1896.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Duin en Kruidbergerweg 89-91, Velsen
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	RACM: 37098
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, dhr. J. Morren

Code	43
Toponiem	Duin en berg
Typering	Sporen van bewoning
Periode van Ontstaan	Nieuwe tijd

Beschrijving	Volgens de kaart uit 1729 van J. v.d. Aar en Rolle heeft hier het oude huis Duin en Berg gestaan. Verwacht wordt dat er nog sporen van deze buitenplaats in de ondergrond aanwezig zullen zijn.
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN338A RACM: 25A A13 (13909)
Bron	ARCHIS 2, Haartsen e.a., 2000

Code	44
Toponiem	Kruidberg
Typering	Sporen van bewoning
Periode van Ontstaan	Nieuwe tijd, 17 ^e eeuw
Beschrijving	De huidige boerderij is 19 ^e -eeuws. In het woongedeelte zijn resten van het oude jachthuis bewaard gebleven. Op dit terrein bevinden zich resten van een buitenplaats in de ondergrond, funderingen van het oude Kruidberg. Deze leveren een bijdrage aan de bewoningsgeschiedenis van het gebied.
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	Duin & Kruidbergerweg 43, Velsen
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN336A RACM: 25A A12 (13908)
Bron	ARCHIS2, Haartsen e.a., 2000, dhr. J. Morren

Code	45
Toponiem	Duin- en Kruidberg, Kennemergaarde
Typering	Buitenplaats/landgoed
Periode van Ontstaan	17 ^e eeuw, rond 1890 huidige landgoed
Beschrijving	Het landgoed Duin en Kruidberg is rond 1890 gesticht door de samenvoeging van de bestaande buitenplaatsen Duin en Berg en De Kruidberg. Het huidige terrein van het landgoed omvat ongeveer het voormalige gebied van Duin en Berg. De belangrijkste bebouwing van Duin en Kruidberg is tussen 1895 en 1910 tot stand gekomen in opdracht van de toenmalige eigenaar Jacob Theodoor Cremer (1847-1923), president van de Nederlandsche Handel Maatschappij. Als zomerverblijf had hij de oude landgoederen Duin en Berg en De Kruidberg aangekocht. In eerste instantie liet Cremer de uit de jaren veertig van de 19 ^e eeuw daterende villa Duin en Berg vergroten, maar in 1906 kreeg architect J.J. van Nieukerken (1854-1913) opdracht een groot nieuw landhuis te ontwerpen zodat de getrouwde kinderen van het echtpaar Cremer met hun gezin tegelijk te gast konden zijn. Na

	<p>de oplevering in 1909 werd de oude villa Duin en Berg gesloopt om plaats te maken voor een door L.A. Springer ontworpen tuin in gemengde stijl. Van het parkbos resteren nog brede lanen, namen van paden, beplanting (rododendron, sering, kastanje-, eiken- en beukenlanen).</p> <p>Het complex landgoed Duin en Kruidberg bestaat uit de volgende onderdelen: het hoofdgebouw (1907-1909), de in hoofdlijnen herkenbaar gebleven parkaanleg (1908-1912) van L.A. Springer, een voormalig stalgebouw annex koetshuis (1899) met aangebouwd machinegebouw (1908), een voormalige tuinmanswoning (1895), een door J. Kuit ontworpen voormalige portierswoning (1903), een voormalige chauffeurswoning (1910) ontworpen door G. Meppeling, twee ijzeren hekken uit omstreeks 1912, drie paar zandstenen hekpijlers die vermoedelijk uit dezelfde tijd dateren, en een decoratieve tuinbank uit circa 1922. Tevens zijn er in het huidige landgoed een aantal onderdelen opgenomen die van eerdere datum zijn. Dit zijn een moestuin met twee bijbehorende tuinmuren en een ijskelder uit 1945.</p> <p>Het aan de oostkant van een duinrug gesitueerde complex landgoed Duin en Kruidberg bevat 14 afzonderlijk te beschermen onderdelen: het aan de westzijde van de Duin en Kruidbergerweg gelegen voormalige stalgebouw annex koetshuis, circa 100 meter ten westen hiervan het hoofdgebouw met de ingang aan de noordzijde, ten zuiden van het hoofdgebouw de parkaanleg van Springer met in de as van de oorspronkelijke oprijlaan de tuinbank, ten zuiden hiervan de moestuin met bijbehorende tuinmuren, aan de oostzijde van de Duin en Kruidbergerweg en circa 250 meter zuidelijk van het stalgebouw een voormalige portierswoning, circa 100 meter zuidelijker aan de westzijde van diezelfde weg een voormalige tuinmanswoning, ruim 200 meter zuidwestelijker aan dezelfde kant van de Duin en Kruidbergerweg een voormalige chauffeurswoning, in de genoemde duinrug een ijskelder, ter weerszijden van de Duin en Kruidbergerweg twee smeedijzeren spijlenhekken en twee paar hekpijlers, en in de zuidwesthoek een derde paar hekpijlers die de toegang markeren van het oorspronkelijk bij Duin en Kruidberg horende duingebied. Het stalgebouw en de dienstwoningen zijn opgetrokken in orangerode verblendsteen en hebben een hoogte van één bouwlaag onder een samengesteld dak gedekt met pannen (de portierswoning heeft als uitzondering een leien dak, de tuinmanswoning een zadeldak). Het in rode baksteen opgetrokken hoofdgebouw bestaat uit een souterrain, een parterre en één à twee verdiepingen onder een samengesteld dak gedekt met leien. Bij het hoofd- en het stalgebouw is natuursteen toegepast als ornament en voor constructieve onderdelen zoals dorpels en lateien.</p>
Waardering	Van waarde (CHW-kaart)
Motivering	Buitenplaatsen zijn kenmerkend voor de binnenduinrand van Zuid-Kennemerland. Het complex landgoed Duin en Kruidberg, bestaande uit een hoofdgebouw, drie dienstwoningen, een stalgebouw annex koetshuis, een moestuin, een ijskelder, een parkaanleg, een tuinbank, twee hekken en drie paar hekpijlers, is van algemeen belang wegens architectuurhistorische en cultuurhistorische waarde als grotendeels gaaf bewaard voorbeeld van een historisch gegroeid landgoed waarop een in neo-Hollandse renaissancestijl opgetrokken landhuis uit het eerste kwart van de 20 ^e eeuw en een tuinaanleg van L.A. Springer uit dezelfde periode. Het landhuis is tevens van belang als hoogtepunt uit het oeuvre van architect J.J., M.A. en J. van Nieukerken.
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Duin en Kruidbergerweg 47, 52, 60, 70, 74 te Santpoort
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	CHW: KEN260G RACM complexnummer: 520692. Beschermde onderdelen van het complex zijn: 520693 (hoofdgebouw), 520694 (moestuin), 520695 (ijskelder), 520696 (tuinbank), 520697 (hekpijlers), 520698 (hek), 520699 (hek), 520700 (parkaanleg), 520701 (portierswoning),

	520702 (hekipijlers), 520703 (stalgebouw), 520704 (hekipijlers), 520705 (tuinmanswoning), 520706 (chauffeurswoning)
Bron	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumentenzorg, mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten), Haartsen e.a., 2000

Code	46
Toponiem	Voerakkers bij Duin en Kruidberg (4 keer op de kaart)
Typering	Agrarisch element
Periode van Ontstaan	-
Beschrijving	Op de voerakkers werd het vee gevoerd
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	-
Aanbevelingen	Over de voerakkers is in dit verband weinig bekend. Een nader onderzoek kan worden uitgevoerd.

Code	47
Toponiem	Jagtlust
Typering	Voormalige buitenplaats, voormalig Hoog Sigtenburg, vermoedelijk blekereijen. Openluchttheater van Ziekenhuis Meer en Berg
Periode van Ontstaan	-
Beschrijving	Onderdelen van de structuur bestaan nog. Dit is de locatie van de eertijds beroemde 'Blauwe trappen' naar het uitzichtpunt op de binnenduinrand. Belangrijke resten van de structuur zijn de zichtas op de ruïne van Brederode en een deel van de Velserenderlaan (net buiten het Nationaal Park gelegen)
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten)

Code	48
Toponiem	Midden Herenduin

Typering	Voormalig landgoed, geen landhuis
Periode van Ontstaan	-
Beschrijving	Midden-Herenduin is een voormalig landgoed. Taxusbomen en enkele fijnsparren zijn de restanten van de menselijke invloed in die tijd. Een waterput en linden resteren nog op de plaats van de vroegere jachttopzienerswoning van Midden-Herenduin.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten)

Code	49
Toponiem	Restanten van agrarisch gebruik in Midden-Herenduin
Typering	Stuwwallen, vlakke terreindelen en ploegsporen bij opengestoven delen
Periode van Ontstaan	17 ^e tot 19 ^e eeuw
Beschrijving	-
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten)

Code	50
Toponiem	Voerakkers bij Midden Herenduin
Typering	Agrarisch element
Periode van Ontstaan	-
Beschrijving	Op de voerakkers werd het vee gevoerd.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. van der Vegte (Natuurmonumenten)

Aanbevelingen	Over de voerakkers is in dit verband weinig bekend. Een nader onderzoek kan worden uitgevoerd.
---------------	--

Code	51
Toponiem	Voormalig jachthuis
Typering	Jachthuis
Periode van Ontstaan	Ca. 1860
Beschrijving	<p>Voormalig jachthuis gebouwd door W. Borski. Hierna is de functie veranderd in theeschenkerij en woonhuis. Gebouwd in de rustieke stijl, waarbij met gebruik van halve boomstammetjes een natuurlijk effect wordt verkregen. De verbouwingen en nieuw vensters zijn voor bescherming ondergeschikt belang.</p> <p>Op een rechthoekige plattegrond met aanbouwen, in hout opgetrokken, tweelaags bouwwerk onder een, met gesmoorde pannen gedekt, overkragend zadeldak. De hoekblokken aan de voorzijde zijn overhoeks met halve stammetjes bekleed op de verdieping in een hoek van 45 graden en op de begane grond verticaal geplaatst. De overige wanden zijn gepotdekseld. De aanbouwen bevinden zich aan de achter- en rechterzijgevel. De vensters hebben een kleine roedenverdeling, maar zijn gewijzigd.</p> <p>De voorgevel is tussen de met stammetjes beklede hoekblokken teruggezet en heeft op de verdieping een inpandig balkon met twee paar openslaande deuren onder een gepotdekselde topgevel met daarin een rond draaivenster. De hoekblokken hebben elk op de verdieping een klein ruitvormig venster.</p> <p>De rechter zijgevel heeft de aanbouw aangekapt onder een lessenaardak. Ook de achtergevel heeft (nieuwe) aanbouwen. In de topgevel zijn een liggend venster en een rond venster als in de voorgevel geplaatst.</p> <p>De linker zijgevel heeft rechts het met stammetjes beklede hoekblok en links daarvan gepotdekselde wanden met vensteropeningen uit diverse periodes.</p>
Waardering	-
Motivering	Het voormalige jachthuis uit ca. 1860 is van belang als landschappelijk element binnen het voormalige landgoed van de plaatselijk bekende familie Borski. Het jachthuis is architectuurhistorisch van belang vanwege de nog weinig voorkomende rustieke stijl met de halve onbewerkte stammetjes. Het typologisch zeldzame jachthuis is gaaf in hoofdvorm, maar op onderdelen en detaillering aangepast.
Bescherming	Gemeentelijk monument (Bloemendaal)
Adres	Brouwerskolkweg 5, Overveen
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Bureau Mattie en De Moor

Code	52
Toponiem	Dienstwoning van het landgoed Elswout
Typering	Dienstwoning
Periode van Ontstaan	1875-1880
Beschrijving	Kleine vrijgelegen woning op een rechthoekig grondplan opgetrokken over één bouwlaag

	<p>onder een overkragend zadeldak op consoles en steunen. De luiken met zandlopermotieven en de kap met decoratief gezaagde windveren en een externe spantconstructie zijn de rustieke elementen, terwijl de wit gepleisterde gevels met crèmekleurige plint en hoeklisenen meer classicistisch van aard zijn. De vensters op de begane grond zijn omlijst en voorzien van sierwerk. Het zolderraam en de entree zijn rondboogvormig.</p>
Waardering	-
Motivering	<p>De dienstwoning is architectuurhistorisch van belang vanwege de combinatie van rustieke en neoclassicistische elementen, de een verwijzend naar het hoofdgebouw en de ander naar de omringende natuur. Het huis is gaaf in hoofdvorm en op onderdelen. De dienstwoning heeft ensemblewaarde als onderdeel van het landgoed Elswout. Vanwege de bovengenoemde redenen heeft het pand tevens zeldzaamheidswaarde.</p>
Bescherming	Gemeentelijke monument (Bloemendaal)
Adres	Duinvlietspad 4, Overveen
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Bureau Mattie & De Moor

Code	53
Toponiem	Miniatuurvillapark
Typering	Villapark
Periode van Ontstaan	1922
Beschrijving	<p>Miniatuurvillapark complex bestaande uit vijf villas, in 1922 op een rechthoekig perceel ontworpen door Jan Rebel, in de stijl van de Amsterdamse School, als een samenhangend conceptueel geheel. Opdrachtgever en projectontwikkelaar was de woningbouwvereniging Duinwijk. Nummer 5 vertoont invloeden van de Scandinavische volkse bouwkunst. Oorspronkelijk bestond de erfafscheiding uit een mee-ontworpen hekwerk. De hoge hegaanplant verstoort de onderlinge samenhang.</p> <p>De eerste en de vijfde villa zijn opgebouwd uit dezelfde componenten, hetgeen ook geldt voor de tweede en de vierde, waardoor binnen het afwisselend geheel een bepaald ritme is te ontdekken. Daarnaast is een aantal elementen gelijkmatig verstrooid over alle villas, zoals de gebruikte baksteen, het Vlaams metselverband, kantsteens metselwerk, ruitvormige roedenverdeling, gerabatte delen en de vensters. Ook de hoofdvolumes, een min of meer rechthoekige plattegrond met eenlaags aanbouwen (erkers met balkons of "zitjes"), is een rode draad in het villaparkje. De villas bevinden zich in de bocht van de Duinwijcksweg met afwisselend de korte en de lange gevel naar de weg. Achter de villas begint de duinstrook. Vrijwel alle vijf de villas, met uitzondering van nummer 1, zijn op onderdelen aangepast, maar de oorspronkelijke detaillering is nergens helemaal verdwenen. Daarnaast zijn de aanbouwen vrijwel nergens origineel, maar wel in stijl.</p>
Waardering	-
Motivering	<p>Het villapark aan de Duinwijcksweg heeft ensemblewaarde vanwege de duidelijk zichtbare samenhang in plattegrond en detaillering van de, door de bekende villabouwer Jan Rebel ontworpen, woonhuizen. Binnen het oeuvre van Rebel nemen deze villas dan ook een belangrijke plaats in. Het villapark is een zeldzaam voorbeeld van kleinschalige projectontwikkeling, waarbij de afzonderlijke onderdelen van hoge kwaliteit zijn. De afzonderlijke villas zijn van architectuurhistorisch belang vanwege de kracht van het ontwerp</p>

	en de bijzondere detaillering. De villas zijn gaaf in hoofdvorm en deels gaaf op onderdelen.
Bescherming	Gemeentelijk monument (Bloemendaal)
Adres	Duinwijckweg 1, 3, 5, 7, 9 Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Bureau Mattie & De Moor

Code	54
Toponiem	Uitkijkpost 't Kopje
Typering	Uitkijkpost
Periode van Ontstaan	1943
Beschrijving	Op een oudere onderbouw gepositioneerde uitkijkpost door de Duitse Luftwaffe gebouwd in 1943. Oorspronkelijk een Flagruko (Flugabwehrgruppenkommando), onderdeel van de Atlantikwall. Geheel in gewapend beton uitgevoerd in een expressieve utilitaire bouwwijze. Met name de opmerkelijke externe, dubbele trap draagt bij aan het expressieve karakter. De huidige bijgebouwen maken een deel uit van het ontwerp en zijn van ondergeschikt belang. De uitkijkpost is gebouwd op de plaats van het Koolhovenmonument, dat in 1940 door de Duitse bezetter is afgebroken. In 1946 heeft de uitkijktoren een publieke functie gekregen.
Waardering	-
Motivering	De uitkijkpost Het Kopje is van architectuurhistorisch en bouwtechnisch belang als expressionistisch in beton vormgegeven utilitair bouwwerk. De uitkijkpost is historisch van belang vanwege de wrange betekenis van de jaren van de Tweede Wereldoorlog.
Bescherming	Gemeentelijk monument (Bloemendaal)
Adres	Hoge Duin en Daalseweg 5, Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Bureau Mattie & De Moor

Code	55
Toponiem	Landhuis Rachel Stein
Typering	Landhuis
Periode van Ontstaan	1916
Beschrijving	Door de lokale aannemer/architect S.P. Reinierse in 1916 ontworpen landhuis met uitzicht op de zee en de duinen, in de stijl van het traditionalisme met neoclassicistische kenmerken. Het gebruik van de kale baksteen is een kenmerk van traditionalisme en als zodanig onderdeel van het ontwerp. De witte sauslaag is daardoor als een inbreuk op het oorspronkelijke, karakteristieke ontwerp te beschouwen. De plattegrond volgt het Engelse type met de grote centrale 'hall', de woonvertrekken daaromheen en een aparte vleugel voor het personeel. Het landhuis is hooggelegen in een ruime parkaanleg, die vloeiend overgaat in de duinvegetatie. Tegenwoordig is het landhuis opgesplitst in appartementen, na in gebruik te zijn geweest als

	kinderhuis.
Waardering	-
Motivering	Het landhuis Rachel Stein is van belang als voorbeeld van het verwerken van Duitse en Engelse invloeden in de Nederlandse villaparken in de eerste decennia van de twintigste eeuw. Het landhuis heeft landschappelijke waarde vanwege de beeldbepalende ligging in het duinlandschap. Ten slotte is het landhuis, grotendeels gaaf in hoofdvorm en in onderdelen, van belang binnen het oeuvre van de lokale aannemer/architect S.P. Reinierse
Bescherming	Gemeentelijk monument (Bloemendaal)
Adres	Hoge Duin en Daalseweg 53, Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Bureau Mattie & De Moor

Code	56
Toponiem	Hospesbrug
Typering	Brug
Periode van Ontstaan	1932
Beschrijving	Landschappelijk element binnen een parkachtige omgeving, als onderdeel van meeromvattende infrastructurele werken rond de Brouwerskolkweg en omstreken. De eerste brug stamt uit 1919, maar is waarschijnlijk eind jaren twintig en niet later dan 1932 vervangen door het huidige exemplaar. De brug is gebouwd in de stijl van de Amsterdamse School, waarbij de natuurlijke loop van de Brouwersvaart in het ontwerp is geïncorporeerd. De landschappelijke omgeving heeft een gecultiveerde tegenhanger in de geïntegreerde bloembakken. De brug staat in relatie tot de andere werken langs de Brouwersvaart.
Waardering	-
Motivering	De Hospesbrug is stedenbouwkundig van belang vanwege de situering op de kruising van de doorgaande weg met de landschappelijk vormgegeven waterloop. De ongelijksoortige kruising komt tot uitdrukking in de mengvorm van baksteen en de natuurlijke begroeiing in de plantenbakken. De Hospesbrug is architectonisch van belang vanwege het expressieve ontwerp, waarbij met name het bijzondere sierverband in het oog springt. De uitdrukkingvorm van de brug keert terug in de kademuren en het plantsoenmeubilair, dat een zachte overgang vormt naar de landschappelijke aanleg van het achterliggende park.
Bescherming	Gemeentelijke monument (Bloemendaal)
Adres	Korte Zijlweg/Brouwersvaart, Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Bureau Mattie & De Moor

Code	57
Toponiem	Eerebegraafplaats Overveen
Typering	Begraafplaats
Periode van	Ca. 1946

Ontstaan	
Beschrijving	<p>Erebegraafplaats voor de gefusilleerde verzetsstrijders uit de Tweede Wereldoorlog. De beheerderswoning en de plaats waar toespraken gehouden kunnen worden behoren tot het ensemble.</p> <p>Op een rechthoekig afgevlakt plateau van circa 20 bij 100 meter ommuurde begraafplaats met klokkenstoel, vlaggenmast en poort. Binnen de begraafplaats is het grafveld als een verdiepte rechthoek van 18 bij 74 meter uitgespaard, de graven in een geometrisch orthogonale schikking. De gedenktekens zijn een muur met een tekst van H.M. van Randwijk en een bronzen urn van de beeldhouwer L.O. Wenckebach, met daarin de as van de gecremeerden. De beplanting is laag gehouden en vormt een contrast met het natuursteen dat gebruikt is in de gevels en als bestrating.</p> <p>(de begraafplaats is ontworpen door G.H.M. Holt en A. Komter)</p>
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	Gemeentelijk monument (Bloemendaal)
Adres	Zeeweg, Overveen
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Bureau Mattie & De Moor

Code	58
Toponiem	Zuiderduin, het huisje in de Woestijn
Typering	Duinontginning
Periode van Ontstaan	1870
Beschrijving	<p>De familie Zuiderduin ontgon illegaal een deel van de duinen ten westen van de Hazenberg. De grondeigenaar van het gebied, die op Elswout woonde, ontdekte de ontginning pas 10 jaar later. Na 20 jaar werd de ontginning opgegeven. Nu resteert nog slechts een vallei en het verhaal als herinnering aan Zuiderduin. Niet duidelijk is of nog resten in de grond bewaard zijn gebleven.</p>
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Alcedo Communicatie, 2002

Code	59
Toponiem	Zeeweg
Typering	Weg
Periode van Ontstaan	1919-1921

Beschrijving	Ideeën over de aanleg van de Zeeweg stammen als uit het eerste decennium van de 20 ^e eeuw. In het tweede decennium werd de landschapsarchitect Springer uitgenodigd een ontwerp voor de weg te maken. Deze werd vervolgens tussen 1919 en 1921 uitgevoerd.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	-
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Ons Bloemendaal, 1991, p. 5-10
Aanbevelingen	

Code	60
Toponiem	Walzkörpersperre
Typering	Verdedigingswerk
Periode van Ontstaan	1940-1945
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werd aan de westzijde van het Europese vasteland de Atlantikwall aangelegd. Zandvoort was hierin een extra verdedigd gebied, een "Stützpunktgruppe". De Walzkörpersperre is waarschijnlijk één van de twee in Europa overgebleven sperres. De andere ligt bij IJmuiden.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	Rijksmonument
Adres	Duingebied PWN
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	RACM: 517482
Bron	Mevr. J. Patijn

Code	61
Toponiem	Fusilladeplaats 1
Typering	-
Periode van Ontstaan	1940-1945
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werden in de duinen verzetsmensen gefusilleerd en begraven. Sommige van hen werden elders gefusilleerd en in de duinen begraven. Na de Tweede Wereldoorlog werden 422 mensen gevonden, die voor het merendeel vervolgens op de Eerebegraafplaats in Overveen werden herbegraven. Deze mensen werden verspreid over vijf plaatsen teruggevonden. Op de plaats waar de lichamen werden gevonden werden gedenkstenen geplaatst. Op deze plaats zijn 92 lichamen gevonden.
Waardering	-
Motivering	-

Bescherming	-
Adres	Duingebied Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. Patijn

Code	62
Toponiem	Fusilladeplaats 2
Typering	-
Periode van Ontstaan	1940-1945
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werden in de duinen verzetsmensen gefusilleerd en begraven. Sommige van hen werden elders gefusilleerd en in de duinen begraven. Na de Tweede Wereldoorlog werden 422 mensen gevonden, die voor het merendeel vervolgens op de Eerebegraafplaats in Overveen werden herbegraven. Deze mensen werden verspreid over vijf plaatsen teruggevonden. Op de plaats waar de lichamen werden gevonden werden gedenkstenen geplaatst. Op deze plaats zijn 9 lichamen gevonden.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	Duingebied Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. Patijn

Code	63
Toponiem	Fusilladeplaats 3
Typering	-
Periode van Ontstaan	1940-1945
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werden in de duinen verzetsmensen gefusilleerd en begraven. Sommige van hen werden elders gefusilleerd en in de duinen begraven. Na de Tweede Wereldoorlog werden 422 mensen gevonden, die voor het merendeel vervolgens op de Eerebegraafplaats in Overveen werden herbegraven. Deze mensen werden verspreid over vijf plaatsen teruggevonden. Op de plaats waar de lichamen werden gevonden werden gedenkstenen geplaatst. Op deze plaats zijn 199 lichamen gevonden, waaronder het lichaam van Hannie Schaft, de enige vrouw van de 422 personen.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	Duingebied Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of	-

aardkundig gebied	
Bron	Mevr. J. Patijn

Code	64
Toponiem	Fusilladeplaats 4
Typering	-
Periode van Ontstaan	1940-1945
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werden in de duinen verzetsmensen gefusilleerd en begraven. Sommige van hen werden elders gefusilleerd en in de duinen begraven. Na de Tweede Wereldoorlog werden 422 mensen gevonden, die voor het merendeel vervolgens op de Eerebegraafplaats in Overveen werden herbegraven. Deze mensen werden verspreid over vijf plaatsen teruggevonden. Op de plaats waar de lichamen werden gevonden werden gedenksteden geplaatst. Op deze plaats zijn 21 lichamen gevonden.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	Duingebied Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. Patijn
Aanbevelingen	

Code	65
Toponiem	Fusilladeplaats 5
Typering	-
Periode van Ontstaan	1940-1945
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werden in de duinen verzetsmensen gefusilleerd en begraven. Sommige van hen werden elders gefusilleerd en in de duinen begraven. Na de Tweede Wereldoorlog werden 422 mensen gevonden, die voor het merendeel vervolgens op de Eerebegraafplaats in Overveen werden herbegraven. Deze mensen werden verspreid over vijf plaatsen teruggevonden. Op de plaats waar de lichamen werden gevonden werden gedenksteden geplaatst. Op deze plaats zijn verdeeld over twee massagraven 91 lichamen gevonden.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	Duingebied Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. Patijn

Code	66
Toponiem	Fusilladeplaats 6
Typering	-
Periode van Ontstaan	1940-1945
Beschrijving	In de Tweede Wereldoorlog werden in de duinen verzetsmensen gefusilleerd en begraven. Sommige van hen werden elders gefusilleerd en in de duinen begraven. Op deze plaats werden 10 mensen gefusilleerd, die te Westerveld zijn gecremeerd.
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	Duingebied Bloemendaal
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Mevr. J. Patijn

Code	67
Toponiem	Herenduinen in Velsen
Typering	Sporen van bewoning / buitenplaats
Periode van Ontstaan	18 ^e eeuw
Beschrijving	In de ondergrond zijn puinsporen van het huis Plackersbosch aangetroffen alsmede restanten van de Beek of Kikkersloot
Waardering	-
Motivering	-
Bescherming	-
Adres	Herenduinen te Velsen
Nummer CHW-kaart, RACM of aardkundig gebied	-
Bron	Dhr. J. Morren